

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR DEMOKRASİ
DENEMESİ: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN
KURULUŞ SEBEPLERİ VE KAPANIŞINA GİDEN
SÜREÇ**

Devran SEL

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

MART 2023

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR DEMOKRASİ DENEMESİ:
SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞ SEBEPLERİ VE
KAPANIŞINA GİDEN SÜREÇ**

Devran SEL

**YÜKSEK LİSANS TEZ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

MART 2023

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)

Devran SEL

(21.03.2023)

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Devran

SEL tarafından hazırlanan *Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Demokrasi Denemesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluş Sebepleri ve Kapanışına Giden Süreç* başlıklı tez çalışması 22.02.2023 tarih ve 11:00 saatinde yapılan aşağıdaki juri tarafından OY ÇOKLUĞU ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Unvan/Ad -Soyad/ Kurum): Prof. Dr. Seyfi YILDIRIM Hacettepe Üniversitesi	☒	☐
Üye (Unvan/Ad -Soyad/Kurum) :Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
Üye (Unvan/ Ad-Soyad/ Kurum) : Doç. Dr. Nasrullah UZMAN Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☐	☒
Üye (Unvan/Ad -Soyad/Kurum) :	☐	☐
Üye (Unvan/Ad -Soyad/Kurum) :	☐	☐

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR DEMOKRASİ DENEMESİ: SERBEST
CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞ SEBEPLERİ VE KAPANIŞINA GİDEN

SÜREÇ

(Yüksek Lisans Tezi)

Devran SEL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MART 2023

ÖZET

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalif fırkasıdır. Ekonomik, siyasi ve diğer birtakım şikayetlere çözüm getirmek amacıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın teşvikiyle Fethi Bey tarafından 12 Ağustos 1930 tarihinde resmi olarak kurulan fırka liberal bir siyaset benimsemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, kuruluşunu fırka lideri Fethi Bey ve Gazi Mustafa Kemal Paşa arasında gerçekleşen mektuplaşma ile halka duyurmuştur. Bu mektuplarda Fethi Bey'in fırkasını kurmak için müsaade istemesi göze çarparken Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ise kendisinin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumi Reisi olduğu hususunu vurgulaması dikkat çekmektedir. Kuruluşunu tamamladıktan sonra programını yayınlayan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bu programı 11 maddeden oluşmuştur. Genel anlamda vergi, inhisarlar, bürokrasi gibi çeşitli konulara değinen programda aslında hükümetin politikalarına yönelik eleştiriler yapılmıştır. Fırka kuruluşunu tamamladıktan sonra teşkilatlanma çalışmalarına başlamış ve özellikle kıyı kesimlerde azımsanmayacak sayıda taraftar toplamıştır. Kuruluş sonrası gazetelere de çeşitli beyanlar veren fırka lideri Fethi Bey, genel anlamda hükümetin ekonomi politikasına eleştirilerde bulunmuş ve fırkasının yapacağı siyaset tarzı hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Fırka kurulduktan sonra bazı illere teşkilatlanma çalışmalarını yerinde görmek amacıyla giden Fethi Bey'in bu gezilerinden en önemlisi İzmir gezisidir. Fethi Bey, İzmir'de yapmış olduğu konuşmasında İsmet Paşa'nın Sivas'ta yaptığı konuşmaya cevap vermiştir. Fethi Bey'in İzmir konuşmasını 50 bin kişinin dinlediği gazetelerde aktarılmıştır. Fethi Bey'in İzmir konuşması Serbest Cumhuriyet Fırkası için hayati bir dönüm noktasıdır. Çünkü İzmir konuşması öncesinde yaşanan olaylar fırkayı sona götüren yolu açmıştır. Bunun yanında Serbest Cumhuriyet Fırkası 1930 yılında yapılan Belediye Seçimlerine katılmıştır. Bu seçimlerde Serbest Cumhuriyet Fırkası 502 seçim bölgesinden 31'inde kazanmıştır. Seçimlerin ardından seçimlerde şaibe olduğunu iddia eden Fethi Bey, bu konu hakkında Meclise gensoru önergesi vermiş ve uzun süren tartışmalar sonucunda Fethi Bey Gazi Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmek istemediği için Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı feshetme kararı almıştır. Böylelikle Serbest Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1930 tarihinde tarih sahnesinden ayrılmıştır.

Bilim : 118101

Kodu

Anahtar : Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Fethi Bey (Okyar),

Kelimeler Demokrasi Tarihi, İsmet İnönü

Sayfa : 157

Adedi

Tez : Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

Danışmanı

Öğrenci :

ORCID

A DEMOCRACY TRIAL IN THE EARLY REPUBLIC PERIOD: THE REASONS FOR
THE FOUNDATION OF THE LIBERAL REPUBLICAN PARTY AND THE
PROCESSES LEADING TO CLOSING

(MASTER THESIS)

Devran SEL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

POSTGRADUATE EDUCATION INSTITUTE

MARCH 2023

SUMMARY

Free Republican Party was the second opposition party of the Republic of Türkiye. The party, which was officially established by Fethi Bey on 12 August 1930 upon the encouragement of Gazi Mustafa Kemal Pasha with the aim of finding solutions to economic, political and some other complaints, adopted a liberal policy. Free Republican Party publicized its establishment by the correspondence between its leader Fethi Bey and Gazi Mustafa Kemal Pasha. While Fethi Bey's request of permission for the Party's establishment was drawing attraction in the letters, it was also notable that Gazi Mustafa Kemal Pasha underlined that he was the leader of the Republican Public Party. After completing its establishment, Free Republican Party published its program composed of 11 articles. In the program which generally touched upon tax, monopoly bureaucracy and such topics, it also criticized government policies. After completing establishment, the party started its organization and attracted a considerable amount of supporters especially in coastal areas. After establishment, party's leader Fethi Bey who also made some statements to the newspapers, criticized the government's economy policy in general manner and explained his party's future politics style. Fethi Bey visited some provinces after party's establishment in order to see organizations on site, and İzmir trip was the most important one. During his speech that he made in İzmir, Fethi Bey answered İsmet Pasha's speech that he made in Sivas. It was narrated in the newspapers that Fethi Bey's İzmir speech was listened by 50 thousand people. Fethi Bey's İzmir speech was a critical turning point for Free Republican Party. Being that, the incidents happened before the speech paved the way for Party's coming to the end. Besides, Free Republican Party took part in municipal elections held in 1930. In those elections, Free Republican Party won in 31 of 502 electoral districts. After the elections, Fethi Bey tabled a motion of censure in the Parliament by claiming that there was cast doubt on the elections, and after long lasting debates, Fethi Bey decided to abolish Free Republican Party as he did not want to face off against Mustafa Kemal Pasha. Thus, Free Republican Party went out of existence on 17 November 1930.

Science Code : 118101

Key Words : Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Free Republican Party, Mr. Fethi, History of Democracy, İsmet İnönü,

Page Number : 157

Supervisor : Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

Student ORCID ID :

TEŞEKKÜR

Eğitim hayatım boyunca benden desteğini esirgemeyen kıymetli ve her türlü saygıya layık ailem ve çok sevdiğim güzel eşim Sümeyye SEL ile bu tezin hazırlanmasında bana yol gösteren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KARİKATÜRLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞ SEBEPLERİ.....	13
2.1. Ekonomik Sebepler.....	13
2.2. Siyasi Sebepler	23
2.3.Cumhuriyet Rejiminin Uygulanmasıyla İlgili Sebepler.....	26
2.4. Halkın Şikayetleri	34
2.5. Dış Kamuoyunun Etkisi ve Diğer Sebepler	39
3. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞU	47
3.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluş Süreci	47
3.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Adı	66
3.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurucu Üyeleri ve Programı	78
4. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN FAALİYETLERİ VE KAPANIŞINA GİDEN SÜREÇ	101
4.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri	101
4.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kapanışı	131
4.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kapanışı Sonrasındaki Gelişmeler	137

5. SONUÇ.....	147
KAYNAKLAR.....	151
ÖZGEÇMİŞ.....	157

KARİKATÜRLER LİSTESİ

Karikatür	Sayfa
Karikatür 1...	16
Karikatür 2.	33
Karikatür 3.	36
Karikatür 4	49
Karikatür 5	52
Karikatür 6.	55
Karikatür 7...	59
Karikatür 8.	61
Karikatür 9.	62
Karikatür 10	64
Karikatür 11	65
Karikatür 12	80
Karikatür 13	81
Karikatür 14	88
Karikatür 15	91
Karikatür 16	92
Karikatür 17	94
Karikatür 18	95
Karikatür 19	102
Karikatür 20	103
Karikatür 21	104
Karikatür 22	115
Karikatür 23	122

Karikatür 24.....	125
Karikatür 25.....	127
Karikatür 26.....	128
Karikatür 27.....	129
Karikatür 28.....	130
Karikatür 29.....	131
Karikatür 30.....	133
Karikatür 31.....	134
Karikatür 32.....	136

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
Age	Adı geçen eser
Agm	Adı geçen makale
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
Haz	Hazırlayan
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

1. GİRİŞ

1.Dünya Savaşında alınan yenilgi sonrasında memleketin kurtulması amacıyla kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Millî Mücadele Döneminde mücadeleye halktan destek almanın bir organı vasfına bürünmüştür. Ayrıca Milli Mücadele halkın bütün unsurlarını bir araya getirmesi bakımından önem taşımaktadır. Karpat bu durumu “*Osmanlı-Türkiye tarihindeki ilk eşitlikçi, katılımcı siyasal hareket buydu ve Cumhuriyet bu hareketten doğdu.*”¹ şeklinde ifade etmiş ve bahsedilen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin 1922-1923 yılında CHF’ye dönüştüğünü söylemiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin sona erdiği “Dokuz Umde” isimli bir beyanname ile bildirilmiştir.² Gazi Mustafa Kemal Paşa Dokuz Umde ile ilgili “*Gerek kimi kişilerin yazılı olarak bildirdikleri düşüncelerden ve gerek halkla yaptığım düşünce alışverişinden çok yararlandım. Sonunda 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimizi dokuz ilkede belirledim.*”³ ifadelerini kullanmıştır. Dokuz Umde’nin ilk maddesinde “*Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir*”⁴ ifadeleri ile milli egemenliğe bağlılık vurgulanmıştır. Dokuz Umde’nin ikinci maddesinde “*Saltanatın kaldırılması kararının değişmeyeceği*”⁵ hususu üzerinde durulmuştur. Dokuz Umde’de iç güvenlik ve asayişin korunması en önemli görev sayılmış olmakla birlikte, mahkeme kararlarının hızlandırılması, bazı ekonomik tedbirler ile askerlik süresinin kısaltılması, malul olan askerlere yardım tasarısı, bürokrasi ile ilgili işler ve memleketin imarı gibi unsurlar diğer maddeler arasında yer almıştır.⁶ CHF 9 Eylül 1923 tarihinde kurulmuştur.⁷ Bu tarihin İzmir’in düşman işgalinden kurtuluş tarihi ile aynı olması CHF’nin kuruluş tarihindeki sembolik önemi işaret etmektedir. CHF’nin kuruluş tarihi konusunda T.B.M.M’deki CHF azaları tarafından CHF Nizamnamesinin görüşülüp kabul edilme tarihi olarak yine 9 Eylül 1923 tarihini işaret edilmektedir.⁸

¹ Karpat, K. H. (2018), *Osmanlı’dan Günümüze Elitler ve Din*, İstanbul, 63.

² Tunaya, T. Z. (1952), *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 559.

³ Atatürk, Mustafa Kemal. (2018), *Nutuk*, İstanbul, 622.

⁴ Tunaya, a.g.e, 1952, 580.

⁵ Tunçay, Mete. (1992), *T.C’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, 52.

⁶ Tunaya, a.g.e, 1952, 581-582.

⁷ Topkaya, E. (1969), *Anayasa Siyasi Partiler Kanunu Program ve Tüzükleriyle Türkiye’de Başlıca Siyasi Partiler*, Ankara, 175.

⁸ Kocatürk, Utkan. (2000), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Ankara, 394.

CHF'nin isminin ilk başta Halk Fırkası olduğu belirtilirken 10 Kasım 1924 tarihinde fırkanın adının Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştiği de görülmektedir.⁹ Öte yandan yine CHF'nin kuruluşunun 14 Eylül 1923 tarihi olduğunu belirten kaynaklarda bulunmaktadır.¹⁰

Sivas Kongresi, CHF'nin birinci kurultayı olarak kabul edilmektedir.¹¹ CHF'nin ikinci kurultayı olan 1927 yılındaki kurultayında Gazi Mustafa Kemal Paşa Büyük Nutkunu altı günde okumuş ve Nutuk kongre tarafından “*tamamen ve harfiyen*” tasvip edilmiştir.¹² Bu kongrede alınan en büyük karar Gazi Paşa'nın CHF'nin kurucusu ve Genel Başkanı olduğudur.¹³ 1931 ve 1935 yıllarında kurultay yapan CHF'nin ilk olağanüstü kurultayı ise 1938 yılında yapılmıştır. Olağanüstü kurultay yapılma sebebi ise Gazi Paşa'nın vefatıdır. Bu kurultayda Gazi Paşa Ebedi Başkan ve partinin kurucusu olarak kalmış ve yeni oluşturulan “*Değişmez Genel Başkanlık*” makamına da İsmet Paşa getirilmiştir.¹⁴

CHF kuruluşundan 1950 yılına kadar iktidarda kalmış ve 1950 yılındaki seçimi kaybetmesiyle iktidarı bırakmıştır. CHF'nin 1950 tarihinde seçimi kaybettikten sonra iktidarı bırakmasıyla ilgili olarak Bernard Lewis böyle bir olayın benzer coğrafyalarda daha önce yaşanmadığını belirterek bunun yeni bir dönemin başlangıcı olduğunu vurgulamış “*Hatta bazıları, Atatürk'ün kurduğu CHP'nin yenilgisinin ve iktidarı bırakmasının, bu Partinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki son ve en büyük başarısı olduğunu öne sürdüler.*”¹⁵ şeklindeki ifadesiyle konuyu kendi bakış açısıyla açıklamıştır.

CHF Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk partisi iken ilk muhalif partisi ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. TCF 17 Kasım 1924 tarihinde Ankara'da kurulmuştur.¹⁶ Kurucuları Ali Fuad Paşa (Ankara Mebusu), Besim (Mersin Mebusu), Sabit (Erzurum Mebusu), Muhtar Bey (Trabzon Mebusu) iken; idare heyeti Kazım Karabekir Paşa (Reis), Dr. Adnan ve Hüseyin Rauf (Reisi Sani), Ali Fuat Paşa

⁹ Öztürk, K. (Haz.) *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. 3. Dönem 1927-1931*, T.B.M.M Yayınları No:9, C:2, 341.

¹⁰ Erer, T. *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, İstanbul, 20.

¹¹ Bila, H. (1979) *CHP Tarihi*, Ankara, 20.

¹² Tunaya, a.g.e, 1952, 568.

¹³ Tunaya, a.g.e, 1952, 569.

¹⁴ Tunaya, a.g.e, 1952, 573.

¹⁵ Lewis, B. (2020), *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, (Çevirenler:Hamdi Aydoğan-Esra Ermert), İstanbul, s.9

¹⁶ Tunaya, a.g.e, 1952, 606.

(Umumi Katip) ve diğer azalar olan Rüştü Paşa (Erzurum), İsmail Canbulat, Sabit (Erzincan), Şükrü (İzmit), Muhtar Bey (Trabzon), Halis Turgut Bey (Sivas), Necati Bey (Bursa), Faik Bey'den (Ordu) oluşmuştur.¹⁷

TCF'nin, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalif fırkası olduğu yukarıda belirtilmiştir.¹⁸ TCF kurulmadan önce memlekette hakim olan hava hükümet için iç açıcı olmamakla birlikte çeşitli konularda şikayetler ve söylentiler vardır.¹⁹ Tunaya, TCF'nin kuruluşu hakkında *"Yeni fırka her şeyden evvel yine bir muhabirin kalemiyle 'ıztırabın ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuk' dur."*²⁰ ifadelerini kullanmıştır. TCF'nin kuruluşunu haber yapan Vatan gazetesi muhabiri Ahmet Şükrü Esmer de *"İsmet Paşa hükümetine karşı, ıztırabın ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuk"* olarak anlatmıştır.²¹ Basında, halkın özellikle iskan ve maarif siyasetinden şikayetçi olduğu ve bu sebeple yolsuzluk ve ihmallerle ilgili Meclise takrirler verilip hükümetin sorguya çekileceği ile bazı vekillerin CHF'den ayrılarak yeni parti kuracakları haberleri dikkat çekmiştir.²² Bununla birlikte 1924 yılındaki gelişmeler ve şikayetler yeni bir partinin kurulacağına işaret etmesi açısından önemlidir.²³ Bunlardan en dikkat çekenleri ve Gazi Paşa'yı da şüpheye düşüreni, Birinci Ordu Müfettişi Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) istifalarıdır.²⁴

TCF'nin kuruluş sebebi parti beyannamesine göre siyasi özgürlüğünü kendi azim ve iradesiyle elde eden ve geleceğine kendisi karar vermek istediğini herkese açıklayan Türk Milletine bu yeni ve farklı mecrada yardım etmektir.²⁵ Partinin beyannamesi ve programındaki öğeler esas itibarıyla liberal bir demokrasiyi işaret etmektedir.²⁶ Bu konu ile ilgili Avni Doğan *"İktisadi görüş liberaldir. Adının Terakkiperver olmasına rağmen muhafazakardır."*²⁷ ifadeleri ile fırkanın liberal olduğuna işaret etmiştir. TCF'nin programı elli sekiz maddeden oluşmakta olup ana başlıklarını ise iç siyaset,

¹⁷ Tunaya, a.g.e, 1952, 606.

¹⁸ Sezgin, Ö-Şaylan, G. (1984), "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (65), 2043.

¹⁹ Tunaya, a.g.e, 1952, 606.

²⁰ Tunaya, a.g.e, 1952, 607.

²¹ Erer, a.g.e, 27.

²² Erer, a.g.e, 26.

²³ Tunaya, a.g.e, 1952, 94.

²⁴ Doğan, A. (1964), *Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul, 203.

²⁵ Tunçay, a.g.e, 1992, 370.

²⁶ Tunçay, a.g.e, 1992, 104-381.

²⁷ Doğan, a.g.e, 1964, 205.

iktisat, itibar, maliye, eğitim ve sosyal hayat konuları oluşturmuştur.²⁸ Zürcher, TCF'nin laiklik ve milliyetçilik öğeleri bakımından CHF ile benzer olmasının yanında onun köktenci ve merkezîyetçi politikasına karşı olduğunu belirterek “*Bunun yerine, adem-i merkezîyetçiliği, güçler ayrımını ve devrimci değişimden çok evrimci değişimini savunuyordu.*”²⁹ şeklinde olan ifadeleriyle TCF'nin izlediği politikayı anlatmıştır. TCF, görüş itibarıyla CHF'nin sağında yer almıştır.³⁰ TCF teşkilatı önce Şanlıurfa'da kurulmuş ve bunu Sivas takip etmiştir.³¹ TCF'nin kurucuları partiyi kurduktan sonra Gazi Paşa'ya gidip amaçlarının kendisine karşı olmayıp İsmet Paşa hükümetine karşı olduğunu bildirmişlerse de muhalefetin İsmet Paşa'ya olduğu kadar Gazi Paşa'ya olduğu meselesi hala tartışılmaktadır.³²

TCF'nin kuruluşundan sonra İstanbul basınının muhalefeti destekleyici tutumu ve siyasi atmosfer rejimi tehdit eder bir hale geldiği için İsmet Paşa, bu işte bazı gizli teşebbüslerin parmağı olduğunu düşünerek sıkıyönetim istemiştir. Ancak bu isteğin Meclis tarafından reddedilmesi üzerine, İsmet Paşa hastalığını öne sürerek istifasını sunmuştur.³³ Farklı bir anlatıma göre de İsmet Paşa'nın istifasından birkaç gün önce Gazi Paşa Başkanlığında toplanan CHF Grup İdare Heyeti, Gazi Paşa'nın istemiş olduğu Meclise güç verecek bazı kanunlara gerek olmadığına (çoğunlukla) karar vermesi üzerine toplantı bitimi İsmet Paşa istifa ettiğini duyurmuştur.³⁴ Yakup Kadri'nin anlatımına göre İsmet Paşa'nın istifası TCF'nin kuruluşundan sonrayken Avni Doğan'a göre öncedir. Ancak her iki görüş içerik bakımından birbirlerine yakın olması açısından İsmet Paşa'nın istifa nedenine ışık tutmaktadırlar. İsmet Paşa'nın istifasıyla Başbakanlık makamına Fethi Bey getirilmiştir.³⁵ Fethi Bey bu dönemde ölçülü bir siyasi politika izlemiştir.³⁶

13 Şubat 1925 tarihinde ülkenin doğusunda çıkıp hızla yayılan Şeyh Sait İsyanı, Fethi Bey hükümeti tarafından sıradan bir asayiş olayı olarak görülürken henüz Ankara'ya Heybeliada'dan yeni dönmüş olan İsmet Paşa tarafından daha büyük

²⁸ Tunçay, a.g.e, 1992, 371-376. Tunaya, a.g.e, 1952, 616-620.

²⁹ Zürcher, E. (2020), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 201.

³⁰ Akşin, S. (2021), *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, 194.

³¹ Doğan, a.g.e, 1964, 206.

³² Erer, a.g.e, 27.

³³ Karaosmanoğlu, Y. K. (1968), *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 76.

³⁴ Doğan, a.g.e, 1964, 207.

³⁵ Goloğlu, M. (2021), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*, İstanbul, 92.

³⁶ Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 77.

görülmüştür.³⁷ Belirtilen günlerde Mecliste Şeyh Sait İsyanı hakkında konuşmalar sürerken Yakup Kadri bu konuyla ilgili “*Mecliste, Terakkiperver Partisi erkânıyla Halk Partisi hizipçilerinin teşkil ettikleri kuvvetli bir muhalefet grubu, Şeyh Sait İsyanının Ordu Kuvvetleriyle bastırılması kararını önlemek uğrunda gece yarılarında kadar mücadeleden geri kalmamıştı.*”³⁸ şeklindeki ifadesiyle muhalif bir grubun Meclis’te ordunun işe karışmaması için çaba harcadığını ifade etmiştir. Öte yandan yine bu konunun paralelinde olmak üzere, İstanbul basınının yukarıda da belirtilen tavrı bu isyanın oluşumuna zemin hazırlamıştır.³⁹ Gazi Paşa, Büyük Nutuk’ta bu konu ile ilgili Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr ve Son Telgraf gazetelerinin, İstanbul’da bu isyanın oluşumuna zemin hazırlayan gazeteler olduğunu söylemiştir.⁴⁰ Gazi Paşa, Şeyh Sait İsyanı’nın nedenini ise yine Büyük Nutuk’ta “*Doğu İsyanı’nın, nedenlerini arayıp incelediği zaman, onun önemli ve açıkça görünen nedenleri arasında ‘Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin’ dinsel konularda verdiği sözleri ve doğuya gönderdikleri sorumlu sekreterlerinin kurduğu örgütleri ve yaptıkları kışkırtmaları bulacaktır.*”⁴¹ şeklindeki sözleriyle anlatmıştır. Nitekim Şeyh Sait İsyanı’nın başladığı bir dönemde ılımlı bir politika izleyen Fethi Bey hükümetten ayrılmış ve yerine 3 Mart 1925 tarihinde İsmet Paşa tekrardan iktidara gelmiştir.⁴² 5 Mart 1925 tarihinde ise hükümete geniş yetkiler veren Takrir-i Sükun Kanunu çıkartılmıştır.⁴³ İsmet Paşa’nın tekrardan iktidara gelişi Yakup Kadri’nin ifadelerinde “*Üçüncü İnönü Zaferi*”⁴⁴ şeklinde kendisine yer bulmuştur. Takrir-i Sükun Kanunu’ndan sonra isyan bastırılmış (31 Mayıs 1925) ve sorumluları İstiklâl Mahkemelerinde cezalandırılmışlar ve sonrasında 3 Haziran 1925 tarihinde TCF kapatılmıştır.⁴⁵ Partinin kapatılma nedeni olarak “*dinin siyasete karıştırıldığı*” ve “*irticanın desteklendiği*” gösterilmiştir.⁴⁶

Türkiye’de bu demokrasi hareketlerinden önce Osmanlı Devleti’nde de bir dizi demokrasi hareketleri meydana gelmiştir. Bilindiği üzere 1808 tarihli Sened-i

³⁷ Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 77.

³⁸ Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 79.

³⁹ Sertel, Z. (2019), *Hatırladıklarım*, İstanbul, 131.

⁴⁰ Atatürk, Mustafa Kemal. (2018), *Nutuk*, İstanbul, 734-735.

⁴¹ Atatürk, Mustafa Kemal. (2018), *Nutuk*, İstanbul, 761.

⁴² Akşin, a.g.e, 2021, 195.

⁴³ Yücekök, A.N. (1983), *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi*, Ankara, 112; Akşin, a.g.e, 2021, 195.

⁴⁴ Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 79.

⁴⁵ Akşin, a.g.e, 2021, 195.

⁴⁶ Doğan, a.g.e, 1964, 208.

İttifakla Osmanlı Padişahı ilk kez yetkisini paylaşmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk meşrutiyetçilik girişimi ve Osmanlı Magna Cartası'da olarak bilinen ittifak anayasal sisteme yönelik bir adımdır.⁴⁷ Bir diğer demokrasi hareketi ise 1839 tarihinde imzalanan Tanzimat Fermanı'dır. Osmanlı Padişahının haklarını sınırlayan ve bunu halka duyuran ilk belgedir.⁴⁸ Bir diğer önemli adım ise 1856 tarihinde imzalanan Islahat Fermanıdır. Bu fermanla Tanzimattaki Hristiyan halka verilen haklar tekrarlanmıştır.⁴⁹ 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-i Esasi ile vatandaşlara tanınan haklar artırılmış ve Ayan ve Mebusan Meclisinden oluşan Parlamento kurulmuştur.⁵⁰ Bilindiği üzere bu Osmanlı Devletinde I.Meşrutiyet olarak adlandırılmaktadır. II. Meşrutiyet ise 1908 tarihinde ilan edilmiştir. Feroz Ahmad'ın ifadesine göre “*Türkiye çağdaş Dünya'ya adımını 1908 ihtilali ile atmıştır.*”⁵¹ Sonrasında bilindiği üzere I.Dünya Savaşı bitimi Osmanlı tarih sahnesinden ayrılmış ve şanlı Milli Mücadelesinden sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Yukarıda CHF ve TCF anlatılmıştır. 1926 yılında Türkiye Cumhuriyeti İsviçre Medeni Kanununu kabul etmiştir.⁵²

Bu tezin konusu erken Cumhuriyet döneminde bir demokrasi denemesi olarak ortaya çıkan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın⁵³ kuruluşuna zemin hazırlayan gerekçeler ve faaliyetleriyle birlikte partiyi kapanışa götüren süreçtir. Çalışmamızda SCF'nin kuruluş sebeplerine yoğunlaşarak bu sebeplerin sonrasına etkisi üzerinde analizler yapılmıştır. Çalışma oluşturulurken arşiv kayıtları, gazete haberleri, Meclis Tutanakları, mektuplar, Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinden ve çeşitli hatıratlardan yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmada dönemin gazetelerindeki karikatürlerden yararlanılmıştır. Bu da çalışmaya zenginlik katmıştır. Bu karikatürler partinin ismi başta olmak üzere, liderine ve siyasi çizgisine kadar çeşitli unsurları açıklamaktadır. Yine karikatürler döneminin mizah anlayışını, mizaha bakış açısını yansıtmaları sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir.

Bu çalışmanın amacı ise tek parti döneminde, ikinci bir partinin oluşturulma gerekçelerini dönemin şartları çerçevesinde ele alarak SCF'nin kuruluşu gerekçeleri

⁴⁷ Zürecher, a.g.e, 45.

⁴⁸ Çavdar, T. (1995), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 21.

⁴⁹ Karpat, K. H. (2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 97.

⁵⁰ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2010, 99.

⁵¹ Ahmad, F. (1999), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul, 9.

⁵² Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2010, 140.

⁵³ Bu çalışmada Serbest Cumhuriyet Fırkası SCF şeklinde kısaltılmıştır.

ve faaliyetlerinin sonrasına yansımaları ve doğrularını, yanlışlarını anlamaktır. Bunun yanında partinin kuruluşu ve kapanmasının sonuçları hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır: SCF neden 1930 yılında kuruldu? 1929 Ekonomik Buhranının etkisini ve bunun doğurduğu şikayetlerin önlenmesi için neden parti kurulmasından başka bir çözüm düşünülmeydi? Kabine değişikliği neden gündeme gelmedi? Partiye lider olarak neden Fethi Bey seçilmiştir? Partinin adı neden “Serbest Cumhuriyet” olmuştur? Partiye kimler nasıl katılmıştır? SCF 1930 yılı8 Belediye seçimlerinde ne yaptı? Fethi Bey’in İzmir konuşmasının partiye etkisi nasıl olmuştur?

Bu çalışma öncesinde SCF hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma yapılan çalışmalara benzemekle birlikte bazı konularda önceki çalışmalara katkı sağlamak hedeflenmiştir. Bu kapsamda Serbest Cumhuriyet Fırkası⁵⁴ isimli Yüksek Lisans tezinde Yılmaz tarafından 1990 tarihinde ortaya konulan çalışma çok önemlidir. Bu çalışma SCF’nin kuruluş sebepleri Yılmaz’ın belirtilen çalışması ile hemen hemen benzer başlıklar altında ele alınmıştır. Yalnız çalışmamızda Yılmaz’ın çalışmasına ek olarak karikatürlere de değinilmiştir.

SCF’nin Siyasal Söylemleri Işığında İktidar Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu⁵⁵ adlı Yüksek Lisans Tezinde benim çalışmamla benzerdir. Ancak benim çalışmamda yer alan ve yukarıda belirtilen sorular ile anılan çalışmadaki sorular farklıdır. Belirtilen tezdeki sorular sayfa 2’de işlenmiş olup bu sorular “SCF kurulduğunda Türkiye nasıl bir siyasal oluşum içindeydi? SCF kurulduktan sonra iktidar partisi olan CHF ile arasında ne gibi polemikler ortaya çıktı? Kampanyalarda kullanılan siyasi söylemler nelerdi? Bu söylemler o günü Türkiye’inde, sosyo-ekonomik ve siyasal yapıda ne türlü etkiler yarattı? Bu etkiler hem muhalefet partisi hem iktidar partisi tarafından nasıl algılandı?”⁵⁶ şeklindedir.

SCF’nin Araştırılması adlı Yüksek Lisans tezi genel anlamda diğer çalışmalara benzer niteliktedir. Ancak bu çalışmada yer alan Fethi Bey’in ifadesine göre Gazi

⁵⁴ Yılmaz, M. (1990), *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya (Selçuk Üniversitesi.)

⁵⁵ Gözcü, A. (2006), *Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

⁵⁶ Gözcü, A. (2006), *Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2.

Mustafa Kemal Paşa'ya ait olduğu iddia edilen sayfa 34'te diktatörlük ile ilgili "Bugünkü manzaramız aşağı yukarı diktatör manzarasıdır." ifadelerine yer verilmiştir.⁵⁷ Ancak bu sözün Paşa tarafından söylendiği kesin ve net olarak belli değildir. Çünkü Fethi Bey'den başka bu iddialara değinen gözlemlenmemiştir.

İzmir Basınındaki Yansımalarıyla SCF isimli çalışmada genel anlamda İzmir basını üzerinde durulmaktadır. Yine bu çalışmada sayfa 41'de yer alan Fethi Bey'in ifadesine göre Gazi Paşa'ya ait olduğu iddia edilen "millete miras olarak istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum." şeklindeki sözün de Paşa tarafından söylendiği kesin ve net değildir.⁵⁸ Yine Fethi Bey'den başka bu iddialara değinen gözlemlenmemiştir. Benzer bir diğer tezde kullanılan ve Fethi Bey'in ifadesine göre Gazi Paşa'ya ait olduğu iddia edilen "Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir." sözünün Paşa tarafından söylendiği kesin ve net olarak belli değildir.⁵⁹

SCF ile ilgili bir diğer çalışma *Türk Basınında Serbest Cumhuriyet Fırkası* adlı Yüksek Lisans tezidir.⁶⁰ Özen tarafından ortaya konulan bu çalışmada SCF'den önceki Türk siyasi hayatı üzerinde durulmuştur. Özen'in çalışmasında SCF'yi oluşturan nedenler "a)Hürriyetçi Demokrasiye Geçiş İsteği, b)Sistemin Oturmuşluğunun Denenmesi İsteği (Toplumsal Siyasal Eğilimlerinin Anlaşılma İstenmesi), c)Muhalefeti Görünür Kılma İsteği ve Mecliste Homojenliğin Sağlanması, ç)Rejimin Tıkanması ve Denetim Eksikliğinin Giderilecek Olması, d)Siyasi Çekişmeler, e)Diğer Nedenler"⁶¹ başlıklarıyla ele alınmıştır. Bu başlıklar bizim çalışmamızla hemen hemen aynı olmakla beraber kısmi farklılıklar bulunmaktadır. Bununla birlikte Özen'in çalışmasında da sayfa 64'te Fethi Bey'in Gazi'ye ait olduğunu iddia ettiği ve yukarıda diğer bazı çalışmalarda da kullanılan diktatörlük ile ilgili ifadelere yer verilmiştir.⁶²

⁵⁷ Yüksel, M. (2008), *Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Araştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde, 34.

⁵⁸ Çakırbaş, E. (2015), *İzmir Basınındaki Yansımalarıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi, 41.

⁵⁹ Çanakçı, H. (2008), *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Yarın Gazetesine Yansıması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Yeditepe Üniversitesi, 18.

⁶⁰ Özen, H. (1988), *Türk Basınında Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.

⁶¹ Özen, a.g.e, 1988, 62-63.

⁶² Özen, a.g.e, 1988, 64.

SCF ile ilgili en önemli kaynaklardan birisi yukarıda belirtilen ve bu çalışmada da yararlanılan Fethi Bey'in hayatının anlatıldığı Üç Devirde Bir Adam adlı eserdir. Bu kaynak SCF'ye ışık tutması açısından son derece önem taşımaktadır. Ancak bu kaynakta yukarıda da belirtildiği üzere diktatörlük ve istibdat ile ilgili iddialar yer almaktadır. Bu iddialara başka bir kaynakta rastlanılmamıştır. Bu konunun paralelinde olmak üzere Tunçay'ın eserinde de sayfa 252'de Fethi Bey'in aktardığı diktatörlük ile ilgili ifadelerin aktarılmıştır.⁶³ Yukarıda da anlatıldığı üzere bu ifadelerin Gazi Paşa tarafından söylendiğine dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Nakledilen husus Fethi Bey'in iddiasıdır. Bu tezde de kaynak olarak yararlanılan Tunçay'ın eserinde genel anlamda SCF'ye kısa da olsa yer verilmiştir.

SCF'nin sözü geçenlerinden olan Ağaoğlu Ahmet Bey'in Serbest Fırka Hatıraları adlı eseri çalışmamız açısından önemlidir.⁶⁴ Ağaoğlu Ahmet Bey SCF'nin kuruluşunda ve önemi kararlarında önemli olaylarında Fethi Bey'in hemen yanında yer almıştır. Örneğin Fethi Bey'in İzmir gezisinde Ağaoğlu Ahmet Bey'i yanında götürmüştür. Ayıca CHF taraftarı gazetelerde yer alan ve çalışmamızda da kullanılan karikatürlerde Fethi Bey'le birlikte hedef alınan isimlerden birisi Ağaoğlu Ahmet Bey'dir. Dolayısıyla onun anlattıkları önemlidir.

SCF üyelerinden Süreyya İlmen tarafından kaleme alınan Zavallı Serbest Fırka⁶⁵ adlı eser de önemlidir. Bu eserden de çalışmada yararlanılmıştır. Ancak Süreyya İlmen bu eseri 1946 tarihinde kaleme aldığını açıklamıştır.⁶⁶ Yani bu tarihte SCF kapatılmıştır. Ancak Süreyya İlmen bu eserde SCF'nin 1930 Belediye Seçimlerine katılmasıyla ilgili olarak SCF'nin seçimlere katılmasının uygun olmadığını belirtilen seçimler öncesinde Fethi Bey'e söylediğini ifade etmiştir.⁶⁷ Ancak onun bu söylemi parti kapatıldıktan sonradır. SCF'nin hayatta olduğu dönemdeki kaynaklarda böyle bir ifadeye rastlanılmamıştır.

Türk siyasi tarihinin anlatıldığı en önemli eserlerden birisi de Tarık Zafer Tunaya tarafından kaleme alınan Türkiye'de Siyasi Partiler⁶⁸ adlı eserdir. Bu eser Türkiye'de siyasi partiler alanında çalışma yapacak araştırmacılar için adeta bir baş ucu

⁶³ Tunçay, a.g.e, 1992, 252.

⁶⁴ Ağaoğlu, A. (2018), *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul.

⁶⁵ İlmen, S. (2015), *Zavallı Serbest Fırka-CHP'nin Kapattığı Parti*, İstanbul.

⁶⁶ İlmen, a.g.e, (2015), 4.

⁶⁷ İlmen, a.g.e, (2015), 72.

⁶⁸ Tunaya, a.g.e, 1952.

kitabıdır. Ancak anılan eserde SCF hakkındaki bilgiler çok kısıtlı olmakla birlikte bu çalışmada eserden yararlanılmıştır.

SCF'nin anlatıldığı bir diğer eser Koçak'ın *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır*.⁶⁹ Koçak'ın eserinde genel anlamda SCF'nin anlatıldığı kaynaklar hakkında değerlendirmeler yapılmış ve arşiv belgeleri sunulmuştur.

Benim çalışmam giriş dahil dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde SCF'yi oluşturan sebepler üzerinde durulmuştur. Bu bölüm ekonomik, siyasi, Cumhuriyet rejiminin uygulanmasıyla ilgili sebepler ile halkın şikayeti ve dış kamuoyunun etkisi alt başlıklarıyla ele alınmıştır. Ekonomik sebepler kısmında 1929 Ekonomik Buhranının Türkiye'ye ve Türk halkına etkisi anlatılmıştır. Buhranın etkisiyle Türkiye'de buğday fiyatında yaşanan dalgalanma üzerinde durularak yaşanan artışlar işlenmiştir. Ayrıca ekonomik sebepleri bahane ederek şikayet eden kişilerin iyi niyetli olmadıkları, yine bu ekonomiden şikayeti olan Fethi Bey'in ise bu yönlendirmeler sonucu yapıldığı ve bunun ona gösterilmek isteği konuya farklı bir bakış sağlamıştır. İfade edilen bir başka hususta Fethi Bey'in yetkili olarak imzalamış olduğu 1928 tarihli anlaşmadan vazgeçilmesi sebebiyle prestij kaybına uğrayan Fethi Bey'e prestij iadesi için partinin kurdurulduğudur. Yine buhranın yarattığı olumsuz havayı kullanan stokçuların halkta oluşturduğu rahatsızlığın giderilmesinin de amaçlar arasında olduğu dile getirilmiştir. Siyasi sebepler başlığında ise CHF içindeki muhalefetin parti dışına atılmak istenmesi ve ekonomik canlanmanın buhranın etkilerinden kurtulmaya yeterli olmayacağı ve Meclisin aktifleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Cumhuriyet rejiminin uygulanmasıyla ilgili başlıkta ise Mecliste dozunda yükselecek bir sesin Cumhuriyete hizmet edeceği ve tek parti sisteminin eksileri üzerinde durulmuştur. Halkın şikayetleri başlığında ekonomik temelli şikayetlerin başı çektiği hususları anlatılmış ve Hasan Rıza Soyak, Ahmet Hamdi Başar gibi Gazi Paşa ile yurt gezilerine katılan isimlerin aktardıklarından yararlanılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde ise SCF'nin kuruluşuna giden süreç ve yaşananlar üzerinde durulmuştur. Fethi Bey'in tatil için Türkiye'ye gelişi ve Gazi'yi ziyaretleri ve konuşulan çeşitli meseleler anlatılmıştır. Bunun yanında parti kurulmadan önceki duyumlar aktarılmıştır. Ayrıca bu bölümde Fethi Bey'in liberal kimliğine değinilmiş

⁶⁹ Koçak, C. (2014), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul.

ve bu kimliğin onun yeni partinin lideri olmasında etkili olduğu belirtilmiştir. Öte yandan SCF'nin sağ sol olup olmadığı üzerinde durulmuş ve çeşitli karikatürlerle konu açıklanmıştır. Partinin adının serbest olması ile ilgili açıklamalar yapılmış ve Gazi'nin bu ismi uygun bulduğu belirtilmiştir. Bu başlıkta ele alınan meselelerden birisi ise partinin halka duyurulması konusudur. Neticede mektuplarla duyurulmasına karar verildiği belirtilmiş ve Gazi'nin Fethi Bey'den kendisine hitap ederken Reiscumhur ve CHF Umumi Reisi sıfatlarını kullanmasını istediği belirtilmiştir. Nitekim Fethi Bey'in mektubunda yeni parti için müsaade istediği belirtilmiş ve Gazi'nin de bunu uygun bulduğu ortaya konulmuştur. Bunun yanında partiye katılanlar ve parti programı da bu bölümde açıklanmıştır. Parti programı anlatılırken SCF'nin Prensipleri adlı Cumhuriyet gazetesi broşüründen faydalanılmıştır. Bir diğer başlık ise SCF programındaki vergi, inhisar, bürokrasi gibi hususlar ve bunların basına yansması bu başlıkta yer bulmuştur.

Tezin üçüncü bölümünde ise SCF'nin faaliyetleri ve kapanışına giden süreç anlatılmıştır. SCF'nin teşkilatlanma çalışmaları üzerinde durulmuş ve SCF'ye katılmanın temel şartı olarak laik Cumhuriyetin esaslarının benimsenmesi gösterilmiştir. Bu başlıkta ele alına önemli konulardan birisi de Fethi Bey ve heyetinin Ege gezisidir. Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey'in Gazi'den müsaade aldıktan sonra İzmir' gittikleri ele alınan bu bölümde İzmir gezisi sırasında çıkan olayların SCF için bir dönüm noktası olduğu hususları da ayrıca açıklanmıştır. Öte yandan Fethi Bey'in İzmir'de yaptığı konuşma ve söylemlerinin de anlatıldığı bu bölümde söylemlerin temelinin parti programı ve hükümete eleştiri olduğu açıklanmıştır. Yine 1930 Belediye Seçimleri ve SCF'nin bu seçimlere katılması ele alınan diğer noktalardan birisidir. Bunların yanında Fethi Bey'in Gazi Paşa ile karşı karşıya gelmemek adına SCF'yi kapatma kararı aldığı hususu açıklanmıştır.

2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞ SEBEPLERİ

2.1. Ekonomik Sebepler

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere, Dünya'ya ekonomik anlamda liderlik rolünü üstlenmiştir. Savaş sonrası aynı rolün devamını yapmak istese de iktisadi anlamda gücü buna engel olmuştur. İngiltere'nin rolünü üstlenmeye pek çok devletin gücü yetmemekle birlikte bu rolü üstlenmeye gücü yeten ABD ise böyle bir görev üstlenmeyi düşünmemiştir. Ekonomik anlamda, dünya ekonomisine yön verip öncü olacak bir lider devletin olmaması dünya ekonomisinin küçülmesine sebep olmuştur.⁷⁰ Bu durum uzun vadede dünyayı bir buhrana götüren yolun önünü açmıştır. Tabi burada Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisinin devam eden yansımaları ve etkileri göz ardı edilmemelidir.

1928 yılına gelindiğinde ABD'de menkul değerler borsasında hareketlilik artmış ve bu durum birçok yatırımcının parasını hisse senedine yatırmasına yol açmıştır. Hisse senedi artışı gerçeklikten uzak olacak şekilde arttıkça artmıştır. Bunun sonucunda “Kara Cuma” tabiriyle adlandırılan 24 Ekim 1929 tarihinde New York Borsasında bir günde 16 Milyon hisse senedi değerinden %50-90 kaybederek satılmış ve bunun önlenmesi için bankalar yüksek değerlerle hisse senedi satın almıştır.⁷¹ Bu durum bankaları iflasa götüren sürecin önünü açmıştır. Silsile halinde başlayan süreçle birlikte ilk olarak ticaret durağanlaşmış ve bu fiyatların düşmesini tetikleyerek işsizlik gibi büyük bir sorunu ortaya çıkarmıştır. Yani felaket felaketi doğurmuş ve Dünya bir buhrana doğru sürüklenmiştir. Buhran çok kısa sürede tüm dünyaya yayılmış ve etkisini Türkiye'de de hissettirmiştir.

Türkiye'nin 1929 yılındaki durumu Cumhuriyet gazetesine şu şekilde yansımıştır: “Türkiye’yi Amerika kadar zengin bir hale getirmek kabildir. Kabildir, çünkü toprak kuvvetli, sular mebzuldür. Sahilleri ve yolları vardır.”⁷² Bu yazıya göre Türkiye'nin geleceğine umutla bakılmaktadır. Cumhuriyet gazetesinin 12 Mayıs 1929 tarihli sayısında ise “İngiliz lirası alabildiğine yükselmektedir. Dün 1001 kuruşa fırlamıştır.”⁷³ şeklindeki yazı dikkat çekmektedir. Dört maddede verilen nedenler

⁷⁰ Tekeli, İ. İlkin, S. (1977), 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, 7.

⁷¹ Tekeli-İlkin, a.g.e, 1977, 12.

⁷² Cumhuriyet Gazetesi 1 Temmuz 1929.

⁷³ Cumhuriyet Gazetesi 12 Mayıs 1929.

arasında en dikkat çekenini “4-Ve bazı hükümet ihtiyacatını göstermektedirler”⁷⁴ şeklinde belirtilen maddedir. Türk Parasının İngiliz parası karşısında uğradığı değer kaybıyla ilgili çeşitli yazılar gazetelerde kendisine yer bulmuştur.⁷⁵

Ham madde ihracatı yapıp sanayi ürünü ithal eden Türkiye buhrandan fazlasıyla etkilenmeye başlamış ve halk zor hayat şartları yaşamak zorunda kalmıştır. Bundan en çok etkilenen ise ihracat ürünlerinin nispeten daha fazla temin edildiği İstanbul, İzmir, Samsun gibi kıyı ve liman şehirleri olmuştur.⁷⁶ Ayrıca buhranın Türkiye’ye yansması ilk olarak devlet eliyle başlayan kalkınma hareketlerinde kendisini göstermiş ve bu hareketler neredeyse durmuştur.⁷⁷

Fethi Bey, ekonomik buhranın Türkiye’ye yansmasıyla ilgili olarak “O senelerde, bilhassa 1928’den sonra memleketteki iç ödeme dünya ekonomik buhranı dolayısıyla Düyûn-u Umûmiyye’den kalan ve itfasını yüklediğimiz borçları vermiyorduk. O yıl, faizler bile ödenememişti.”⁷⁸ ifadelerini kullanmıştır. Ekonomik durumla ilgili olarak Gazi Paşa’nın Fethi Bey’e sormuş olduğu dışardan ülkenin durumunun nasıl görüldüğüyle ilgili sorusuna sorunun muhatabı olan Fethi Bey tarafından “*Hariçten mali ve iktisadi vaziyetimiz pek fena görüliyor. Dış borçlar üzerinden az zaman geçmiş olmasına rağmen hükümetin ‘borçlarımı vermeyeceğim’ demesi mali itibarımızı fena sarsmıştır.*”⁷⁹ şeklinde verilen cevapla ekonomik olarak içinde bulunulan durumun dışarıdan nasıl görüldüğü dile getirilmiştir. Fethi Bey’in ifadesinde göze çarpan ilk husus mali ve iktisadi durumun kötülüğüdür.

Dönemin Meclis Başkanı Kazım Paşa da ekonomik ve iktisadi şartları ile ilgili olarak “*İktisadi buhrandan halk yılgın ve dertli idi*”⁸⁰ sözlerini kullanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bozulan ekonomiden artık halkın rahatsızlığının belirtilmiş olmasıdır. Ayrıca bu durumu yetkili bir kişinin açıklaması konuyu daha önemli kılmaktadır. Yani halkın bir çıkar yol aradığı artık yetkili makamlarca bilinmekte olup ayrıca bu mevzu dile getirilmiştir.

1929 Ekonomik Buhranı ile ilgili Şevket Süreyya şu tespitlerde bulunmuştur:

⁷⁴ Cumhuriyet Gazetesi 12 Mayıs 1929.

⁷⁵ Cumhuriyet Gazetesi 13 Mayıs; 2-3 Haziran 1929.

⁷⁶ Balkaya, İ. S. (2005), *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*, Ankara, 240.

⁷⁷ Başar, A. H. (1981), *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, Ankara, 4.

⁷⁸ Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 382.

⁷⁹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 386.

⁸⁰ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 396.

“Bilhassa ihracat malları yetiştiren uyanık bölgelerde; Karadeniz, Ege, Akdeniz muntakalarında iktisadi buhran bütün şiddetiyle hükmünü sürdürüyordu. Fiyatlar sıfıra düşmüş gibiydi. Ona rağmen malın alıcısı yoktu. Hele ihraç mallarının aracılığıyla geçinen şehir ve kaba saba orta sınıfları, açıkça şikayetçiydi. Orta ve Doğu Anadolu’nun yalnız hububat ve hayvancılık yapan köylü ve şehirli halkı ise, gerçi uysal, sessiz ama bitkindi... İktisadi buhran, vilayetlerde tam bir çaresizlik havası yaratmıştı. İşte o sıralarda Gazi, havayı dalgalandırmanın artık vakti geldiğine inanmış olacaktı ki, yeni bir teşebbüsü ele aldı. Bu teşebbüs iktisadi değil, siyasi olacaktı. Fakat bu yönden bir sondaçla da, halkın duygularını belki daha iyi kanallı etmek mümkün olabilirdi. Bu yeni teşebbüs, yeni bir siyasi parti kurmak çabasıydı...”⁸¹

Şevket Süreyya, halkın özellikle buhrandan daha çok etkilenen kesiminin tedirgin olduğunu belirtmiş ve onun ifadelerine göre Gazi Paşa, halkın bu sıkıntılı durumuna çözümü siyasi bir yolda aramıştır.

Bu konunun paralelinde olmak üzere SCF’nin kurulmasındaki amaçlardan birisi bunalım ekonomisi içinde varlık mücadelesi gösteren rejimi esenliğe kavuşturmadır.⁸² Timur’a göre ise halka özgürlükler verilerek onların gözünde rejim yumuşatılacaktır.⁸³ SCF ise bu yumuşatma aracıdır. Yani SCF’yi doğuran ana sebep 1929 Ekonomik Buhranı ve bu buhranın etkisini azaltmak adına yapılmış çözüm çabalarıdır. SCF bu doğrultuda teşkil edilmiştir.

Buhranın Türkiye’ye etkisi ile ilgili 1931 yılında hazırlatılan bir rapora göre 1929 yılında buğday ihracatında okka fiyatı 17 kuruş iken bu fiyatın 1930 yılında 6 kuruşa düştüğü görülmektedir.⁸⁴ Ankara Borsasında 1929 yılının Ekim ayında 12.40 kuruş olan sert buğdayın fiyatı 1930 yılının Ekim ayında 5.61 kuruşa ve 1931 yılının Ekim ayında ise 2.28 kuruşa düşmüştür. Benzer durum İzmir Borsasında da yaşanmıştır. Şöyle ki 1929 yılının Ekim ayında 12.96 kuruş olan sert buğdayın fiyatı 1930 yılının Ekim ayında 6.42 kuruşa ve 1931 yılının Ekim ayında da 3.97 kuruşa kadar gerilemiştir. Ayrıca benzer durum Eskişehir Borsasında da yaşanmıştır.⁸⁵ Buğday üretiminde gerek teknolojik yetersizler gerekse diğer olumsuzluklar nedeniyle üretim maliyeti yüksekken, üretilen mahsulün istenilen fiyattan satılamaması haliyle üreticiyi olumsuz etkilemiş ve şikayetleri beraberinde getirmiştir.

⁸¹ Aydemir, Ş. S. (2019), *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, 3, İstanbul, 357-358-359.

⁸² Timur, T. (2013), *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, 175.

⁸³ Timur, a.g.e, 2013, 175.

⁸⁴ Yıldırım. S. (2019), *Toprak Mahsulleri Ofisi Tarihçesi 1938-2018*, Ankara, 32.

⁸⁵ Yıldırım, a.g.e, 2019, 31.

Karikatür 1⁸⁶

Fethi Bey'in parti politikasının halka yansıması ele alınan bu karikatürde iki kişinin gündelik konuşmaları işlenmiştir.

Öte yandan 1929 Ekonomik Buhranının ülkelere yansıması farklı sahalarda ve farklı şekillerde meydana gelmiştir. Özellikle Baltık Kıyılarından Akdeniz'e kadar olan ülkelerde var olan baskıcı rejimler güç kazanırken Avrupa demokrasisi kendi içerisinde duraklamada kalmıştır. Buhran Türkiye'de ise diğer ülkelerden daha farklı bir sonuç doğurmuştur. Andrew Mango bu konu hakkında "*Mustafa Kemal siyasal hoşnutsuzluğun yasal ve denetim altında bir yolla yansıtılması gerektiğine karar verdi.*"⁸⁷ ifadelerini kullanmıştır. Yani SCF'nin kuruluşunu oluşturan ekonomik faktörlerden birisi de 1929 Ekonomik Buhranıdır. Gazi Paşa buhrandan dolayı bunalan ve halkı veya muhalefeti göz önünde tutmak için SCF'nin kurulmasını istemiştir. Bir başka ifade ile halkın en azından ne istediği birinci ağızdan öğrenilmek istemiştir.

⁸⁶ Cumhuriyet Gazetesi 12 Eylül 1930.

⁸⁷ Mango, A. (1999), *Atatürk*, İstanbul, 454.

1929 Ekonomik Buhranı Türkiye’de halkın şikayetlerinin artmasına neden olmuştur. Buhranlı yıllardan hemen önce genç Cumhuriyet, bir isyanla karşılaşmış ve bunun üstesinden gelmiştir. Soyak bu dönemde kurulacak olan parti ya da partilerin henüz devrimlerin yapılma ve yerleşme sürecinde sakıncalı olacağını değerlendirmekle birlikte o, SCF’nin bu şartlar içinde kurulmasını ise;

“Fakat öte yandan idari, mali, iktisadi işlerimizle imar hareketlerini hakkıyla kontrol ederek bu yoldaki faaliyetleri, en salim, en verimli mecraya sokmak zarureti de artık göz yummakla geçirilemeyecek bir şiddette kendini göstermiş, yani Atatürk’ün ifadesiyle ‘Büyük Millet Meclisinde bir serbest tenkit ve münakaşa cihazı’ yaratmak zamanı çoktan gelmiş bulunuyordu.”⁸⁸

ifadeleri ile açıklayarak yeni parti kurma işini adeta bir zorunluluk olarak görmüştür. Onun anlattıkları, SCF’nin kuruluş sebeplerini açıklamasının yanında partinin hangi şartlar içinde kurulduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Soyak’a göre, Gazi Paşa’nın bahsetmiş olduğu cihaz gerekli riskleri alıp kurulacak olan yeni bir parti sayesinde oluşup işler hale gelecektir.⁸⁹

Yukarıda anlatılan hususun paralelinde olmak üzere, 1929 Ekonomik Buhranının getirmiş olduğu sıkıntılar ekseninde halk ekonomi başta birçok konuda şikayet etmiş ve hükümetin icraatlarını eleştirmiştir. Ancak hükümetin gözünde şikayetler asılsız olmakla birlikte bu şikayet ve eleştiri yapanlar iyi niyetli değillerdir. CHF tarafından bu eleştiriye yapanlardan birisi olan Fethi Bey’in ise niyetinin kötü olmadığı, yalnızca aldandığı ve yanlış düşündüğüne inanılmış ve onun yeni bir parti kurmasından kuşku duyulmamıştır. Ahmet Hamdi Başar’ın bu konu hakkındaki *“Fethi Bey, fırkası ile ortaya çıkınca, her tarafta hükümetten ve Halk Fırkasından memnun olan halkın şiddetli mukavemeti ile karşılaşacak; bu suretle yanıldığını anlayacak; Halk Fırkası ve hükümet ise millet karşısında büyük ve parlak bir imtihan geçirmiş olacaktı.”⁹⁰* ifadeleri çok önemlidir. CHF kendisinden emindir. Dolayısıyla CHF bir nevi yeni partiyi kendisini sınama aracı olarak görmüştür. Daha açık bir şekilde anlatmak gerekirse CHF açısından SCF’nin kuruluş sebebi kendilerinin millet gözündeki durumunu sınavıp görmektir.

Öte yandan bahsedilen kadar göze çarpmasa da bir diğer neden Fethi Bey’e yanıldığını göstermektir. Çünkü Fethi Bey, hükümeti ve İsmet Paşa’yı eleştiren bir

⁸⁸ Soyak, H. R. (2010), *Atatürk’ten Hatıralar*, İstanbul, 393-394.

⁸⁹ Soyak, a.g.e, 2010, 394.

⁹⁰ Başar, a.g.e, 1981, 22.

kişidir. Yani hükümet tarafından Fethi Bey'e eleştirilerinin altının dolu olmadığı gösterilmek istenmiştir.

1929 Ekonomik Buhranının etkisinden hariç bir ekonomik değerlendirmeye göre de bahsedilen dönemde Türkiye'deki yerli sermaye sahipleri ile hükümetin arası, yerli sermaye sahiplerinin ucuz ithal mallarda depolama yani bir nevi stokçuluk yapmaları sebebiyle açılmıştır.⁹¹ Yerli sermaye sahiplerinin bu hareketleri hükümetin ekonomi politikasıyla tamamen çelişmiştir. Dolayısıyla anılan kesimin bu davranışları halkın hükümete yönelik şikayetlerini artmıştır. Yani bir yerde ekonomik buhran yaşanmasa bile hükümetin stokçuluk yapan yerli sermaye sahiplerine karşı olan yaklaşımını gözden geçireceği açık olup, 1929 Ekonomik Buhranı bu durumu gün yüzüne çıkarmış ve bir yerde sonucu yani SCF'yi mecbur kılmıştır.⁹² Bu durumun SCF'nin kuruluşuna olan etkisini Feroz Ahmad:

*“rejim, ülkedeki siyasi gerginlikleri azaltmanın ve zorunlu mali ve ekonomik reformların yapılmasını kolaylaştıracak bir uzlaşmayı gerçekleştirmenin bir yolu olarak iki partili sistemi denemeye karar verdi... beklenen, iktidardaki Milliyetçi Cumhuriyetçi Halk Fırkası'na (CHF) ılımlı bir muhalefet sunması ve Türkiye'nin Batı, özellikle de Batılı mali çevreler nezdindeki itibarını arttırmasıydı.”*⁹³

şeklinde dile getirmiştir. Onun ifadelerine göre SCF ülkedeki siyasi havayı yumuşatmak ve yapılacak olan ekonomik yeniliklerin önünü açmak için kurulmuştur. Ayrıca bir muhalefet partisinin üstüne düşen görev olan hükümeti eleştirmesi ve böylelikle Batılı ülkeler nezdindeki imajını değiştirmek temel hedeflerden olmuştur.

Öte yandan SCF hakkında yapılan bir yüksek lisans çalışmasında yukarıda bahsedilen tüccarların bankadan aldığı parayı halka borç olarak verdiği anlatılmaktadır.⁹⁴ Bu tüccarların hareketleri halk arasında devlete karşı bir öfkeye neden olmuştur. Aynı araştırmacı 1929 Ekonomik Buhranının etkisini gidermek için dış borç düşünülmemesi hakkında ise geçmiş tecrübelerin oluşturduğu korkunun dış borç alma girişimine engel olduğunu söylemiştir.⁹⁵

⁹¹ Ahmad, F. (1996), *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 169.

⁹² Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, 1996, 169.

⁹³ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, 1996, 169.

⁹⁴ Elyiğit, G. (2021). “*Serbest Cumhuriyet Fırkasının Karadeniz Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 9.

⁹⁵ Elyiğit, 2021, a.g.e, 4.

SCF'nin kuruluşuna etki eden ekonomik faktörlerle ilgili olarak o dönem devletin şeker, tuz, tütün gibi temel ürünlerde uygulamış olduğu tekelleştirme ile aslında bunların genelini kapsayan ekonomi politikası halkın tepkisini çeken konuların başında gelmiştir. 1929 Ekonomik Buhranının bu döneme rastlaması ve CHF üyelerinden bazılarının mevcut konumlarını kendi kişisel çıkarlarını korumak amacıyla kullanmaları halkın şikayetlerini arttırmıştır.⁹⁶

Ayrıca parti kurulmadan önceki dönemlerde alınan çeşitli tedbirler rejimin korunmasına ve devrimlerin uygulanmasına yönelik olarak ortaya konulmuştur. Ancak devrimler istenilen hedefe ulaştıktan sonra ise gerçek anlamda Cumhuriyeti yaşatmak için başka bir gerekçe kalmadığı için SCF kurulmuştur.⁹⁷ Karpas *"Muhallif bir partinin kurulmasındaki amaç, birikmiş hoşnutsuzlukların giderilmesini sağlamak ve hükümeti, hem kusurlarını düzeltmeye hem de ekonomik vaziyete yeni çareler aramaya sevk edecek bir denetim sistemi kurmaktan ibaretti."*⁹⁸ şeklindeki sözleriyle SCF'nin kuruluşunu incelemiştir. Burada da dikkat çekilen husus ekonominin düzeltilme isteğidir.

SCF'nin kuruluş sebepleri arasında bir diğer önemli etken Düyun-u Umumiye'dir.⁹⁹ Düyun-u Umumiye meselesi ile ilgili olarak Asım Us anılarında *"İmparatorluk devrinden Cumhuriyete intikal eden Düyun-u Umumiye meselesi Paris Sefiri Fethi Okyar'ın Serbest Cumhuriyet Fırkası kurmasında birinci derecede rol oynamıştır."*¹⁰⁰ şeklinde bahsetmiş ve SCF'nin kuruluşundaki rolünü dile getirmiştir.

⁹⁶ Karpas, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2010, 150-151.

⁹⁷ Karpas, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2010, 151.

⁹⁸ Karpas, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2010, 151.

⁹⁹ Tunçay, a.g.e, 1992, 245-246.

¹⁰⁰ Us, A. *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, s.154 (Ayrıca Asım Us; "...Lozan Konferansında Cumhuriyet Türkiye'sinin hissesine ayrılan borçların nasıl ödeneceği en çetin meselelerden biri olmuş ve bu mesele muahededen ayrılarak sulh sonrasında alacaklılar ile konuşulmakta devam edilmesine ve ayrı bir anlaşmaya bağlanmasına karar verilmişti. Çünkü Lozan Konferansında Başmurahtas İsmet İnönü, Düyun-u Umumiye taksitlerinin altın ile değil, kâğıt para ile ödenmesinde ısrar ediyordu. Alacaklıların vekilleri ise altın istiyorlardı. Lozan sulhundan sonra Düyun-u Umumiyenin ödenmesine dair olan müzakereler o zaman Paris Sefiri olan Fethi Okyar vasıtasıyla devam etmiş ve 1928 senesinde alacaklılar ile bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile alacaklılar, Cumhuriyet Türkiye'sinin hissesine düşen borçlardan tenzilat yapıyorlardı. Türkiye'de taksitlerin altınla ödenmesine kabul ediyorlardı. Bu anlaşma imzalandığı zaman Fethi Okyar'ın bu meselenin hallindeki hizmeti takdir edilmişti ve bu hizmetine mukabil kendisine on bin lira nakdi mükafat bile verilmişti. Fakat iş anlaşmanın tatbikatına gelince, durum değişmiştir. Zira taksitlerin ödenmesi zamanı 1929 cihan iktisadi buhranı sırasına tesadüf ediyordu. Düyun-u Umumiye taksitlerinin altınla ödenmesi yüzünden paramızın kıymeti düşmeğe başladı... Taksitlerin altınla ödenmesine devam edilecek olursa paramızın mütemadiyen düşmeğe anlaşıldı. Bunun üzerine İnönü hükümeti 1928 anlaşmasının tatbikinin imkansız olduğuna karar verdi ve ; 'Türkiye, Düyun-u Umumiye borçlarını

Bununla birlikte Us, aşağıda dipnotta ayrıntılı şekilde de belirtilen konunun 1930 yılı yaz aylarında yani SCF'nin kuruluşundan hemen önce yaşandığını anlatarak Fethi Bey'in yaz tatili için Türkiye'ye geldiğinde belirtilen durumdan duymuş olduğu rahatsızlığı Gazi Paşa'nın huzurunda da beyan ettiğini söylemiştir.¹⁰¹ Düyun-u Umumiye meselesi ile ilgili olarak Us'un anlattıklarına göre, Gazi Paşa öncelikle Fethi Bey'in yapmış olduğu bir anlaşmanın uygulanmasından vazgeçilmesi sebebiyle ilk başta hükümetin uygulamasını tasdik etmemiş ve bu durumu *"Hiç yoktan mesele çıkardılar. Cenuptaki demiryolu meselesinde çıkan meselede Fransızlara karşı ben kendim ortaya çıkmaya mecbur oldum. Bu işte de beni İngiliz ve Fransızlara karşı çıkmaya mecbur edecekler."*¹⁰² şeklinde dile getirmiştir. Ancak sonrasında Gazi Paşa'nın, Düyun-u Umumiye meselesi ile ilgili olarak İsmet Paşa hükümetinin yapmış olduğu uygulamayı destekler nitelikte olarak Fethi Bey'e *"Fethi Bey, sen programından Düyun-u Umumiye altın ile ödemek meselesini çıkar. Bu seni zayıflatır."*¹⁰³ tavsiyesini verdiği belirtilmiştir. Gazi Paşa, aslında Düyun-u Umumiye ödeme şeklini istemediğini Fethi Bey'e söylemiş ve bu maddenin partiyi olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir. Düyun-u Umumiye meselesinin parti programında yer alması dolaylı olarak borçlu olunan devletleri ilgilendirdiğinden Gazi Paşa, Türkiye'nin borçlu olduğu devletlerin SCF'ye olası bir desteğini önlemek için parti programından kaldırılması şeklinde bir talepte bulunmuştur. Daha açık bir ifade ile Gazi Paşa, devletin içişlerine karışılmasının önünü kesmiştir. Nitekim Fethi Bey ve SCF'nin programını hazırlayanlar partinin programından Düyun-u Umumiye ile ilgili olan maddeyi çıkartmıştır.

Ayrıca Gazi Paşa'nın İsmet Paşa hükümetinin icraatını onaylaması demek Fethi Bey'in 1928 yılında yapmış olduğu anlaşmayı onaylamaması anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla Fethi Bey anlaşmayı imzalayan yetkili olarak birinci derece sorumlu olduğundan mevcut görevinin ifasında devamı siyasi sistem içerisinde kabul görmeyen bir durumdur. Bu durumla ilgili olarak Us:

ancak kâğıt para ile ödeyecektir.' dedi. Böylece, Düyun-u Umumiye meselesi yeniden hükümet ile alacaklılar arasında uzun bir çekişme konusu olurken 1928 anlaşmasını imzalamış olan Paris Sefirimiz Fethi Okyar ile Başbakan İsmet İnönü'nün arası açılıyordu. Çünkü Fethi Okyar kendi imzalamış olduğu anlaşmanın tatbik edilmesini istiyordu..." şeklindeki ifadeleri ile konuyu derinlemesine anlatmıştır. 134-135)

¹⁰¹ Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, 1964, 135.

¹⁰² Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, 1964, 135-136.

¹⁰³ Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, 1964, 136.

“İşte Fethi Okyar’ın Paris’ten gelerek Ankara’da dert dökmesi ve altında kendi imzasının bulunduğu bir anlaşmanın tatbik edilmemesiyle Paris’te yabancılara karşı zor bir duruma düşeceğini söylemesidir ki, İnönü hükümetine karşı Büyük Millet Meclisi’nde Fethi Okyar’ı karşı çıkarmak fikrini Atatürk’e telkin etmiştir.”¹⁰⁴

şeklinde söylemiştir. Burada Us’un anlattıklarına göre Gazi Paşa, birbirleriyle farklı siyasi görüşe sahip iki ismi TBMM’de iki farklı partinin başında olarak bir araya getirmek istemiş ve böylelikle SCF’nin suni bir oluşum olmayıp bizzat partinin kurucusu tarafından ortaya konulduğunu da işaret etmiştir. Yine Us’un ifadelerinden çıkan bir diğer sonuç SCF’ye giden ortamı Fethi Bey’in kendisinin, 1928 yılında imzalamış olduğu ve 1930 uygulanmasından vazgeçilen anlaşmanın vazgeçilmesinden sorumlu olarak gördüğü hükümetin karşısına Meclis’te olmak istemesi hazırlamıştır. Konuyu daha yalın bir şekilde anlatmak gerekirse Gazi Paşa, yeni parti kuruluşunun kendiliğinden geliştiğini yapay olmadığını göstermek istemiştir. Asım Us’un *“1928 Anlaşmasını imzalamış olan Fethi Okyar mesul bir devlet adamı olarak artık Paris Sefaretinde duramazdı. İstifa etmek zorunda kalacaktı. Atatürk onun prestijini kurtarmak için böyle bir çare düşünmüş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri olarak Büyük Millet Meclisine getirmek kararı vermiştir.”¹⁰⁵* şeklinde olan ifadeleri ile yukarıda belirtilen ifadeleri kendi içerisinde çelişki göstermektedir. Şöyle ki Asım Us, buradaki ifadesinde Gazi Paşa’nın Fethi Bey’i SCF’nin lideri yaparak Meclise getirmesindeki amacının Fethi Bey’in prestijini kurtarmak olduğunu belirtilirken yukarıda ise Fethi Bey’in İsmet Paşa hükümetinin anlaşmadan vazgeçilmesi hususundaki sözlerinin bu partinin kurulmasına yol açtığını ifade etmiştir.

SCF’nin kuruluş süreci bölümünde ifade edilen ve Gazi Paşa’nın Fethi Bey’e sormuş olduğu memleketin dışardan nasıl görüldüğü hususu da ekonomik bir sebebe işaret etmektedir. Fethi Bey vermiş olduğu cevapta ise hükümeti eleştirmiş ve en çok bozuk ekonomiden bahsetmiştir. O, bozulan ekonominin ülkeye prestij kaybettireceğini ve yatırımların duracağını vurgulamıştır. Yine bu konu hakkında Süreyya İlmen *“Fethi Bey’in ara sıra, Gazi’yi bir muhalif fırka teşkiline teşvik etmiş*

¹⁰⁴ Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, 1964, 136.

¹⁰⁵ Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, 1964, 136.

olduğu rivayet ediliyordu.”¹⁰⁶ iddiasıyla Fethi Bey’in ekonomik anlamda çıkmazdan kurtulmak için böyle bir öneride bulunduğunu belirtmiştir.

1929 Ekonomik Buhranı ve yukarıda belirtilen diğer ekonomik sebepler dışında 1930 yılı ortalarında Ağrı’da ortaya çıkan ayaklanmanın sebep olduğu askeri harcamalar, Türkiye’nin yaşamış olduğu ekonomik bunalımın artmasına neden olurken bu durum SCF’nin doğuşunu hazırlayan etmenlerden olmuştur.¹⁰⁷ Ülke güvenliği ile huzur ve refahına yönelik harcamalar ekonomiyi iyice çıkmaza sürüklemiştir.

SCF’nin kurulması ile ilgili olarak Sadi Irmak Gazi Paşa’nın, devletçi bir siyaset izleyen CHF’nin karşısına liberal ekonomi görüşünü benimseyen bir parti çıkarmanın faydalı olacağını düşündüğünü söylemiştir.¹⁰⁸ Irmak’ın anlatımına göre SCF, farklı bir sistemle gelen ve serbestçe konuşabilecek bir partinin çeşitli sorunları çözeceği öngörüldüğünden kurulmuştur.

Son Posta gazetesinde;

*“Fethi Bey fırkasının teşekkülüne sebep idari, mali ve siyasi sahalarda görülen yanlışlıklar olmuştur. Yeni fırka hükümetin bilhassa bu üç sahadaki siyasetine muhalefet edecektir. Hükümetin mali siyaseti tadile muhtaçtır. Şimendifer siyaseti kısa vadeli istikrazlarla yapıldığı için memleketi ağır bir yük altına sokmuştur. Buna mukabil hariçten gelecek sermayeye karşı fevkalade kıskanç davranılmış, emniyet verilmemiş ve memlekete sermaye girmesine imkan bırakılmamıştır. Yeni fırka ecnebi sermayesine, hüsnü niyete dayanan bir müsaadekârlık gösterecektir. Fethi Bey fırkası kısa vadeli istikrazlar yerine uzun vade ve büyük bir aktine taraftardır. Yeni fırka hükümetin dahili siyasetine de muhaliftir. Siyasette şiddet gösterilmesi memlekette fena akisler yapmakta olduğu kanaati vardır. Fethi Bey, matbuatın bilâ kaydü şart serbest olmasına ve vatandaşların içtima, söz hürriyetlerinin tahdit edilmemesine taraftardır.”*¹⁰⁹

şeklinde yer alan yazıda ekonomik hususların altı çizilmiştir.

Bir başka görüşe göre SCF “Devletin daha fazla yıpranmasını istemeyen Mustafa Kemal (Atatürk) ve arkadaşları, ekonominin gidişatını toparlayacak, devletin iç ve dış denetimini sağlamak.”¹¹⁰ için kurdurulmuştur. Ayrıca Gazi Paşa’nın yalnız ekonomik sahada hükümetin icraatlarını eleştiriye açıp çözüm aramak için SCF’yi

¹⁰⁶ İlmen, a.g.e, 2015, 65.

¹⁰⁷ Tunçay, a.g.e, 1992, 243.

¹⁰⁸ Irmak, S. (1984), *Atatürk Bir Çağın Açılışı*, İstanbul, 122.

¹⁰⁹ Son Posta Gazetesi 10 Ağustos 1930.

¹¹⁰ Gezer, G. (2022). “1929 Bunalımı’nın Türkiye’ye Yansımaları ve Atatürk’ün Üç Aylık Anadolu Gezisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 21.

kurdurttuğu ifade edilen yaklaşımlar bulunmaktadır.¹¹¹ Ancak halkın hükümetten şikayetinin yalnız ekonomi alanında olmadığı da unutulmamalıdır.

Nitekim Gazi Paşa, 1929 Ekonomik Buhranının Türkiye’de tarım ürünlerinin değerini düşürüp ve bunun siyasi krize yol açması üzerine halkı sakinleştirmek için yeni bir parti kurulmasını teşvik etmiştir.¹¹² SCF işte bu ekonomik şartlar içerisinde doğmuştur.

2.2. Siyasi Sebepler

Görünürde 1929 Ekonomik Buhranının getirmiş olduğu olumsuz hava ve bunun yanında CHF içerisinde oluşan muhalif grubun parti dışına çıkarılmak istenmesi SCF’nin doğumuna siyasi anlamda zemin hazırlamıştır.¹¹³ Bir yerde çatlak seslerin CHF’den uzaklaştırılması fikri yeni partide vücut bulmuştur. Bununla birlikte, 1930 yılına kadarki yapılan devrimlerin doğrudan ekonomi ile ilgili olmamasının getirdiği ekonomik durgunluğun halkta oluşturduğu huzursuzluğu denetim altında tutacak bir mekanizma olarak SCF’nin kurulduğu bir diğer görüştür.¹¹⁴ Burada görünür sebep ekonomi ise de gerçek sebep siyasidir. Çünkü SCF’nin bu sebebe göre kurulması siyasi bir taktiktir.

SCF’nin kuruluşunda dış siyasetin etkisi önemlidir. Gazi Paşa’nın Fethi Bey’e sorduğu dışarıdan Türkiye’nin durumunun nasıl olduğu sorusu bunun en güzel ispatıdır. Gazi Paşa, Fethi Bey’in görevi sebebiyle yurtdışında kalmasının memlekete dışardan farklı bir bakış olabileceğini değerlendirip dışardan memleketin vaziyetinin nasıl görüldüğünü sormuştur. Yani dış dünyanın özellikle Batı’nın Türkiye ve Türkiye’deki siyasi sistem hakkındaki düşünceleri Gazi Paşa’nın bilmek istediği unsurlardan olmuştur. Gazi Paşa için asıl önemli olan Batının yani Avrupa ile Amerika’nın Türk siyasi sistemi hakkındaki düşünceleridir.

Türkiye’deki siyasi rejim SCF kurulmadan evvel Avrupa’da daha da eleştiri konusu olmaya başlamıştır. Özellikle Amerikalı ve Avrupalı yazarlarca, Türkiye’deki siyasi

¹¹¹Şeker, K. (2014). “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Kurulması ve Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Gelişmelere Bakışı.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (32), 13.

¹¹²Tunçay, a.g.e, 1992, 247.

¹¹³Öz, E.(2015).“İzmir ve Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt (4), 411,412.

¹¹⁴ Aydın, A. (1994) “Cumhuriyet Döneminde Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi”, *Marmara İletişim Dergisi*, (8), 261-262.

rejimle ilgili olarak “*biçimce batılı ama gerçekte doğulu*”¹¹⁵ şeklindeki yakıştırmalar Gazi Paşa’nın hoşuna gitmemiştir. Konu ile ilgili Kınross “*Avrupalı yazarların, Türk sisteminin görünüşte Batılı olsa da aslında Doğulu olduğunu söylemeleri Gazi’yi kızdırmıştı.*”¹¹⁶ ifadeleri ile konuyu açıklamıştır. Onun anlattıklarına göre Gazi Paşa, batılılara Türkiye’deki demokrasi hakkında yanlış düşündüklerini göstermek istemiştir. Aynı ilgili olarak Albayrak “*Mustafa Kemal Paşa, çağdaşlaşmayı demokratik sistemin kurulabilmesi ile mümkün görüyor.*”¹¹⁷ ifadelerini kullanmıştır. Onun ifadelerine göre demokratik sistem aynı zamanda çağı yakalamayı sağlama aracıdır. Dolayısıyla demokratik sistem olan Cumhuriyet rejiminin yerleşip kabul görmesi aynı zamanda çağdaşlaşmaya hizmet edecektir.

Gazi Paşa’nın SCF’nin kuruluşunu teşvik etmekteki bir diğer gayesini Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu;

*“Birkaç yıldır ülkenin içine girdiği ağır havayı dağıtmak, ekonomik sıkıntılara çare aramak meselesinin su yüzüne çıkması ve Gazi’nin önüne gelmesi, doğal bir gelişme idi. Öyle ki; uygulanan tek parti yönetiminin biçimi dolayısıyla ülkede gidişin tek sorumlusu Gazi olmuştu. Ondan başka harekete geçecek kuruluş veya kişi yoktu. O da gittikçe ağırlaşan ortamdan ciddi olarak rahatsız oluyordu. Bunu hafifletmek için çarenin siyasetten başladığı açık idi.”*¹¹⁸

ifadeleri ile açıklamışlardır. Onlar Gazi Paşa’yı uygulanan sistem dolayısıyla mevcut gidişin tek sorumlusu olarak algılandığını belirtmişler ve bu kötü gidişi düzeltmek adına ondan başka kimsenin harekete geçmeyeceğini söylemişlerdir. Yani Gazi Paşa, kötü gidişi durduracak kişinin kendisi olduğunun farkında olup kötü gidişe dur demeye ilk olarak siyasetten başlaması gerektiğini bilmektedir.¹¹⁹

Yine onların ifadelerine göre uygulanan rejim gereği yalnızca ekonomik canlanma sağlansa dahi buhran ve etkilerinden kurtulmak zor olduğu için Gazi Paşa, Meclisi aktifleştirip hükümetin icraatlarını denetim altında tutacak bir muhalif parti kurulmasını teşvik etmekle işe başlamıştır.¹²⁰ Yani ilk yapılacak iş Meclisi uyandırmaktır. Aynı zamanda bu sayede uygulanan siyasi sistem olan Cumhuriyet gerçek manada hayat bulacak ve kamuoyu rahatlayacaktır. Bu kapsamda, Okyar ve

¹¹⁵ Tunçay, a.g.e, 1992, 245.

¹¹⁶ Kınross, L. *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 736.

¹¹⁷ Albayrak M. (2010), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Tarihsel Gelişimi*, Ankara, 114.

¹¹⁸ Okyar, O.-Seyitdanlıoğlu, M. (2019), *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye- Fethi Okyar’ın Anıları*, İstanbul, 44.

¹¹⁹ Okyar, Seyitdanlıoğlu, a.g.e, 2019, 44.

¹²⁰ Okyar, Seyitdanlıoğlu, a.g.e, 2019, 45.

Seyitdanlioğlu'na göre yeni parti kurulmasının temel sebebi toplumda oluşan beklentiler ve hareketsiz olan meclistir.

Öte yandan Okyar ve Seyitdanlioğlu bu konuyu;

“Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu ve çok partili açık bir siyasi hayat, Mustafa Kemal’in uzunca bir zamandır düşündüğü bir meseleydi. 1925 yılından beri sürmekte olan tek partili rejim ile hükümet icraatlarının, kontrolsüz, muhalefetsiz oluşun getirdiği ağırlık ve kamuoyundaki hoşnutsuzluklar, yeni Cumhuriyetin karşısına önemli bir problem olarak çıkmıştı. Öte yandan yürütülen tam parti yönetimi ile ülkenin kaderi ve gidişatın tek sorumlusu olarak, yine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün tutulacağı şüphesizdi... Ayrıca Avrupa kamuoyu ve basını, bu tür bir tek partili rejimi ve tek lideri cumhuriyet idaresinin ruhuna uygun bulmuyor, çok partili hayattan uzak, otoriter bir rejim olarak görüyor ve Sovyet rejimi ile karşılaştırıyordu. Böyle bir ortamın varlığı Atatürk’ü, gönlünde yatan İngiltere’deki gibi çoğulcu parlamenter bir demokrasiye yöneltmekteydi. Bütün bu şartlar, başta Mustafa Kemal olmak üzere, cumhuriyeti kuran lider kadrosunun üzerinde düşündüğü, ancak açıkça dile getirilemeyen yeni bir siyasi oluşumun varlığına ihtiyaç olduğunu göstermekteydi.”¹²¹

şeklindeki ve kısmen yukarıda anlatılana benzeyen ifadelerle dile getirmişlerdir. Yalnız buradaki ifadelerde dikkat çeken en önemli hususlardan birisi Türkiye’deki siyasi sisteme batılıların getirmiş olduğu eleştiriler ve başka ülkelerde olan sistemlerle kıyaslamalardır. İşte, müelliflerin ifadelerine göre Gazi Paşa’nın hoşuna gitmeyen kıyaslamalar, zaten onun hep hayali olan ve çoğulcu katılımıla ortaya konulan bir demokrasiye yönlendirmiştir.

Anlatılanların yanında, CHF içerisindeki bazı kişilerin çeşitli vaatleri beraberinde getiren halkçılık ilkesini öne sürerek kendi konumlarını korumak istemeleri Gazi Paşa’yı yeni çare aramaya yönlendiren sebeplerden olmuştur.¹²² SCF bu sıkıntıya çözüm denemelerindendir. Bununla birlikte halkçılık ilkesi ile ilgili olarak İlmen *“Her yapılan işi süslemek lazımdır. Anayasamız Demokrasi yani Halkçılık ile süslenmiştir. Bu süs yaldızdan başka bir şey değildir.”¹²³* iddiasına yer vermiştir.

Fethi Bey, 7 Eylül 1930 tarihli İzmir konuşmasında halkın tekeller konusundaki şikayetlerinin partinin oluşumuna bir sebep olduğunun altını çizmiştir. Onun ifadelerine göre halk hükümetin tekel siyasetinden şikayetçidir. Fethi Bey, SCF’nin

¹²¹ Okyar, Seyitdanlioğlu, a.g.e, 2019, 65-66.

¹²² Albayrak a.g.e, 2010, 113.

¹²³ İlmen, a.g.e, 2015, 64.

bu konudaki siyasetinin farklı olacağını İzmir konuşması dahil hemen her fırsatta söylemiştir. Ayrıca Fethi Bey serbestlik istemiştir. O güne kadar Cumhuriyetin ilk yıllarının vermiş olduğu olağanüstü şartlar devleti demiryolu başta olmak üzere bazı teşebbüsleri uygulamak zorunda bırakmıştır. Ancak Fethi Bey, bu durumu doğru bulmamış ve bunu açıkça ifade edip eleştirmiştir.¹²⁴ Ona göre bu tür teşebbüslerde devlet müdahalesi kalkmalı ve serbestlik gelmelidir. İşte SCF, istenilen bu serbestliği getirmek için doğmuştur.

Fethi Bey vermiş olduğu bir demeçte *“Fırkamızın teşekkül maksadının şahsiyattan külliye arı ve sırf vatan ihtiyacı ve menfaati uğruna makul mücadelede bulunacağına kanaatla bize emniyet ve teveccüh ederek fikir birliği gösteren zevatın kâffesine ayrı ayrı teşekkürler olunur.”*¹²⁵ şeklindeki ifadesiyle partisinin kuruluş sebebinin sadece memleket çıkarıyla ilgili olduğunu vurgulamıştır. Burada en dikkat çeken husus partinin teşkil sebebinin şahsiliğe olan uzaklığıdır. Yani şahsilikten kasıt ise kişisel bir çıkardır. Fethi Bey partisinin kuruluşundan hemen sonra yapmış olduğu toplantıların birisinden sonra gazetecilere vermiş olduğu beyanda hükümetin iktisadi politikasının yanlış olduğunu ve yaşanan çeşitli sıkıntıların nedeninin bu yanlış politika olduğunu söyleyerek *“Bugünkü sıkıntılı vaziyetten bizi kurtaracak çareler aramak ve düşünmek lazımdır. SCF’nin istihdaf ettiği en büyük emel işte budur.”*¹²⁶ şeklindeki ifadesiyle SCF’nin kurulmasına sebep olarak ülkenin ekonomik durumunu ve yanlış ekonomi siyasetini işaret etmiştir. Öte yandan Türkiye’de Mecliste görev yapıp hükümeti idari anlamda denetleyecek bir muhalefetin olmaması şahıslara sınırsız hareket imkanı tanıdığından bunun engellemek için SCF’nin kurulması gibi bir yol izlendiği bir diğer yaklaşımdır.¹²⁷

2.3. Cumhuriyet Rejiminin Uygulanmasıyla İlgili Sebepler

Cumhuriyet 1923 tarihinde ilan edilmiştir. Ancak cumhuriyetin ilanından sonra TCF haricinde başka bir parti deneyiminin olmaması ve tek parti sistemi zamanla tartışmalara sebep olmuştur. Gazi Paşa’nın SCF’nin kurulmasını teşvik ederken hedefi halkın cumhuriyete alışması ve onu benimsemesidir.¹²⁸ Tek partinin

¹²⁴ Başar, a.g.e, 1981, 11-12.

¹²⁵ Akşam Gazetesi 16 Ağustos 1930

¹²⁶ Cumhuriyet Gazetesi 24 Ağustos 1930.

¹²⁷ Çaparlar, M. (2020). *“Serbest Cumhuriyet Fırkası Akdeniz Teşkilatlanması ve Faaliyetleri”* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncüyıl Üniversitesi, 11-12.

¹²⁸ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 443.

eleştirilemez ve sorumsuz olması bir nevi SCF'yi ortaya çıkarmıştır.¹²⁹ Yani SCF sayesinde hem Cumhuriyet rejimi yaşatılacak hem de hükümetin yanlışları eleştirilecektir. Ayrıca bu sayede halk demokrasiye alışacaktır. SCF'den beklenen ise bunları derhal uygulamaya geçirmektir.

Fethi Bey'in aktardıklarına göre Gazi Paşa'nın yeni parti kurmaktaki amacının Cumhuriyet rejimine hizmet etmek olduğu anlaşılmaktadır. Fethi Bey Gazi Paşa'nın amacının Cumhuriyeti yaşatmak olduğunu söylemiştir.¹³⁰ Bu durum Cumhuriyetin, Gazi Paşa için önemini göstermeye yetecek mahiyettedir. Ayrıca yeni kurulacak olan SCF'den beklenen görev Cumhuriyetin yerleşip gelişmesini sağlamaya katkı sunması ve daha açık bir ifadeyle Cumhuriyetin kurumsallaşmasına katkıda bulunmasıdır.

Fethi Bey *“Gazi'nin duyduğu hasret, benim de seneler ve hatta nefsimi idrak ettiğim andan beri bütün mevcudiyetime hakim olmuş bir özlem.”*¹³¹ şeklindeki beyanıyla adeta kendisi açısından yeni partinin gerekliliğini vurgulamıştır. Fethi Bey Gazi Paşa ile aynı düşünceler içerisinde olduğunun altını çizmiştir. Bu sayede kendi düşüncesini meşrulaştırmak istemiştir.

Fethi Bey, ayrıca Meclis ve parlamenter sistemin bir tezatlık içerisinde olduğunu söyleyerek bu tezatlığın sebebini tek parti sistemine bağlamıştır. Fethi Bey, bu ifadeleriyle aslında yeni parti kurmanın Cumhuriyet rejimi için zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Fethi Bey, bu söylemleriyle hem Gazi Paşa'ya karşı bir parti kurmadığını, onun da böyle bir beklenti içerisinde olduğunu işaret etmiş hem de yeni partinin fiili ve meşru zeminini hazırlamıştır. Daha açık şekilde anlatmak gerekirse, Fethi Bey yeni partinin yalnız bir hayalden yola çıkılarak kurulmadığını, artık siyasi ve ruhi ortamın bu partiyi çağırdığını vurgulamak istemiştir. Fethi Bey konuşmasının devamında yürütmüş olduğu görevi sebebiyle uzun süredir yurt dışında olduğunu ve bu sayede dışarıdan ülkenin içinde bulunduğu durumu görerek başka memleketlerle kıyasladığını ifade etmiştir. Yani Fethi Bey kötü gidişe teşhis koyduğunu anlatmak istemiş ve tedavisine çözüm bulduğunun altını çizmiştir.

¹²⁹ Tunçay, a.g.e, 1992, 247.

¹³⁰ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 420

¹³¹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 410.

Fethi Bey tarafından SCF'nin kuruluş sürecinde Gazi Paşa, İsmet Paşa, kendisi ve Meclis Başkanı Kazım Paşa ile birlikteilerken Kazım Paşa'nın *"Evet. Bir muhalefet lazımdır. Birçok arkadaşlar Mecliste söz söyleyemediklerinden şikayet ediyorlar."*¹³² şeklinde söylediği iddia edilmiştir. Bu sözlerde rejimin tam manada yerine getirilemediği anlamının çıktığı gibi, bunun nedeni olarak tek parti sistemine dikkat çekilmiştir.

Mecliste bazı kişilerin katılmasalar bile hükümetin fikirlerine karşı çıkamamaları durumu önemlidir.¹³³ Yani Cumhuriyet rejiminin bir gereği olan katılım yerine gelmemektedir. Cumhuriyet, çoğulcu bir demokrasi ve katılım olduğu takdirde hissedilen bir sistemdir. Dolayısıyla ikinci bir partiye duyulan ihtiyaç, daha doğrusu rejimin ihtiyacı açıkça ortada durmaktadır. İlmen *"Kanaatime göre Gazi evvela maksatlarına muvaffak olabilmek için Serbest Fırka'yı teşkile kalkışmış ve bunun için de memlekete faydalı bir iş göstermek üzere hüsnüniyet sahibi olduğunu millete göstermek istemişti."*¹³⁴ şeklindeki ifadeleri ile SCF'nin kuruluşuna farklı bir yorum getirmiştir. Onun ifadelerine göre Gazi Paşa, bunalan halkı içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtarmak için iyi niyetini göstermek istemiştir.

Gazi Paşa, SCF lideri Fethi Bey'in parti kurulduktan sonra İzmir'de yapmış olduğu 7 Eylül 1930 tarihli konuşmasında çıkan olaylarla ilgili olarak İzmir Valisi Kazım Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafta *"Yaratılması Cumhuriyet prensiplerinin icabı olduğu kanaatinde bulunduğumuz fırkaya karşı"*¹³⁵ ifadeleri ile partinin kuruluş sebebinin Cumhuriyetin prensibi için bir gereklilik olduğunu yine vurgulamıştır. Gazi Paşa'nın bu ifadeleri, ilk ağızdan olmak üzere partinin kuruluş sebebinin Cumhuriyet rejimi için ne kadar gerekli olduğunu açıklaması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Fethi Bey İzmir'deki konuşmasında *"Her şeyden evvel gayemiz Cumhuriyeti, büyük dâhimizin bu büyük eserini hal ve istikbalde geçici tesirlerden kurtararak sarsılmaz bir surette memleketimizin sinesinde ebedileştirmektir."*¹³⁶ şeklindeki beyanıyla kendisinin ve partisinin hedefini Cumhuriyeti ebedileştirmek olarak açıklamıştır. Fethi Bey, buradaki ifadesiyle partisinin uzun vadede Türk Milleti ve Cumhuriyet

¹³² Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 396.

¹³³ Avşar, Abdülhamit. (2018), *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Ankara, 72.

¹³⁴ İlmen, a.g.e, 2015, 78.

¹³⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi A:IV-9, D:57, F:3-556.

¹³⁶ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

rejimine hizmet edeceği hususunun altını çizmiştir. Bunun yanında Fethi Bey, Gazi Paşa'nın kendisine yapmış olduğu yeni parti kurma teklifini Cumhuriyetin gerçek manada tesisi için bir fırsat olarak görmüş ve bu durumu şu ifadeleri ile açıklamıştır:

“Zamanlardan beri bütün kalbim, vatanda henüz doğmamış olan hürriyet güneşinin hasretiyle sızlanmakta idi. Cumhuriyet kelimesi yalnız dudaklarda kalmış ve kalplere girmemişti. Bunun tesisine hizmet için elime geçen fırsatı kaçırmak ve en aziz mefkurem olan Cumhuriyetçiliğe ve hürriyete karşı kayıtsız kalmak benim yapamayacağım bir şeydi.”¹³⁷

Fethi Bey açısından SCF'nin sebeplerinin çıktığı yol genel anlamda Cumhuriyet rejiminin yerleşmesini sağlamak ve buna katkı sunmak ve en önemlisi halk tarafından benimsenmesini sağlamaktır.

Fethi Bey, SCF'yi doğuran sebeplerden bir tanesinin de memleketin muhalif bir partiye olan ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Bu durumu Yakup Kadri;

“Hiç unutmam, o akşamın ertesi, gecenin geç bir saatinde Fethi Bey'le birlikte, Atatürk'ün köşkünden her ikimizin oturmakta bulunduğumuz otele dönüyorduk. Serbest Fırka Genel Başkanı adeta çocukça bir sevinç içindeydi ve ikide bir başını bana çevirip: ‘İyi oldu bu iş. Memleketin bir muhalefet partisine çok ihtiyacı vardı. Bunu, daha şimdiden yurdun dört köşesinden almakta olduğum telfgraflardan anlıyorum.’ diyordu.”¹³⁸

sözleriyle anlatmıştır. Yakup Kadri'nin anlattıklarından ulaşılan sonuç Fethi Bey'in yeni parti kurmanın memleket için gerçekten bir ihtiyaç olduğunu ifade etmesidir. Yani Fethi Bey, bir anlamda bu ifadeleri ile yeni parti işini meşrulaştırmış ve halkın telgraflarını da buna kanıt olarak sunmuştur. Yakup Kadri, yine Fethi Bey'in kendisine *“bir muhalefet partisi kurmak maksadının sadece Meclis içinde bir parlamento kurallarına uygun bir murakabe vazifesini görmekten ibaret olduğunu söylerdi.”¹³⁹* ifadelerine yer vermiştir. Yakup Kadri'nin anlattıklarına göre Fethi Bey, Meclis içinde bir denetim mekanizmasına duyulan ihtiyacın SCF'nin doğmasına yol açtığını belirtmiştir.

SCF'nin kurucularından olan Ağaoğlu Ahmet Bey, partinin kuruluş sebebi hakkında Fethi Bey ile aralarında geçen bir konuşmasında Fethi Bey'in Gazi Paşa'nın yeni bir parti kurulmasını isteme nedeni olarak *“Anlaşıyor ki tek bir fırkanın doğurmuş olduğu murakabesizlikten, idaresizlikten bıkmış! Bir taraftan Mecliste birbirlerini murakabe edecek iki fırkanın mevcudiyetini ve diğer taraftan da memlekette biraz*

¹³⁷ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 410,411.

¹³⁸ Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 102.

¹³⁹ Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 106.

hürriyet havasının esmesini arzu ediyor."¹⁴⁰ sözlerine yer verdiğini ifade etmiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey'in anlattıkları onun da parti üyesi olması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Ancak o, anlattıklarını doğrudan Gazi Paşa'dan değil Fethi Bey'den duymuştur. Bununla birlikte Fethi Bey, bir nevi tahmin belirtmiş olsa da Ağaoğlu Ahmet Bey'in bu anlattıkları aslında Gazi Paşa tarafından ifade edilen unsurları bünyesinde barındırması bakımından önem taşımaktadır.

Yine Ağaoğlu Ahmet Bey ile Fethi Bey arasında geçen konuşmanın devamında Ağaoğlu Ahmet Bey Fethi Bey'den duyduklarından yeni parti ile hedeflenen işin Türkiye'de bir "*hürriyet havası estirmek*"¹⁴¹ olduğunu söylemiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey'in bu ifadeleri son derece önemli olup ona göre memlekette hürriyet havasının oluşması Cumhuriyet rejimini uygulamada ileriye taşıyacak bir etken olması sebebiyle önemlidir.

SCF'nin kuruluşu ile ilgili Kazım Özalp anılarında "*Mustafa Kemal Paşa daha önce de belirttiğim gibi, Mecliste birden fazla partinin bulunması ve hükümetin bir murakabeye tabi tutulmasını gerçek demokrasiye geçiş yönünden önemli bir adım sayardı.*"¹⁴² şeklinde bahsetmiştir. Özalp'ın anlattıklarına göre Gazi Paşa, hükümetin denetim altında tutulmasını, gerçek demokrasiyi yaşatmak için bir adım olarak görmüş ve bu doğrultuda SCF'nin kuruluşunu teşvik etmiştir. Yine dönemin tanıklarından olan J. Grew "*O zamanki başlıca politik sorun parlamento rejimi*"¹⁴³ şeklindeki sözlere yer vermiştir.

Yeni İstanbul gazetesinde *Partiler ve Programları* başlığıyla verilen bir yazıda yine Gazi Paşa'nın SCF'nin kurulmasını teşvik etme sebebi dile getirilmiş olup yazının ilgili kısmı şu şekildedir: "*Cumhuriyetin tek bir parti ile idare olunamayacağının gören Büyük Atatürk birçok sözlerinde memleketimizde partilerin teşekkülü lüzumu üzerinde durmuştur.*"¹⁴⁴ Bu yazı, yeni partinin Gazi Paşa açısından Cumhuriyet rejimi için gerekliliğini göstermesi bakımından yukarıdaki anlatılanları destekler nitelikte olması açısından ayrıca önemlidir. Konu hakkında yapılan bir diğer çıkarıma göre SCF'nin kuruluş sebebi, halkın şikayetlerine karşı bir değerlendirme

¹⁴⁰ Ağaoğlu, A. (2018), *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 28.

¹⁴¹ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 28.

¹⁴² Özalp, K.-Özalp, T. (1992), *Atatürk'ten Anılar*, Ankara, 43.

¹⁴³ Grew, J. (2000), *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları-Atatürk ve İnönü*, (Çev:Muzaffer Aşkın), İstanbul, 22.

¹⁴⁴ Yeni İstanbul Gazetesi 1 Aralık 1950

mekanizması oluşturup Cumhuriyete karşı olan muhalefeti ortaya çıkarmaktır.¹⁴⁵ Yani tepkisiz bekleyen ve kendisini saklayan muhalif kimseler SCF sayesinde açığa çıkacaktır.

Gazi Paşa'nın SCF'nin kurulmasını teşvik ederken hedefi çok partili sistemin önünü açmaktır. Bu konu Tarık Zafer Tunaya tarafından *"Gazi Mustafa Kemal Paşa ve -ön planda Başvekil İsmet Paşa (İnönü) olmak üzere- arkadaşları memlekette çok partili rejimin teessüsünü samimi olarak istemişler."*¹⁴⁶ şeklinde anlatılmıştır. Gazi Paşa'nın SCF'nin kuruluşunu teşvik ederken amacı CHF nezdinde rejimi yani Cumhuriyeti, daha açık bir ifadeyle Cumhuriyetin yerleşip yerleşmediğini sınamaktır. Bu konu ile ilgili olarak Ahmet Hamdi Başar *"Atatürk Serbest Fırka tecrübesi ile yapılan işleri ve milli bünyenin iktidar ve kuvvetini denemek istedi."*¹⁴⁷ ifadelerine yer vermiştir. Yani Gazi Paşa, öncelikle CHF'nin ve sonra halkın yeni partiye tepkisiyle bir nevi Cumhuriyet rejiminin halktaki karşılığı olarak hangi seviyede olduğunu ölçmek istemiştir. Yukarıda anlatılanların yanında benzer bir diğer sebep ise Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan inkılapların halk nezdindeki karşılığını görmektir.¹⁴⁸ Albayrak *"Muhalefete izin verildiği zaman bu tepkiler ölçülebilecekti."*¹⁴⁹ ifadeleri ile SCF'nin kuruluş sebebinin yapılan devrimlerin halk nezdindeki karşılığını ölçmek olduğunu işaret etmiştir.

SCF'den beklenen işi Seyitdanlıoğlu ile Okyar ise yeni partinin getireceği özgür ortamın Cumhuriyete hizmet edeceklerini söylemişlerdir.¹⁵⁰ Onlar da eleştiri unsurunun altını çizmişlerdir.

SCF'nin kurulmasında Mecliste özgür bir düşünce ve katılım organı oluşturup hükümetin denetlenebilirliğini arttırmak olduğunu belirten Andrew Mango *"Mustafa Kemal, hükümet üzerinde parlamentonun daha fazla denetimi olması gerektiğini savundu. Bir muhalefet partisi mecliste özgür tartışmaları teşvik ederek bu denetimi sağlayabilirdi."*¹⁵¹ şeklindeki ifadesi ile yeni parti kuruluşunu kendisi açısından ele

¹⁴⁵ Ahmad, Feroz. (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 88.

¹⁴⁶ Tunaya, a.g.e, 1952, 623.

¹⁴⁷ Başar, a.g.e, 1981, 22.

¹⁴⁸ Albayrak, a.g.e, 2010, 114.

¹⁴⁹ Albayrak, a.g.e, 2010, 114.

¹⁵⁰ Okyar-Seyitdanlıoğlu, a.g.e, 2019, 68.

¹⁵¹ Mango, a.g.e, 1999, 454.

almıştır. Öte yandan konu hakkında Lord Kinross'un çıkarımları da benzer niteliktedir. Kinross bu konuyu;

*“Ekonomik kriz, en sonunda ona tek parti yönetiminin kötülüklerini göstermişti. Bu sistem yüzünden hükümetin yaptığı yanlışlıklar ona yükleniyor, halkın kendisine olan sevgisi sarsılıyordu; kamuoyunun eğilimlerinden uzak kalıyor; halkın hoşnutsuzluğunu belirteceği normal yollar tıkanığundan, ortaya daha gergin durumlar çıkıyor, denetim altında tutulan basın, ona az bilgi veriyordu. Her zaman Mecliste bulunmadığı için nabzı yoklayamıyor, vekiller kendisine durumu güllük gülistanlık gösteriyor, böylece hükümetinin politikasını değerlendirebilmesi ve ona gerçekten yol göstermesi güçleşiyordu. Artık parlamentoda eleştiriye biraz olsun yer verilmesinin gerekli olduğunu anlamaya başlamıştı.”*¹⁵²

şeklinde anlatmıştır. Kinross'un anlattıkları önceki anlatılan sebeplerle benzerlik göstermesinin yanında, ayrıca basının Gazi Paşa'yı yeterince bilgilendirmediğinden de bahsedilmesi sebebiyle ayrıca önemlidir. Dolayısıyla Kinross'un anlattıklarına göre, Gazi Paşa'nın kamuoyunda olup bitenler hakkında detaylı bilgi edinmesi engellenmiş ve bu durum Gazi Paşa'nın, hükümetin politikasını değerlendirmesini güç kılmıştır.

Konu hakkında Karpat ise SCF'nin kuruluş sebebinin *“Mustafa Kemal'in -bu partinin kurulmasından beklediği pratik faydalar ne olursa olsun- bu muhalefetin zamanla gelişerek, normal bir parti haline geleceğini ve memleketin idaresinde hayati bir görevi yerine getireceğini ümit etmiş olduğunu da güvenle söyleyebiliriz.”*¹⁵³ olduğunu söylemiştir. Onun anlattıkları diğer anlatılanlardan tamamen farklıdır. Karpat'a göre, SCF gayet hayati bir görev için Gazi Paşa tarafından kurdurulmuş olsa da zamanla bir partinin üzerine düşen görevi yerine getirecek bir rol üstlenecektir.

¹⁵² Kinross, a.g.e, 735.

¹⁵³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2010, 151.

Karikatür 2 ¹⁵⁴

Cumhuriyet gazetesinde yer alan bu karikatüre göre Fethi Bey İsmet Paşa'ya kendisinin de cumhuriyete katkı yapıp onu yükseltmek istediğini söylemiştir. Yani SCF'nin Cumhuriyete yapacağı hizmete dikkat çekilmiştir. Ancak SCF'nin ilk günlerinde karikatürdeki gibi ılımlı bir tavır sergileyen Cumhuriyet gazetesi zamanla muhalefete eleştirilerini arttırmıştır.

Gazi Paşa'nın SCF'yi kurmaya teşvik etmekteki bir diğer hedefi ise hükümeti veya hükümetin icraatlarını eleştiriye açmaktır.¹⁵⁵ Çünkü mevcut sistemde hükümet eleştirilemez bir haldedir. Feroz Ahmad;

“İki partili sistemin siyasal gerilimi yatıştıracağı ve acil ihtiyaç duyulan mali ve ekonomik reformları kolaylaştıracak bir konsesusu yaratacağı umuluyordu. Serbest Fırka'nın ılımlı muhalefetine Türkiye'nin Batı Avrupa'daki imajını ve önde giden mali çevrelerdeki konumunu düzelterceği, böylece dış kredi ve yatırım sağlanacağı umuluyordu.”¹⁵⁶

¹⁵⁴ Cumhuriyet Gazetesi 12 Ağustos 1930

¹⁵⁵ Tunçay, a.g.e, 1992, 247.

¹⁵⁶ Ahmad, F. (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 88.

şeklinde olan ifadesiyle SCF'nin kurulmasıyla birlikte kötü giden bazı hususların düzeleceğinin temenni edildiğini belirtmiştir. Bu sayede dışarıdan gelecek yardımın da altı çizilmiştir.

2.4. Halkın Şikayetleri

SCF kurulduğunda halk birçok konuda hükümetten şikayetçidir. Gazi Paşa yapmış olduğu yurt gezileri vasıtası ile bu şikayetlerden haberdar olmuştur. Şöyle ki SCF kapatıldıktan sonra Gazi Paşa'nın yurt gezilerinden birisine katılmış olan Ahmet Hamdi Başar;

“Her nereye gitmişsek vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu suretle yapılan zulümlerden şikayet edildiği görülüyor... Ekseriya vergisini ödeyemediği için tarlası, evi barkı satılmış olanların geçirdiği hayat faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı akisler yaptığı halde, konmuş kanunlar ve usullere göre bir şey yapılamıyor.”¹⁵⁷

şeklindeki ifadeleri ile halkın şikayetlerinin ne olduğuna dair açıklık getirmiştir. Bu ifadelerde ilk göze çarpan husus halkın şikayet konusunun temelinde vergilerin olduğudur.

SCF'nin programında da kendisine yer bulmuş olan vergi problemi aslında partinin halkın problemlerine yönelik olarak yaptığı analizi göstermesi açısından son derece önemlidir. Başar'ın ifadelerinde öne çıkan bir başka sonuç ekonomik bozukluktur. SCF de isminde nispeten ekonomik bir terime yer vererek bu durumun farkında olduğunu açığa sermiştir. Yani SCF, halkın vergiler başta olmak üzere ekonomik merkezli şikayetlerine bir çözüm bulmak için girişilen bir iştir.

Bununla birlikte Hasan Rıza Soyak, Gazi Paşa'nın yurt gezilerinde kendisine şu şekilde beyanda bulunduğunu belirtmiştir: *“Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunaliyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikayet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi bir perişanlık içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz; maatteessüf memleketin hakiki durumu bu işte!”¹⁵⁸* Soyak'ın anlattıkları da son derece dikkat çekicidir. Gazi Paşa, halkın çekmiş olduğu sıkıntıları ve yokluk durumunu görmüş bu durumu Soyak'a anlatmıştır. Soyak'ın anlattıklarına göre Gazi Paşa, halkın şikayetlerine konu durumlar hakkında tespitler yapmış ve çözüm için nelerin yapılması gerektiğini ve

¹⁵⁷ Başar, a.g.e, 1981, 21-41.

¹⁵⁸ Soyak, a.g.e, 2010, 389.

zamana ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁹ Soyak, Gazi Paşa'nın yukarıdaki konuşmasının devamında kendisine;

*“Şimdi gelelim yapılan işlerin, bugünkü şartlar altında daha iyi, daha verimli hale getirilmesi, şikayeti mucip olan aksaklıkların asgari halde indirilmesi meselesine. Ha bak çocuk! İşte mühim olan nokta budur. Memleketi, çağdaş memleketler seviyesine yükseltmek için yapılan devrimler aleyhinde, tartışmalara meydan vermemek, her samimi ve aydın vatanperverin kabul ettiği bir zarurettir. Fakat aynı derece zaruri olan bir şey daha var: İnkılâp esasları dışındaki meselelerimizi imkân nispetinde en iyi, en verimli hal şekillerine bağlamak. Bu ancak karşılıklı, açık, serbest, ciddi ve samimi tartışmalarla temin edilebilir. Binaenaleyh biz, biran evvel Mecliste böyle bir cihaz, bir serbest tenkit ve münakaşa cihazı yaratmaya bakmalıyız.”*¹⁶⁰

şeklinde söylediğini belirtmiştir. Gazi Paşa'nın ifadelerinden ilk göze çarpan husus, onun yapılan devrimlerin asla tartışmaya açılmamasını istemesidir. Gazi Paşa bu durumu bir zorunluluk olarak görmüştür. Bunun yanında Gazi Paşa, devrimler dışında kalan diğer problemlerin çözümünde ise serbest tartışma ortamını işaret etmiştir. Yani Gazi Paşa, SCF'nin kurulmasını teşvik ederken şikâyetle konu meselelerin çözümünü hedeflemiştir.

¹⁵⁹ Soyak, a.g.e, 2010, 389,390,391.

¹⁶⁰ Soyak, a.g.e, 2010, 391-392.

Karikatür 3¹⁶¹

Halkın şikayetleri ile ilgili bir karikatüre göre halkın çok dertli olduğu hususunun altı çizilmiştir. Karikatürün altında yer alan “Bir dokun bin ah dinle” şeklindeki yazı Türk Milletinin yaşadığı sıkıntıları anlatması bakımından önem arz etmektedir. Tabi burada Fethi Bey’in tasvirlenmesi ayrıca önem taşımaktadır.

Halkın şikayetleriyle ilgili Zekeriya Sertel “*O dönemde halk arasında geniş ölçüde hoşnutsuzluk vardı. Tek parti sistemi halkı bıktırmıştı. Memleketin kaderini bir parti elinde tutuyor, bu da keyfî yönetime yol açıyordu. Yurttaş düşündüğünü söyleyemiyordu.*”¹⁶² ifadelerine yer vermiş ve halkın, yetkililere sıkıntısını ifade edememekten dertli olduğunu belirtmiştir.

Son Posta gazetesinin ilk sayısında *Boğuluyoruz Biraz Hava İstiyoruz* başlığıyla yer alan yazıda basının üzerine düşen görevi tam olarak yapmadığını, hükümetin icraatlarını övmek için kendi içinde bile çelişki gösterdiği unsurlarının üzerinde durulmuştur.¹⁶³ Bahse konu yazının sahibi olan Zekeriya Sertel yazısıyla ilgili “*Bu yazı o vakit büyük bir tepki yarattı... Çünkü halkın o günkü şikayetlerine cevap*

¹⁶¹ Son Posta Gazetesi 13 Eylül 1930

¹⁶² Sertel, a.g.e, 2010, 176.

¹⁶³ Son Posta Gazetesi 27 Temmuz 1930

veriyordu. *Şikayetlerin en önemli nedeni, yukarıda da belirttiğim gibi tek parti sisteminin günden güne kuvvetlenmesi*”¹⁶⁴ cümleleriyle açıklık getirmiştir. Onun iddialarına göre mevcut sistemin gittikçe güç kazanıyor olması diğer kurumların işlerliğini kaybetmesine yol açtığı için halk bundan rahatsız olmuştur. Diğer kurumlardan kasıttan en başta geleni ise Meclistir. Zekeriya Sertel bu durumla ilgili *“Büyük Millet Meclisi halkı değil, Halk Partisini temsil eden göstermelik bir kurum olmuştur.”*¹⁶⁵ ifadelerine yer vermiştir. Onun anlattıkları halkın şikayetlerini, sesini duyurma isteğinin bir yansıması olması açısından son derece önemlidir.

Bunlarla birlikte Zekeriya Sertel, tek parti sisteminin uygulamış olduğu çeşitli yasaklamalardan dolayı işçinin sendika kuramadığını ve aydınlar ile genç kesimin sesini duyurmak için bir araya gelemeyen olduğunu vurgulayarak basına uygulanan sıkı denetim mekanizmasının etkisi nedeniyle objektif yazılar yazılamaz hale geldiğini söylemiştir. Ayrıca o yaşanan bu olumsuz ortamdan Gazi Paşa’nın da haberdar olduğunu iddia etmiş ve *“O zaman esen bu hoşnutsuzluk havasını Atatürk de sezmişti. Hatta bundan dolayı rahatsızdı. Her taraftan gelen şikayetleri işitiyor, buna bir çare arıyordu. Baskıyı daha çok arttırmanın, yarardan çok zarar vereceğini anlamıştı.”*¹⁶⁶ iddiasına yer vermiştir. Ona göre Gazi Paşa, memleketteki olumsuz hava ve şikayetlerin önüne geçmek istemiştir. Yani Sertel’in iddialarına göre olumsuz ortama son vermek isteyen Gazi Paşa SCF’nin kurulmasını teşvik etmiştir. Halkın şikayetine konu olan sistemin, hükümet yani dolaylı yoldan da CHF olduğu için Zekeriya Sertel’e göre Gazi Paşa *“tek parti saltanatına son verilmiş görünmek için”*¹⁶⁷ SCF’nin kurulmasını teşvik etmiştir. Yeni kurulan parti hükümeti denetleyecek, iktidara muhaliflik edecek ve bu sayede de rejimin gereği yerine getirilecektir. Ana hedef budur.

Gazi Paşa’nın Soyak’a bahsetmiş olduğu ve yukarıda belirtilen şikayete konu unsurları Yücekök kendi bakış açısıyla ele almıştır. Yukarıda belirtilen şikayet konusu kişilerle ilgili olarak Yücekök;

“1923’ten 1950’ye kadar uzanan bir dönemde Türk siyasal yapısına egemen olan güç Cumhuriyet Halk Partisi ve o partinin toplumsal tabanını oluşturan ve ideolojisini saptayan asker-sivil bürokratlar elitidir. Cumhuriyetten kısa bir

¹⁶⁴ Sertel, a.g.e, 2019, 176.

¹⁶⁵ Sertel, a.g.e, 2019, 177.

¹⁶⁶ Sertel, a.g.e, 2019, 177.

¹⁶⁷ Sertel, a.g.e, 2019, 177.

süre sonra ekonomik gelişme yokluğu nedeniyle sınıfsal yapıyı boş bulmuş ve bu elitin kazandığı büyük prestij ve sağladığı büyük siyasal etkinlik, zaten batılılaşmadan hiçbir yarar görmeyip, gelişen kapitalist ilişkiler içinde de büsbütün sömürülen halk yığınlarını rahatsız etmeye başlamış, bürokratlar halka tepeden bakan, ezen ‘ceberrut’ devletin simgesi olmuşlardır.”¹⁶⁸

ifadelerine yer vermiştir. Yücekök’ün anlattıklarına göre Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik anlamdaki fakirlik sebebiyle oluşamayan “sınıfsal yapıyı” kendi lehlerine kullanan CHF eşrafı kendi “elit” tabakalarını oluşturmuşlardır. İşte halkın şikayetine konu kesim de bunlardır. Bu konu ile ilgili olarak Yücekök “İktidarla iyi ilişkiler içinde olmayı ekonomik çıkarları yönünden gerekli bulan taşradaki eşraf, toprak ağası ve bir kısım tarım burjuvazisi ile kentlerde sınırlı biçimde gelişmiş bir kısım ticaret burjuvazisi de CHP içinde egemen unsur olan bürokratlarla iktidar ittifakı yapmışlardır.”¹⁶⁹ ifadelerine yer vermiştir. İşte, yukarıda bahsedilen grubun dışında kalan insanlar ise mevcut durumdan ve bahsedilen gruptan şikayetçi olan kesimdir. Çünkü anlatılan “elit eşraf” halkın şikayetlerinin Gazi Paşa’ya iletilmesine adeta engel olmuştur.

Yukarıda belirtilen ve çeşitli sebeplerden dolayı hükümetten şikayetçi olan halkın yani muhalif grubun yapacağı herhangi bir taşkın hareketin Cumhuriyete ve sonrasında yapılan devrimlere zarar vermesini önlemek adına oluşan muhalif grubun hem eleştirilerini meşru ortam olan mecliste yapabilmelerini sağlamak hem de oluşan bu muhalefetin Cumhuriyet rejimini hedef almasının önüne geçmek için SCF’nin kurulması Gazi Paşa tarafından teşvik edilmiştir.¹⁷⁰ Bu husus Tevfik Çavdar tarafından

“Serbest Fırkanın kurulmasındaki temel neden, potansiyel toplumsal muhalefetin rejimi hedef almayan bir kanala doğru itilme gereğidir. Kuşkusuz bu iliş Gazi ve arkadaşlarının denetiminde olacaktır. Bu arada muhalefet partisi yurttan konuşulmayan, dile getirilmeyen şikayetlerin de bir merci olacak böylece alınan kararların (iktidarca alınan kararlar) bir anlamda eleştirisi ve irdelenmesi de yapılmış olacaktı. Böylece toplumun daha rahat bir biçimde zorlukları atlatacağı düşünülüyordu.”

şeklinde aktarılmıştır.¹⁷¹ Yani Çavdar tarafından burada vurgulanmak istenilen mesele SCF’nin kurulması ile toplumda çeşitli şekillerde kendisini gösteren muhalefeti kanalize edip bir nevi o muhalefeti denetim altında tutmaktır. Daha açık

¹⁶⁸ Yücekök, a.g.e, 1983, 110.

¹⁶⁹ Yücekök, a.g.e, 1983, 111.

¹⁷⁰ Çavdar, T. (1984), “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (65), 2053.

¹⁷¹ Çavdar, T. (1984), “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (65), 2053.

bir ifade ile SCF'nin kurulmasındaki hedef muhalefeti kontrol etmek ve muhaliflerin rejime vereceği zararı önlemektir. Denetim altındaki bir muhalefet hem halkın şikayetlerine bir çözüm getirecek hem de olası bir tehlikenin önünü baştan kesecektir. Tabi bunların yanında bir diğer amaçta yukarıda belirtildiği üzere halkın şikayetlerine bir çare olmasıdır. Halkın şikayetlerine dair verilen bir örnekte *“Kanunun kendisine takdir hakkı tanıdığı memurlar ve heyetler bu hakkı adilane kullanmıyordu.”*¹⁷² cümlesi kullanılmıştır. SCF'nin aşağıda anlatılacak olan programı kısmındaki mahkeme ile ilgili ifadeler bu şikayetleri gidermek amaçlıdır.

2.5. Dış Kamuoyunun Etkisi ve Diğer Sebepler

SCF'nin kuruluşunda önemli sebeplerden birisi de dış kamuoyudur.

SCF'nin kuruluş nedenlerinden birisini Yakup Kadri;

*“Her şeyden önce, açık ve aydınlık durumları seven Atatürk bir muhalefet partisinin kurulmasına karar vermiştir. Onu böyle bir karar vermeye sevk eden, belki Namık Kemal'in ‘Fikir çarpışmalarından hakikat şimşeginin ışığı parlar’ sözüyle ifade ettiği görüşün doğruluğuna inancı, belki İsmet Paşa'nın gittikçe şahsileşen politikasını frenlemek arzusu idi. Belki de ne bu ne o idi. Çok muhtemeldir ki, o cesur devlet ve siyaset adamı halk arasındaki mırıltıların, dırıltıların bir muhalefet partisinde yüksek sesle, açıktan açığa ifade edilen tenkitler halinde girmesini istemişti.”*¹⁷³

sözleriyle açıklamıştır. Yakup Kadri'nin birden fazla olasılık bulunan ifadeleri son derece önemlidir. Onun anlattıklarından ilk dikkat çeken unsur memlekette siyasi ve iktisadi anlamda işlerin yolunda gitmediğine yönelik olan tespittir. Bu tespite konu durumun da bir muhalefet partisinin ortaya çıkmasını tetiklediğinin altı çizilen ifadelerde İsmet Paşa yönetimine veya politikasına eleştiri yönlendirilmiş ve Gazi Paşa'nın İsmet Paşa politikasından rahatsız olabileceği iddiasına yer verilmiştir. Öte yandan Yakup Kadri, halkın yaşamış olduğu sıkıntılar sebebiyle mevcut ortamdan rahatsız olması durumunun Gazi Paşa'yı yeni parti kurmayı teşvik etmeye yönlendiren etmenlerden olduğunu belirtmiştir.

Bununla birlikte Yakup Kadri, SCF'nin kuruluşundan sonra Fethi Bey'in İzmir konuşmasında çıkan olayların, Gazi Paşa tarafından öngörüldüğünü ve Gazi Paşa'nın bu ve benzer olayların meydana çıkabileceğini öngörmesine rağmen SCF'nin kurulmasını teşvikteki amacını;

¹⁷² Çaparlar, a.g.e, 2020, 4.

¹⁷³ Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 101.

“Atatürk, bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açarken yukarıda tahmin ettiğimiz niyetlerden başka, o keskin ‘intuition’¹⁷⁴ kudretiye sezinlediği yeraltı gericilik hareketlerini meydana çıkarmak maksadını gütmüştü ve bununla, aynı zamanda, devrim nizamının memlekette yerleşmiş olduğu zehabına düşmüş bulunan Halk Partisiyle hükümeti uyarmak istemişti.”¹⁷⁵

şeklinde açıklamıştır. Bu ifadeler taşıdığı anlam ve ilettiği mesajlar bakımından önemlidir. Yakup Kadri’ye göre Gazi Paşa, onlarca devrim yapılmasına rağmen bazı gerici hareketlerin olabileceğini, bunların bir anda sahneden çekilmeyeceğini ve fırsat bulunca sahneye çıkacaklarını öngörmüş ve görünürde onlara fırsat sunmuştur. Yani Yakup Kadri’ye göre Gazi Paşa’nın amacı saklanmış gericiyi açığa çıkartmak ve bu sayede CHF ile hükümetin rehavete kapılmasına önlemektir. Başka bir anlatımla Yakup Kadri CHF ile hükümetin “memlekette işlerin yolunda gittiği, yapılan devrimlerin halk nezdinde kabul gördüğü, bahsedilen bazı gerici hareketlerin tamamen silindiği” gibi bir yanlış düşüncede olduğunu Gazi Paşa tarafından bilindiğini ve bunun böyle olmadığının yine Gazi Paşa tarafından CHF ile hükümete göstererek onların uyanık kalmasını sağlamak istediğini belirtmiştir. Ancak Yakup Kadri’nin anlattıkları ile yaşanan gerçeklik arasında çelişki bulunmaktadır. Çünkü Gazi Paşa, yeni kurulan partiye kendi kardeşini ve en yakın arkadaşlarını katılmaları için yönlendirmiştir. Yakup Kadri’nin ifadeleri şeklinde bir durum olsa idi Gazi Paşa kardeşinin yeni partiye katılmasını uygun bulmayacağı açıktır.

Falih Rıfki’da SCF’nin kuruluşunu anlatırken şu ifadelere yer vermiştir:

“Devrimci Atatürk, irtica henüz olunca hıncı ile dipdiri iken, bir muhalefet partisinin kurulmasına neden izin verdi? Bu suale hiç kimse doğru cevap veremez. Çünkü hiç kimseye açıkça fikrini söylememiştir. Bazıları derler ki İsmet Paşa’nın politikasını beğenmemiş de onu frenlemek için böyle yapmış. O zamanı hatırlayanlar bilir ve tarih de pek kolay öğrenecektir ki kuruluş devri idaresi, ‘baş başa’ bir idare idi. Hükümet politikasını frenlemek için Atatürk’ün bir başkasına ihtiyacı yoktu... Bazıları derler ki, Fethi Okyar’ın da katılmakta olduğu sağ temayüllü politikayı, açık münakaşalar içinde iflas ettirmek için öyle yapmış. Bu ihtimal de, Serbest Fırka kuruculuğuna ayırdığı arkadaşları ile kendi arasındaki münasebetlerin hususiyetlerine uymaz.”¹⁷⁶

Falih Rıfki, Yakup Kadri’den farklı olarak henüz irticanın devam ettiğini belirtmiştir. Onun anlattıklarına göre, hükümetin veya CHF’nin uyarılması gibi bir durum söz konusu değildir. Falih Rıfki ayrıca Gazi Paşa’nın hükümet veya İsmet Paşa’dan

¹⁷⁴ İntuitio: Sezgi.

¹⁷⁵ Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 104-105.

¹⁷⁶ Atay, F. A. (2012), *Çankaya*, İstanbul, 535.

memnun olmasa bunu belirtmek için bir başkasını kullanmadan veya buna ihtiyaç duymadan kendisinin müdahale edeceğini vurgulamıştır. Öte yandan SCF'nin kuruluş sebebi ile ilgili Fethi Bey ve onun gibi düşünenlerin yanlış düşündüğü şeklindeki tahminlerin gerçeklikle uyuşmayacağını söylemiştir. Falih Rıfkı konuşmasının devamında *“Akla en yakın gelen teşhis bence şudur: Bu rejim nihayet normalleşecekti. Tek partili bir meclis rejimi bir gün sona erecekti. Acaba rejimi normalleştirme eseri, Atatürk sağ ve bütün otoritesi ile ayakta iken kendisi tarafından temin edilemez miydi?”*¹⁷⁷ ifadelerine yer vermiş ve Fethi Bey'in bu işi başarabilecek ve güvenilir olmasının onu SCF'nin başına getirdiğini ifade etmiştir. Falih Rıfkı bu ifadesiyle aslında sonraki dönemlerde olması muhtemel bir olayın Gazi Paşa tarafından öne çekildiği ve bunun icrasını da güvendiği bir arkadaşına devrettiğini söylemiştir.

Öte yandan bir başka araştırmaya göre Albayrak, SCF'nin kurulduğu dönemde Türkiye'de mevcut siyasi ortamın gayet sakin olduğunu, Takrir-i Sükûn Döneminde siyasi ortama gölge düşürebilecek olanların saf dışı bırakıldığını belirterek mevcut ortamın yeni bir parti denemesi için gayet uygun olduğunu ve Gazi Paşa'nın, rejimi sarsmadan bu ortamdan yararlanıp bir muhalefet oluşturmak hedeflediğini anlatmıştır.¹⁷⁸

SCF'nin kuruluş sebepleri ile ilgili İlmen'in şu ifadeleri de dikkat çekicidir:

*“Halk Fırkası sivrile sivrile, bir gün, İsmet Paşa lehine ve Gazi aleyhine işi büyüteceği ve bu gidişle yine bir gün, Reiscumhur intihabında, İsmet Paşa lehine rey verebileceği ihtimal dahilinde olduğu cihetle, her halde Gazi için bunu önlemek lazımdı. Bunun için de, evvela Millet Meclisinde yine kendi tarafından muhalif bir fırka teşkiline kalkışmak ve bu suretle memleketimizde yarattığı Cumhuriyetin dünya nazarında tam bir demokrat Cumhuriyet olduğunu ispat etmek, daha faydalı olacaktı ve bunu aynı zamanda irtikap eden birçok haksızlıklar dolayısıyla bunalmış olan Türk Milletine karşı da milletin İsmet Paşa hükümeti elinden yine halaskarımız tarafından kurtarılmış olduğunu göstermek ve bu suretle Türk Milletinin minnet ve şükranlarını kazanmak lazımdı. Ve ancak bir muhalif fırka delaleti ile Mebusan Meclisi'nde İsmet'in kuvvetini azaltmak iktiza ediyordu. Veyahut, bu iki fırkayı kukla oynatır gibi parmaklarına takılı sicimlerle, ahvale göre ve mevki-i iktidara sırası ile geçirmek veya muhtelit bir hükümet idaresi teşkil etmek icabediyordu. Ve nitekim düşüncelerinin bir kısmını da bu veçhile ile vücuda getirdi.”*¹⁷⁹

¹⁷⁷ Atay, a.g.e, 2012, 535.

¹⁷⁸ Albayrak, a.g.e, 2010, 115.

¹⁷⁹ İlmen, a.g.e, 2015, 34-35.

İlmen'in anlattıkları onun bir SCF üyesi açısından önemli olmakla birlikte, aslında kendi içerisinde birden çok sebebi de barındırmaktadır. Onun anlattığına göre İsmet Paşa, CHF nezdindeki gücünü gün geçtikçe arttırmaktadır. Hatta İlmen bunu;

“İsmet Paşa'nın elinde iki kuvvet vardı. Birinci kuvvet, Halk Fırkasının reisliği idi; çünkü Gazi Reisicumhur olmak sıfatı ile fırka reisliğini deruhte etmeyip, fırka reisliğini şahsen, İsmet Paşa üzerine almıştı. İkinci kuvvet ise, Başvekillikte; yalnız başvekillikten azletse elinde fırkanın reisliği kalacaktı. Fırkanın reisliğinden de kolay kolay azledemezdi; çünkü fırka kodamanlarından ekserisi İsmet Paşa tarafında idi.”¹⁸⁰

şeklinde ifade etmiştir. Ancak İlmen'in CHF reisliği ile ilgili anlattıkları tartışmaya açıktır. Çünkü Gazi Paşa, kendisinin CHF reisi olduğunu her ortamda dile getirmiş ve hatta SCF'nin kuruluş ilanı olan Fethi Bey ve kendisi arasındaki mektuplaşmalarda, mektupların hazırlık safhasında Fethi Bey'e *“Bana yazacağınız mektupta Reisicumhur ve Halk Fırkası Umumi Reisi olmak sıfatlarımla hitap edersiniz.”*¹⁸¹ şeklinde söylemiştir.

Fethi Bey'in anlattıklarına göre Gazi Paşa ile mektuplarının hazırlık aşamasında İsmet Paşa da aynı ortamda bulunmuş ve hatta mektuplarda düzeltmelerde yapmıştır. Yani yukarıda belirtildiği üzere Gazi Paşa'nın CHF'nin reisi olması ile ilgili ifadeler İlmen'in anlattıklarının tartışmaya açık olduğunu göstermesi açısından yeterlidir. Öte yandan İlmen'in sunmuş olduğu öğeler adeta sebep-sonuç ilişkisi içindedir. İç içedir. Ancak onun anlattıklarında, Gazi Paşa'ya SCF'nin kurulmasını teşvik ettiren sebepler iç içe verilmekle birlikte en dikkat çeken unsur ilk olarak İsmet Paşa'nın adaylığının anlatılması ve onun diğer sebepleri adeta ortaya çıkardığının belirtilmesidir. Bununla birlikte İlmen'de kullanmış olduğu ifadelerle dolaylı olarak İsmet Paşa yönetimini eleştirmiştir. Nitekim onun ifadelerine göre dünyaya Türkiye'de var olan Cumhuriyeti göstermek ve Türk Milletini içinde olduğu bunalımdan çıkarmak gibi SCF'nin kurulmasına vesile olan diğer sebepler arka plandadır.

SCF'yi oluşturan sebepler hakkındaki ifadelerinin devamında İlmen;

“Her ne ise işte hep bu gibi emareler, birçok zamandan beri Gazi ile İsmet Paşa'nın, sureti zahirede, gayet dost göründükleri halde, aralarında gizli bir rekabet-i siyasiye bulunduğunu gösteriyor. Binaenaleyh, Serbest Fırkanın doğması bu rekabet-i siyasiyeden ileri geldiği muhakkaktır. Lakin ben bunları

¹⁸⁰ İlmen, a.g.e, 2015, 34.

¹⁸¹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 414.

sonradan anlamış ve hakikat halde evvelce bu teşebbüsü bir memleket ihtiyacı, bir vatan meselesi zannetmiştim."¹⁸²

cümlelerine yer vermiştir. Kısacası onun iddialarına göre SCF'yi oluşturan temel sebep Gazi Paşa ve İsmet Paşa'nın siyasi rekabetidir. Ancak onun bu iddialarda bulunurken bir SCF üyesi ve muhalef olduğu unutulmamalıdır. Yine SCF'nin kuruluş sebebiyle ilgili olarak İlmen *"Gazi Mustafa Kemal memlekette cumhuriyet idaresinde diğer partilerin de mevcudiyetine ihtiyaç olduğunu idrak edebildi; Serbest Fırka'yı yarattı."*¹⁸³ ifadeleri ile yeni partinin rejim için gerekliliğine işaret etmiştir. Yani İlmen'in anlattıkları veya onun gerekçeleri kendi içerisinde çelişki barındırmaktadır. İlmen bir ifadesinde Cumhuriyet rejiminin bir gerekliliği olarak SCF'nin kurulduğunu belirtirken yine o bir diğer ifadesinde ise Gazi Paşa ve İsmet Paşa rekabetinin bu partiyi doğurduğuna işaret etmiştir.

Gazi Paşa'nın SCF'nin kurulmasını teşvik etmesi ile ilgili olarak Timur;

*"Atatürk böyle bir teşebbüsü neden desteklemiştir? Kurtuluş Savaşı yıllarında bir komünist partisi kurdurarak sol akımları kontrol altına almak istemesi gibi, şimdi de rejime muhalefeti açığa çıkararak kontrol edebilmek için mi? Yoksa, Serbest Fırka kurucularından, Ahmet Ağaoğlu'nun ileri sürdüğü gibi, 'fırka teşkili, muhalefet fikri taşımak gibi cüretleri ta kökünden kesip atmak' için mi? Yahut da rejime yeni bir yön arandığı yıllarda halkın temayüllerini öğrenerek yararlanmak amacıyla mı? Daha sonraki gelişmeler daha çok ilk iki ihtimali doğrulamaktadır."*¹⁸⁴

ifadesi ile anlatmıştır. Timur'a göre Gazi Paşa'nın SCF'nin kuruluşunu teşvik etmekteki amacı cumhuriyet rejimine karşı olan ve ortalıkta gözükmeyen muhalefeti açığa çıkarıp onu kontrol altında tutmaktır. Timur, kendi ifadelerine dayanak olarak SCF'nin kurucularından olan Ağaoğlu Ahmet Bey'in ifadelerini göstermiştir. Ancak, Timur'un ifadelerine göre Gazi Paşa muhalefet fikrini engellemek gibi bir düşüncede değildir.

SCF'nin kuruluşuyla ilgili olarak Fethi Bey, İsmet Paşa'nın yönetimdeki birtakım hataları yüzünden memleketin uçuruma yuvarlandığını belirterek kendisinin buna karşı ses çıkartmadan duramayacağını söylemiştir.¹⁸⁵ Fethi Bey'in bu ses çıkartma şekli yeni parti kurmaktır. Fethi Bey, yukarıda da belirtildiği üzere aslında yeni parti

¹⁸² İlmen, a.g.e, 2015, 35.

¹⁸³ İlmen, a.g.e, 2015, 13.

¹⁸⁴ Timur, a.g.e, 2013, 175-176.

¹⁸⁵ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 411.

kurarken bu söylemleriyle yaptığı işi siyasi anlamda meşrulaştırmak istemiştir.¹⁸⁶ Belirtilen gerekçeler de meşrulaştırma araçlarıdır. Öte yandan Fethi Bey, gerekli şartlar oluşturularak yeterli olan destek verildiği takdirde Türk Ulusunu, hürriyetin her türlü tarz ve sistemlerini uygulayabilecek yeterlilikte görmüş ve “Ben milletimi, her türlü hürriyet tarz, sistem ve müesseselerine layık ve kabiliyetli görüyordum. Bu nimetler kendiliğinden gelmezdi. Kurmak ve yürütmek lazımdı... İstediğim şey, Avrupa’da olduğu gibi fırka mücadelesi için tabii ve makul şartları bulmaktı.”¹⁸⁷ ifadeleri ile yeni parti kurma sebebini açıklamıştır. Fethi Bey, Türk Milletini bu tür uygulamaları uhdesine alacak kadar yetenekli ve bu uhdelere layık olduğunu belirtirken, bu durumun kendiliğinden olmayacağını bildiğini söylemiş ve yeni SCF’yi kurmuştur.

SCF’nin kuruluş sebebi ile ilgili olarak Mete Tunçay şu tespitlerde bulunmuştur: “Mustafa Kemal Paşa, muhtemelen Mecliste CHF icraatının eleştirilmesini, hatta İsmet Paşa’nın da biraz hırpalanmasını istiyordu. Buna izin vermekle, kendi partisinin o sıradaki yöneticilerine ‘onlarsız olunmaz’ olmadıklarını sezdirecek, dolayısıyla partisi içinde kendi gücünü arttırmış olacaktı.”¹⁸⁸ Bu tespitler, Gazi Paşa’nın hükümete gözdağı vermesi anlamına gelmektedir.

Tüm bunlara ilaveten Soyak, Gazi Paşa’nın bulduğu her fırsatta içinde bulunan konuya temas ettiğini söyleyerek memlekette bazı kimselerin ilgisiz konuları bile yapılan devrimlerden biriymiş gibi göstererek durumu lehlerine kullandıklarını, Mecliste yüksелеcek dozunda bir sesin bu tür aksaklıkların önüne geçeceğini düşündüğünü dile getirmiştir.¹⁸⁹ Gazi Paşa, yapılan devrimlerin halkın sıkıntılarına kısa vadede olmasa da uzun vadede illaki çözüm getireceğine inanmış ve bu devrimlerin halk üzerinde yaptığı etkiye dikkat çekmiştir.¹⁹⁰ Bu kapsamda, yine Soyak’ın anlattıklarına göre Gazi Paşa, SCF’yi bir “operasyon” olarak görmüş ve “İşte şimdi bizim yaptığımız da budur. Milletimizin içtimai bünyesinde, pek bariz bir hal almış olan öldürücü hastalıkları, tatbik ettiğimiz operasyonlarla kökünden söküp

¹⁸⁶ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 411.

¹⁸⁷ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 411.

¹⁸⁸ Tunçay, a.g.e, 1992, 254.

¹⁸⁹ Soyak, a.g.e, 2010, 392.

¹⁹⁰ Soyak, a.g.e, 2010, 392.

atmaya çalışıyoruz.”¹⁹¹ şeklindeki sözleriyle bu operasyonun halkın şikayetlerine iyi geleceğini vurgulamıştır.

SCF’nin kuruluşu ile ilgili bir başka görüşe göre de 1929 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu’nun sona ermesiyle birlikte İsmet Paşa ve kabine arkadaşlarını hedef alan bir muhalif kesim oluşmaya başlamıştır.¹⁹² Bu muhalefetin rejime zararı dokunmayacağı yönünde oluşan kanaat yeni bir parti kurulmasını gündeme getirmiştir.

SCF’nin kuruluşuna toplum içindeki muhalefetin etkisiyle ilgili olarak Tefvik Çavdar’ın;

*“Mustafa Kemal, muhalefetin şu ya da bu nedenle bir yerde patlak vermesinden, merkez denetiminin yitirilmesinden korkuyordu. Cumhuriyetin ve onun ayrılmaz parçası haline gelen inkılapların korunması gerekiyordu. Gündümlü muhalefet diye nitelediğimiz Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması, bu koşulların zorunlu bir sonucudur. Çünkü böyle bir yapay nefes alma noktasının yaratılmaması durumunda, toplumsal muhalefetin beklenmeyen bir biçimde patlaması söz konusu olabilirdi.”*¹⁹³

şeklindeki ifadeleri dikkat çekmektedir. Çünkü o yeni partinin kurulma nedeni hakkında “merkez denetimi” terimine dikkat çekmiştir. Onun anlattıklarına göre, Gazi Paşa merkez denetiminin kontrolünün kaybedilmesinin rejimi ve devrimleri tehlikeye sokacağını düşündüğünden, bunu engellemek için SCF’nin kurulması gibi bir yol izlemiştir.

SCF’nin kuruluş sebebiyle ilgili Cem Emrence’nin “Özne merkezli analizler ile yapısalcı perspektifler SCF’nin kuruluşunda elitlerarası çatışmalar, toplumsal huzursuzluk ve kişisel çekişmelerin altını çizdiler.”¹⁹⁴ şeklindeki sözleri de son derece önemlidir. Onun ifadeleri, halkın mevcut ortamdan rahatsız olduğunu göstermekle birlikte ayrıca bazı saygın kişilerin kendi aralarındaki mücadeleleri işaret etmiştir. Başka bir anlatımla CHF’li elitden rahatsız olan diğer elitin veya elit olmak isteyenlerin yeni parti kurduklarının altını çizmiştir.

Nitekim gerek Gazi Paşa’nın katılımcı bir demokrasi isteği ile ekonomik sıkıntılar ve halkın şikayetleri, gerekse Cumhuriyet rejiminin doğal bir isteği olan yalnız olmama durumu ve diğer birtakım hususlar SCF’nin kuruluşuna sebep olmuşlardır.

¹⁹¹ Soyak, a.g.e, 2010, 392.

¹⁹² Yücekök, a.g.e, 1983, 112.

¹⁹³ Çavdar, a.g.e, 297.

¹⁹⁴ Emrence, C. (2006), 99 *Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 32-33.

3. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞU

3.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluş Süreci

Fethi Bey, 1930 yılı Temmuz ayında tatilini geçirmek üzere Türkiye'ye gelmiştir. Cumhuriyet gazetesinin 23 Temmuz 1930 tarihli sayısında “*Fethi Bey dün geldi. Paris Sefirimiz mühim beyanatta bulundu.*”¹⁹⁵ başlığıyla verilen yazıda Fethi Bey tatil için geldiği ve 23 Temmuz'da Gazi Paşa ile görüşeceği belirtilmiştir. Ayrıca Fethi Bey bu beyanatında Düyun-u Umumiye meselesi, Avrupa sulhü ve Avrupa ittifadı hakkında ifadelerde bulunmuştur. Öte yandan Milliyet Gazetesinin 23 Temmuz 1930 tarihli sayısında da Fethi Bey'in beyanatına yer verilerek özellikle “*Harp ihtimali yoktur. Avrupa Birliğine iştirak edebiliriz. C. Akvama girmemiz münasiptir.*”¹⁹⁶ ifadelerine dikkat çekilmiştir. Her iki gazetede Fethi Bey'in siyasi konular hakkında konuşmaktan çekinmediği, siyasete olan ilgisinin ve görüşlerinin ön plana çıkarıldığı gibi onun ekonomik meseleler hakkında bilgi sahibi olduğunu gösterilmesi açısından önemlidir. Bununla birlikte Fethi Bey Cemiyet-i Akvama girmenin uygun olduğunu belirterek siyasi yönünü göstermiştir.

Fethi Bey tatili ve Yalova ziyareti öncesi ve ilk buluşmayı şu sözleri ile ifade etmiştir:

*“1930 senesi Temmuzun 22'nci gününde ailem ve çocuklarımla Paris'ten İstanbul'a gelmiştim. İki aylık izin müddetimi Boğaziçi'nde geçirecektim. Muvasalatım günü Yalova'da Gazi Hazretlerine telgraf çektim ve hürmetlerimi arz etmek, iştiyakımı teskin eylemek için Yalova'ya gitmeme müsaadelerini rica ettim. Derhal mültefitane cevap verdiler. Ertesi günü akşamı nezdlerinde bulunuyordum.”*¹⁹⁷

Fethi Bey'in Yalova'daki ilk günlerinde siyasi meselelerden ziyade başka konular konuşulmuştur. Ancak Fethi Bey, Rize Mebusu ve eski arkadaşı olan Fuat Bey'le olan konuşmalarını anlatarak Fuat Bey'in İsmet Paşa hükümetine karşı muhalif bir tutum içerisinde olduğunu ifade etmiş ve Fuat Bey'in kendisine “*Sana bir muhalif fırka teşkili teklif olunacaktır. Sakın bu teklife kapılma, sana yazık olur.*”¹⁹⁸ şeklinde tavsiyede bulunduğunu belirtmiştir. Fuat Bey, Fethi Bey'e böyle bir tavsiyede bulunduğu henüz SCF kurulmamıştır. Dolayısıyla Gazi Paşa'nın Fethi Bey'e yapacağı “yeni parti kurma teklifini” Fethi Bey ilk olarak Fuat Bey'den duymuştur.

¹⁹⁵ Cumhuriyet Gazetesi 23 Temmuz 1930.

¹⁹⁶ Milliyet Gazetesi 23 Temmuz 1930.

¹⁹⁷ Okyar, A. F. (2017). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 33.

¹⁹⁸ Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, 33.

Ayrıca, Siirt Mebusu Mahmut Bey'e ait 08.08.1930 tarihli bir yazıda Fethi Bey'in parti kuracağına ve bunun için Gazi Paşa'dan müsaade istediği ifade edilmektedir.¹⁹⁹ Bu konu hakkında, Gazi Paşa'nın SCF'nin kuruluşundan daha bir yıl öncesine rastlayan 1929 yılında yeni bir parti kurmak fikrine sahip olduğu ve bunu da Fuat Bey'e söylediği ifade edilmektedir.²⁰⁰

Fethi Bey, Yalova'da kaldığı süre içerisinde Gazi Paşa ile çiftlikleri gezip çeşitli konular üzerine konuştuklarını, otuz dört gün boyunca Fuat Bey'in tavsiyesi ile ilgili herhangi bir bahis geçmediğini belirtmiştir.²⁰¹ Öte yandan Fethi Bey *"İstanbul'a geldiğim gün bazı iyi haber alan mebuslardan 'Bu defa Gazi, Fethi Bey'i tekrar göndermeyecek ve önemli bir görev ile Türkiye'de alıkoyacaktır.' sözlerini işitmişim."*²⁰² şeklinde bahsetmiştir. Burada Fethi Bey'in işaret ettiği isim bilinmemektedir.

Fuat Bey'in Fethi Bey'e söylemiş olduğu sözle ilgili olarak Asım Us da onu destekler nitelikte ifadelerde bulunmuştur. Buna göre 7 Ağustos 1930 tarihinde Yalova'daki baloda İstanbul'dan gazeteci olarak yalnızca kendisinin bulunduğunu ifade eden Us'un;

*"Bir aralık rahmetli Salih Bozok yanıma geldi. Manalı bir tarzda ve biraz da gülümseyerek: 'Sana mühim bir haber vereceğim. Serbest Fırka adı ile yeni bir parti kuruluyor.' dedi. Salih Bozok, latifeci bir arkadaştı. Bu sözünü ciddiye almak istemedim. Fakat verdiği haberin doğruluğunda ısrar edince izahat istedim. Peki Serbest Fırkayı kim kuracak? Diye sordum. Bu sualıme cevap alamadım."*²⁰³

şeklinde olan sözleri dikkat çekmektedir. Çünkü onun ifadelerine göre yeni partinin ismi de neredeyse tamamen belirtilmiştir. Yani Asım Us'a göre SCF'nin bir kuruluş süreci vardır. Ani bir karar ürünü değildir.

O günlerde Yalova'da bulunan ve zaman zaman Fethi Bey ile Gazi Paşa'nın konuşmalarına şahit olan Afet İnan anılarında

"Gündüz yemeklerde veya gezintilerde Fethi Bey İngiltere Parlamentosundan bahseder ve oradaki siyasi partilerden söz açarak o zamanki hükümetimizin bilhassa iktisadi politikasından ve demiryollarının bir nesle fazla külfet getirdiğinden bahsederdi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal bu tenkitleri

¹⁹⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-6, D:54, F:4-10.

²⁰⁰ Okyar-Seyitdanlıoğlu, a.g.e, 2019, 66.

²⁰¹ Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, 36.

²⁰² Okyar, (1980). *Üç Devirde Bir Adam*, 379.

²⁰³ Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, 1964, 127-128.

sükunetle dinler, bazılarına cevap verirse de daha çok Fethi Bey'i konuşurma yolunu tercih ederdi."²⁰⁴

ifadelerine yer vermiştir. Henüz yeni parti kurulmamışken Fethi Bey'in hükümeti özellikle de ekonomi politikaları üzerinden eleştirmesi, SCF'nin ve Fethi Bey'in siyasi düşünce ve getireceği önerileri göstermesi bakımından önem taşımaktadır. SCF, kuruluşunu tamamladıktan sonra hükümeti en çok eleştirdiği hususlardan birisi demiryolu (şimendifer) siyaseti olacaktır. Afet İnan'ın anlattıklarına göre Fethi Bey, Gazi Paşa ile olan konuşmalarındaki sözlerini parti kurulduktan sonra çeşitli beyanlarında sık sık kullanacaktır.

Karikatür 4²⁰⁵

Bu karikatürde SCF lideri Fethi Bey trene engel olmak isterken tasvirlenmiştir. Burada vurgulanmak istenilen husus Fethi Bey'in hükümetin demiryolu siyasetine engel olmak istediğidir. Bunun yanında Fethi Bey'in bu trenin yani CHF siyasetinin altında kalıp ezileceği de vurgulanmıştır.

²⁰⁴ İnan, A. (1959). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 263.

²⁰⁵ Akşam Gazetesi 19 Ağustos 1930.

Yine anlatılanları destekler nitelikte olmak üzere Tekin Erer “1930 senesinin 11 Haziran günü trenle İstanbul’a gelmekte bulunan Atatürk yolda yine arkadaşlarına, memleketin murakabesiz kaldığını, mutlaka ikinci bir partinin kurulmasına lüzum olduğunu söylemiştir.”²⁰⁶ şeklindeki sözleriyle SCF’nin kuruluşundan önceki sürece kendisi açısından ışık tutmuştur. Burada ifade edilen tarihin yine SCF’nin kuruluşundan yaklaşık iki ay öncesine rast gelmesi ayrıca dikkat çeken unsurlardan birisidir.

Gazi Paşa, Fethi Bey’e yine Yalova’da ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik durumun iyileştirilmesi ve Sovyet Rusya etkisinden kurtarmak için Fransız Atışe Militeri Sarrou’nun ülkesine çektiği telgrafı sorması üzerine Fethi Bey “Bulduğumuz müşkil iktisadi vaziyetten kurtulmak için Fransa’nın yardım etmek istediğini Paris’te resmi lisanlardan aldığım malûmata istinaden söyledim.”²⁰⁷ cevabını verdiğini belirtmiştir. Fethi Bey, Fransa’nın yardım etmek isteme sebebini ise Fransa’nın menfaatleri gereği olduğunu belirtmiştir. Buradan Fethi Bey’in görevi gereği diğer ülkeler nezdindeki durumu ve yine onun ülke ekonomisini, içerisinde bulunduğu olumsuz şartlardan kurtarmak istemesi ve buna paralel olarak çözüm önerileri getirdiği anlaşılmaktadır. Yani Fethi Bey henüz bir parti kurup onun lideri olmadan önce de bir nevi muhalif parti lideri rolüne girmiştir. “Neden Fransa?” gibi bir soru ile karşılaşılacak olursa da cevaben o tarihte Fethi Bey’in Paris Büyükelçisi olması sebebiyle bu teklifin Fransa’dan geldiği söylenmelidir.

Fethi Bey, yine Yalova günlerine ait anılarında Gazi Paşa’nın bir akşam yemeği sonrasında Samsun Valisi Kâzım Paşa’ya “Vaziyetimizi dahilde nasıl görüyorsunuz? Valisiniz, halk ile doğrudan doğruya temas ediyorsunuz. Bildiklerinizi serbestçe ve çekinmeden bana söyleyiniz.” sorusunu sorması üzerine Kâzım Paşa’nın valilerin elinde selâhiyet bırakılmadığından bahsetmesi üzerine yine Gazi Paşa tarafından “Halk hükümetten müşteki midir? Korkmayınız, söyleyiniz.” şeklinde sorması üzerine Kâzım Paşa da “Evet... Halk hükümetten şikayetçidir Paşa Hazretleri, bilhassa mahkemelere işleri düşenler davalarının bir türlü neticelenmediğinden şikayet ediyorlar.”²⁰⁸ şeklinde cevap vermiştir. Sonrasında Gazi Paşa’nın kendisine

²⁰⁶ Erer, a.g.e, 47.

²⁰⁷ Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, 36.

²⁰⁸ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 385.

söz verdiğini söyleyen Fethi Bey Paşa'nın sormuş olduğu dışarıdan ülkenin durumuyla ilgili soruya kendisinin;

“Hariçten mali ve iktisadi vaziyetimiz pek fena görünüyor. Dış borçlar için yapılan anlaşma üzerinden az zaman geçmiş olmasına rağmen hükümetin ‘borçlarımı vermeyeceğim’ demesi, mali itibarımızı fena sarsmıştır. İtimadın bu suretle kaybolması diğer işlerimize de tesir edecek ve hususi müesseselere açılan krediler de duracaktır. Diğer taraftan görüyorum ki hükümet mali kabiliyetimizle ölçülü olmayan büyük masraflara girişmiştir. Vergiler bu yüzden arttırılmıştır. Bütün teşebbüs erbabı ancak geçimini temin etmek ve vergisini verebilmek için çalışmaktadır. Memlekette iş yapmak için lazım olan sermaye kimsede kalmamıştır. Parasızlık, fakrî zaruret yüz göstermiştir.”²⁰⁹

cevabını verdiğini belirtmiştir. Gazi Paşa ile Fethi Bey ve Samsun Valisi Kazım Paşa arasında geçen konuşmadan Gazi Paşa'nın iç ve dış siyasette içinde bulunulan durumun memlekette ve dışarıda nasıl görüldüğünü öğrenmek istediği anlaşılmaktadır. Samsun Valisi Kazım Paşa, dahilde halkın hükümete tepkili olduğunu ve devlet işlerinin çok yavaş işlediğini belirtmiştir. Dahilde bu tür beyanları bir yönetici olan Validen duymak Gazi Paşa'da bir gerekliliği yani yeni bir parti kurmak ya da kurulmasını teşvik etmek fikrini ortaya çıkarmıştır.

Fethi Bey, Gazi Paşa'nın, memleketin dahilden ve hariçten görünen olumsuz durumuna son vermenin çözümü hakkında;

“Ben bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lazımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse Mecliste münakaşa daha serbest olur. Mesela, siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe Meclis'te söylersiniz; bu suretle tatbikatta görülen birçok hatanın önü alınmış olur.”²¹⁰

şeklindeki ifadeleri üzerine kendisinin *“Rica ederim beni İsmet Paşa ile karşı karşıya getirmeyiniz.”²¹¹* cevabını verdiğini belirtmiştir. Neticede Rize Mebusu Fuat Bey'in Fethi Bey'e daha önceden sormuş olduğu soru artık Gazi Paşa tarafından Fethi Bey'e bir “teklif” ve “çözüm önerisi” olarak iletilmiştir.

²⁰⁹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 385.

²¹⁰ Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, 39.

²¹¹ Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, 39.

Karikatür 5²¹²

SCF'nin kuruluşu ile ilgili Son Posta gazetesindeki bu karikatür dikkat çekmektedir. Görüldüğü üzere SCF CHF'den çıkan bir civciv olarak tasvirlenmiştir. Son Posta gazetesinin SCF destekçisi bir gazete olduğu düşünüldüğünde onlar SCF'nin CHF içerisinde çıktığını kabul etmişlerdir.

Soyak, Gazi Paşa'nın SCF'ye lider olarak Fethi Bey'i seçmesinin nedeni hakkında

“Atatürk'ün ikinci fırka liderliği için Ali Fethi Bey'i seçmesi, yalnız bu yakın ve eski arkadaşına olan sevgi ve güveninden ileri gelmiş değildi. Bundan başka ve çok daha mühim bir sebep vardı. Ali Fethi Bey öteden beri her vesile ile o zamanki Başvekil İsmet Paşa'nın idaresini beğenmediğini açıkça söyler, tenkit ederdi. Bu suretle kendisine, arkadaşları ile beraber düşüncelerini ve tenkitlerini Meclis kürsüsünden serbestçe ifade etmek fırsatını da vermiş oluyordu. Ali Fethi Bey, öteden beri, temeli laiklik olan bütün inkılâpların çok ateşli bir taraftarı idi. Partiler hakkındaki mütalaa ve tedbirlerin isabetli ve lüzumlu olduğuna da kani olmuştu.”²¹³

²¹² Son Posta Gazetesi 11 Ağustos 1930

²¹³ Soyak, a.g.e, 2010, 395.

ifadelerini kullanmıştır. Ona göre Fethi Bey hükümeti ve özellikle İsmet Paşa'nın yönetimini eleştiren isimlerden olduğu için tercih edilmiştir. Andrew Mango da *"Eğer böyle bir partinin başına Fethi geçerse, serbestçe konuşabilir ve politikaların yanlış uygulanmasını önleyebilirdi."*²¹⁴ şeklindeki ifadesiyle yeni partiye lider olarak neden Fethi Bey'in seçilmiş olduğunu kendi bakış açısıyla anlatmıştır. O, Fethi Bey'in çekinmeden serbestçe konuşup eleştiride bulunabileceğini vurgulamış ve neden Fethi Bey'in seçildiğini açıklamıştır.

SCF'nin kuruluşu ile ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer husus Gazi Paşa'nın SCF'yi kurma işine ne zaman karar verdiğidir. Bu konu ile ilgili olarak Us anılarında

*"17 Haziran 1930'da İsmet Paşa dedi ki: '-Gelecek intihabatta bir muhalefet partisi de gelecek. Memleketi normal şekilde idare için bu lâzım. Bunu biz yapamazsak kimse yapamaz. Tecrübemiz, mazimiz var. Bizi münakaşaya mütehammil görüyorlar. Halbuki biz tamamen bunun aksini düşünüyoruz, bu memlekette, söze, yazıya karşı fazla bir hassasiyet var, bu hâl geriliğin alâmetidir. Nasıl ki garp memleketleri münakaşa ve mücadeleye alışmış ise biz de alışacağız. Ancak şimdilik fırka meselesinden bahsi muvafık bulmam, daha bir buçuk sene var. Bir sene sonra görüşülebilir. Fethi Bey ile aramızda telâkki farkı vardır. Onun başka bir fırka başına geçmesini düşündük, fakat bilmiyoruz kabul eder mi? Çünkü ne de olsa bunda bir risk vardır."*²¹⁵

şeklinde bahsetmiştir. Burada dikkat çeken iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kurulacak olan muhalif partinin kuruluşuna henüz bir buçuk yıl olduğunun belirtilmesidir. Diğer unsur ise yine yeni partinin başına Fethi Bey'in geçmesinin düşünüldüğüdür. Yani yeni partinin ne zaman kurulacağı süre olarak net tespit edilememekle birlikte kurucusunda ise tespit net ve doğru olmuştur.

Öte yandan Fethi Bey de SCF'nin kurulma işine daha önce karar verildiğini düşünmektedir. Fethi Bey Gazi Paşa tarafından kendisine yapılan teklif hakkında *"Teklifin böyle bir konuşma sonunda geleceğini tahmin etmiyordum, bilhassa, bir muhalif fırkanın kurulması şartları üzerindeki araştırma ve zeminin uzun zaman sürecektetkiklerden ve doğan ihtiyaçlardan meydana geleceği yolundaki kanâatımla..."*²¹⁶ ifadelerine yer vererek yeni bir parti kurulmasının bir arka planı olduğunu vurgulamıştır. Fethi Bey de Us'un yukarıda belirtilen ifadelerini

²¹⁴ Mango, a.g.e, 1999, 454.

²¹⁵ Us, A. (1966), *Hatıra Notları 1930-1950 (Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi Ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları, İstanbul, 13-14.*

²¹⁶ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 388.

destekleyip en azından bir araştırma safhası olduğunu düşünmüştür. SCF'nin kuruluşu hakkında İsmet Paşa hatıralarında;

“Serbest Fırka’dan önce Atatürk ile aramızda bazı konuşmalar olmuştur. Bu konuşmalarımızda, Atatürk bana inkılap hareketleri içinde türlü münasebetlerle nüfuz sahibi olmuş insanların tutumlarından şikayet ederdi. Etrafımızda ve yakınımızda olan insanların taşkınlıklarından ıstırap gösterirlerdi. Yine bir gün konuşurken, siyasi ıstırap kullanan insanların sebep oldukları ıstırapları önlemek için ne gibi bir tedbir bulunabileceğini araştırıyorduk. Ne çare düşündüğümü sorduğu vakit şu mütalaada bulundum: Meclis kürsüsünde hükümetin karşısına mebuslar çıkıp da bütün bu fenalık denilen, nüfuz suistimali denilen hadiseleri bağırarak söyleyip şikayet etmeleri usulü tesis olunmadıkça, biz bu nüfuzu kötüye kullanma ve yanlış siyaset yapma hastalığından kurtulamayacağız. Aramızda bu mülahaza geçmiş ve Atatürk bunun üzerinde zihin yormaya başlamıştır. Nihayet bir gün ansızın, Yalova’da kendimizi Serbest Fırka kurulması için giriştiği teşebbüsün karşısında bulduk. Fethi Bey’le görüşmeleri ve görüşmelerinin safha safha ilerlemesi, aralarında geçen karşılıklı söz vermeler... Bunların tafsilatını bilmem... Karar safhasına geldikten sonra, böyle bir siyasi fırka teşkil etmek lazım geldiğini bana Yalova’da söyledi. Ve hemen bir-iki gün içinde de Serbest Fırka adıyla bir fırka teşkil edileceği açıktan ilân edilmiş oldu. Yani bunun için daha evvel yapılmış görüşmelerden, Fethi Bey idaresinde Serbest Fırka olarak yapılan hazırlıklardan haberim yoktur.”²¹⁷

ifadelerini kullanmıştır. İsmet Paşa bu ifadelerinde SCF'nin kuruluş sebeplerine de işaret etmiş ve kuruluş sürecini anlatmıştır. Dolayısıyla İsmet Paşa'nın ifadeleri farklı konulara değinmesi açısından ayrıca önemlidir.

Yine SCF'nin kurucularından olan Ağaoğlu Ahmet Bey ikinci bir parti kurulmasıyla ilgili olarak *“Arada bir gün Dahiliye Vekili Şükrü Kaya’dan ikinci bir fırka kurulacağını işittim...”*²¹⁸ şeklinde belirterek yeni parti kurma fikrini ve öncesini işaret etmiştir. Kazım Özalp anılarında SCF'nin kuruluş süreci ile ilgili olarak;

“1930 yılının yaz aylarında Meclis tatile girmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın daveti üzerine Dolmabahçe’den Yalova’ya gittim. Yeni bir fırka konusunu açtı ve kurulmasını düşündüğü firkanın başına çok eski arkadaşı Fethi Bey’in geçmesini istediğini söyledi. İstanbul’da bulunan Fethi Bey’le İsmet Paşa’yı Yalova’ya davet ettik.”²¹⁹

sözlerine yer vermiştir. Özalp’in anılarında net bir tarih anlaşılamamakla birlikte onun bahsetmiş olduğu “Fethi Bey’in Yalova’ya davet edilmesi” meselesi ile Fethi Bey’in Yalova’ya gelme nedenleri kendi içerisinde çelişki göstermektedir. Çünkü

²¹⁷ İnönü, İ. (2020), *Hatıralar*, Ankara, 486-487.

²¹⁸ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 27.

²¹⁹ Özalp, a.g.e, 1992, 44.

Fethi Bey, yukarıda da bahsedildiği üzere kendisinin Yalova'ya gelmek için telgraf çektiğini belirtmiştir. Ancak Özalp'in ifadeleri kısmen farklı olmakla birlikte en azından SCF'nin kuruluş sürecini göstermesi açısından önemlidir.

Karikatür 6²²⁰

Karikatürde iki kişinin yeni parti hakkında konuştuğu görülmektedir. Burada dikkat çeken unsur yapılan devrimlerle birlikte birçok hususun yenilendiğine yapılan vurgudur.

SCF'nin kuruluş süreci hakkında Cemil Koçak *“Başbakan İsmet İnönü açısından ise, daha önce de gösterdiğim gibi, SCF'nin kuruluşu en son dakikada öğrenilen sürpriz bir karar sayılamazdı. En azından İnönü, Nisan ayından beri bu konuyu*

²²⁰ Son Posta Gazetesi 12 Ağustos 1930.

biliyordu.”²²¹ ifadelerine yer vererek 1929 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu’nun süresinin uzatılmamasının bir nevi yumuşama politikası olduğunu belirtmiştir. SCF’de bu yumuşama dönemi sonrasında kurulmuştur.

Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan “*Siyasi Bir Grup*” başlıklı yazıda;

*“Memleketimizde yeni ve siyasi bir teşekkül Halk Fırkası içinden doğmak üzeredir. Alınan mâlûmata göre bu grup Paris Büyükelçimiz Fethi Bey tarafından teşkil edilecektir. Memleketimizde iktisadi, mali ve içtimai yapılacak birçok işler vardır. Yeni grubun gayesi bu işleri daha mazbut bir şekilde murakebe etmek olacaktır.”*²²²

ifadeleri dikkat çekmektedir. Bu yazıda kısaca SCF’den beklentiler anlatılmıştır.

Konu ile ilgili olarak Vakit gazetesinde

*“Paris Büyükelçimiz Fethi Beyefendi şimdiki vazifesinden çekilerek dahili politikaya avdet etmek niyetindedir. Müşarünileyh dahili politikayı bizzat teşkil edeceği bir fırka ile faalane ve müstekilen takip edecektir. Fethi Beyefendinin fırkası Cumhuriyetçilikte ve Laiklikte tıpkı halk fırkasının esaslarını esas kabul etmiştir. Bu da pek tabiidir. Çünkü fikir ve içtihat Gazi’nin kadim fikir ve içtihat arkadaşı olan Fethi Beyefendiden zaten başka bir şeye intizar olunamaz. Fakat Fethi Beyefendi idari, iktisadi ve siyasi nazariyat ve bunun tatbikatında Cumhuriyet Halk Fırkasından ve hükümetinden farklı bir programın tatbikine sai olacağı ve bu itibarla hükümete karşı münekkit bir cephede bulunabileceğini tahmin ediyoruz. Şayanı memnuniyet olan nokta; Fethi Beyefendinin bu teşebbüsünün Reisicumhur hazretlerince tabii, makul ve Cumhuriyetin salim tezahüratından addedilmesi ve lüzumlu olarak karşılanmasıdır. İsmet Paşa Hz. Fethi Beyefendinin mukabil faaliyeti ile hükümetin icraatının ve noktai nazarlarının daha semereli olacağını ve çok tecrübeli kadim bir arkadaşının ve fırkasının tenkit ve murakabesinden müstefit olacağını ifade etmiştir.”*²²³

şeklinde olan Mehmet Asım imzalı yazı SCF’nin kuruluş sürecinde önemlidir. Çünkü bu yazıda henüz SCF’nin programı veya CHF’ye göre durumu kesinleşmeden cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerinde CHF gibi olacağı belirtilmiştir. SCF’nin henüz resmi kuruluşu bile duyurulmamışken yukarıda belirtilen ve özellikle parti isminde ve programında ve hatta Fethi Bey’in mektubunda yer alan ifadelerin bu yazıda kullanılması dikkat çeken unsurlar arasındadır. Bu ifadeler ve çıkarımlardan, SCF’nin kurulmasına kısa bir sohbet veya sürede karar verilmediği ve bir gerekliliğin ürünü olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

²²¹ Koçak, a.g.e 2014, 618.

²²² Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 9 Ağustos 1930

²²³ Vakit Gazetesi 9 Ağustos 1930

SCF'nin kuruluşunda Gazi Paşa'nın Fethi Bey'e yaptığı teklif üzerine Fethi Bey tarafından verilen cevapta o İsmet Paşa ile karşılaşmak istememe gerekçesini ise *"İsmet Paşa'nın samimiyetine asla itimat edemiyordum."*²²⁴ ifadeleri ile açıklamıştır. Buradan Fethi Bey'in aslında muhalif bir partiden ziyade İsmet Paşa ile karşı karşıya gelmek istemediği anlaşılmaktadır. Yani Fethi Bey, Gazi Paşa'nın teklifine bir nevi açık kapı bırakmış ve neticede de kabul etmiştir.

Fethi Bey, yine SCF'nin kuruluş süreci ile ilgili

*"Öğleden sonra saat altı sularında Gazi Paşa'yı köşklerinde ziyaret ettim. İsmet Paşa'yı da orada buldum. Gazi bir akşam evvel açtığı bahse döndü. İsmet Paşa'da konuşmaya katılarak muhalif bir fırkanın kuruluşunun içerde ve dışarda iyi tesir yapacağından ve böyle bir fırkanın tenkitlerinden bizzat hükümetin de faydalanacağından ve muhalif fırka liderinin birçok mühim işlerde düşüncesini almaya hazır bulunduğundan ve teşrifatta özel bir yer vermek mümkün olduğundan bahsetti ve Meşrutiyetin ilânından beri muhalefet adıyla yapılan işlerin şimdiye kadar fena şekilde neticelenmesinin teessüfe değer olduğunu, fakat herhalde buna yol açmak için teşebbüs etmek ve işe başlamak lazım olduğu mütalaasını ileri sürdü. İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim: Bizde muhalefete tahammül güçtür. Şimdiye kadar görülen misaller bunu ispat etmiştir. Gazi söze karıştı: 'Fakat ne olursa olsun bu boşluğu olduğu yerde bırakamayız.'"*²²⁵

ifadeleri ile Gazi Paşa, İsmet Paşa ve kendisi arasında geçen bir diyalogtan bahsetmiştir. Bu diyalogta üç önemli husus bulunmaktadır. Bunlardan birisi İsmet Paşa'nın muhalif bir partinin iç ve dış siyasette olumlu etkiler ortaya çıkaracağını düşünerek aslında böyle bir partinin gerekli olduğunu vurgulamasıdır. Yani aslında hükümetin reisi olan İsmet Paşa da iktidarının iş ve icraatlarını denetleyecek ve yeri geldiğinde frenleyecek bir mekanizmanın var olmasını istemiştir. Ayrıca İsmet Paşa bu durumu *"Memlekette bir dert ve hastalık vardı. Mecliste, hükümet etrafında bulunan insanların yanlış hareketlerine karşı açıktan ve insafsız bir surette şikayet etmek, tenkit etmek imkanı olmadıkça bu derdin halledilemeyeceği mülahazasını daha evvel görmüşüzdür."*²²⁶ ifadeleri ile desteklemiştir. İsmet Paşa'nın bu söylemiyle Fethi Bey'e yeni parti kurma adımıyla cesaret vermek istemiş olabileceği değerlendirilmektedir. Bahsedilen diyalogtan dikkat çeken bir diğer husus ise Fethi Bey'in yeni parti kurma fikrine temkinli yaklaşmasıdır. Fethi Bey, burada kendisine verilen "siyasi bir görevden kaçmaktan" ziyade "istekli görünmek" istememiştir.

²²⁴ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 388.

²²⁵ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 390.

²²⁶ İnönü, a.g.e, 2020, 488.

Çünkü Fethi Bey'in görüşü ve kişiliği buna aykırıdır. Yukarıdaki diyalogtan dikkat çeken hususlardan belki de en önemlisi Gazi Paşa'nın kararlılığıdır. Yukarıda "kuruluş sebeplerinde" ayrıntısıyla anlatıldığı üzere Gazi Paşa muhalif bir partinin gerekliliğini Cumhuriyet rejimi için olmazsa olmaz bir unsur olarak görmüştür. Esas itibarıyla yukarıdaki diyalog Cumhurbaşkanı, iktidar ve muhalif parti liderleri arasında gerçekleşmiş olması açısından ayrıca bir önem taşımaktadır. Bu konuşmada memleketin çeşitli açılardan ileriye taşınması için eksiklikler konuşulmuş ve çareler masaya yatırılmıştır.

Aynı konuşmanın devamında Fethi Bey, İsmet Paşa'ya hitap ederek

*"Esas itibarıyla Gazi hazretlerini bu fikirlerinden dolayı bütün kalbimle tebrik ederim. Fakat bu fikrin uygulanmaya konulmasında birçok müşkülât baş göstereceğini şimdiden arz ederim. Basın hür olacaktır. Evvela, böyle bir yolu tercihte iktidarı temsil eden şahsiyet ve kadroların samimi olarak bu yeni nizamı benimsemeleri ilk şarttır."*²²⁷

şeklindeki sözleri ile partinin kuruluş sürecinde yaşanması olağan sıkıntıların yanında geçmiş tecrübeleri de açıklamıştır. Fethi Bey, burada bir nevi çekincemelerini ifade ederek muhalif bir partinin zorluklarını belirtmiştir. Fethi Bey'in, basının özgür olmasını isteme sebebi yeni partiye gelebilecek taarruzların önünü kesmek istemesidir. Çünkü Fethi Bey, parti liderliği görevini henüz kabul etmemiş ve dolayısıyla kendi partisini kimlerin destekleyeceğini bilmediğinden böyle bir talepte bulunmuştur.

Fethi Bey'in, Gazi Paşa'ya *"Bana gösterdiğiniz itimat ve verdiğiniz görevden dolayı çok müteşekkirim. Fakat alacağım vazifenin güçlüğünü de anlıyorum."*²²⁸ şeklinde ve zor bir görev üstlendiği dile getirilmiş ve Gazi Paşa ve İsmet Paşa'nın *"Biz size yardım ederiz."*²²⁹ ifadelerini kullandıklarını belirtmiştir. Fethi Bey üstlendiği görev ve sorumluluğun farkındadır. Aynı konuşmanın sonlarına dahil olan Meclis Başkanı Kazım Paşa'ya Gazi Paşa tarafından fikrinin sorulması üzerine Kazım Paşa *"Evet, bir muhalefet lazımdır"* sözleriyle başlayan konuşmasını *"Fakat bu muhalefeti fırka dahilinde yapmakla başlamak daha uygun olmaz mı? Bir müddet bu suretle devam ettikten sonra ilerde fırkalar da teşekkül edebilir."*²³⁰ ifadeleri ile sonlandırmıştır. Bu ifadelerden, Meclis Başkanı Kazım Paşa'nın da henüz siyasi ortamın yeni bir

²²⁷ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 392.

²²⁸ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 395.

²²⁹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 395.

²³⁰ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 397.

partiye hazır olmadığı düşüncelerine ulaşılmaktadır. Kazım Paşa'nın fikirlerine Fethi Bey katılmış ancak İsmet Paşa parti içi muhalefetin doğru olmayacağını ve bunun ayrımcılığa yol açacağını belirtmiştir. Fethi Bey ise İsmet Paşa'ya cevaben “*Kuvvete ve şahsi nüfuza dayalı bir sisteme alışmış olanlar için açık murakabeye ve serbest müinakaşaya dayalı tarzı benimsemek kolay değildir.*”²³¹ ifadelerini kullanarak vermiş olduğu cevapla yeni parti kurulsaydı bile insanların düşüncelerini ifadelere zorluklar yaşayacağını vurgulamıştır. Öte yandan Fethi Bey bu söylemleri ile bir nevi muhalif bir parti lideri veya sözcüsü rolünü üstlenmiştir. Yani yeni parti kurulduğunda Fethi Bey düşündüklerini ifade etmede zorluk yaşamayacaktır.

Karikatür 7²³²

²³¹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 398.

²³² Son Posta Gazetesi 18 Ağustos 1930.

Bu karikatürde yeni partinin siyasi görüşüne bir eleştiri getirilmiştir. SCF kendisini sol olarak tanımlamış olsa da bu durum karikatüre göre halk tarafından tam anlamıyla anlaşılmamıştır.

Sonrasında Gazi Paşa parti içi muhalefetin uygun olmayacağını bunun yerine müstakil bir muhalefetin oluşturulması istemiştir.²³³ Ayrıca Kazım Paşa, Nuri Bey (Conker) ve İsmet Paşa'nın da dahil olduğu ortamda yeni bir parti kuruluşu ile ilgili düşüncelerini net bir şekilde ifade etmiştir. Gazi Paşa'nın karşı olduğu şey yukarıda açıkça belirtildiği üzere tek parti sistemidir. Yani parti içinde oluşturulacak bir muhalefet sonuçta ikinci bir parti değildir. Kaldı ki Gazi Paşa'nın asıl üzerinde durduğu nokta halkın tek parti sistemine alışmasının önüne geçmektir.²³⁴ Gazi Paşa konuşmasının devamında birçok kişinin yeni partiye katılabileceğini ve hatta Kazım Karabekir ve Refet Paşa gibi isimlerin de yeni partiye katılmalarında sakınca görmediğini belirterek ancak *“Yalnız bugünkü fırkanın sağında hiçbir teşekküle müsaade edemem. Yeni teşekkül ancak Halk Fırkasının solunda olmalıdır.”*²³⁵ hususunun adeta kırmızı çizgisi olduğunu altını çizmiştir.

Gazi Paşa'nın Fethi Bey'e siyasi rengiyle ilgili sorusuna Fethi Bey *“Ben öteden beri hürriyet taraftarıyım. Bundan ötürü benim teşkil edeceğim fırka liberal bir fırka olur... Tabiatıyla böyle bir fırka Halk Fırkasının solunda mevki alır.”*²³⁶ cevabını vermiştir. Burada birçok önemli nokta dikkat çekmelidir. Şöyle ki Fethi Bey kendisini “liberal” bir siyasi düşünceyi benimsediğini söylemesi ve yeni partinin isminin *“Serbest Cumhuriyet”* olması tesadüf değildir. Bu ifadelerden Fethi Bey'in kendi kişilik özelliğinin yanında yeni partinin *“liberal”* olacağını belirtmesinden, SCF'nin zaten CHF'nin solunda yer alacağını ifade etmesinden, CHF ile zaten siyasi anlamda farklı düşünce ve noktada olduğu anlaşılmaktadır.

²³³ Okyar, *SCF Hatıraları*, 44.

²³⁴ Soyak, a.g.e, 2010, 403.

²³⁵ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 400.

²³⁶ Okyar, *SCF Hatıraları*, 44.

Karikatür 8²³⁷

SCF kurulduğunda gündeme gelen konuların başında sağ sol meselesi gelmiştir.

Fethi Bey'in bahsetmiş olduğu partisinin sol olacağının nedeni ile ilgili olarak Ağaoğlu Ahmet Bey şu ifadelerle yer vermiştir:

“Devletçilik noktai nazarından iktisadi faaliyetleri devletin elinde toplamak isteyen idare şekli hakikaten sola doğru mütemayil addedilebilir. Fakat bu temayül hakikaten iktisadi ve içtimai esaslara istinat etmek şartıyla. Mesela şimendifer işletmek, madenleri ve memleketin tabii servetlerini istismar etmek gibi faaliyetleri ele alan devlet sola doğru gitmiş mahiyettedir. Fakat bütün bu işleri bizzat kendisi ve memleketin vasıtalarıyla yaptırmak imkanı bulmak lazımdır... Devlet hazinesi müteşebbislere nisbetle az kazanç temin etmekle beraber gene bu kazanca mukabil memleketin fakir sınıfı üzerindeki vergileri de hafifletiyor. Yoksa Türk köylüsünün gelirinin yüzde otuz beşini elinden alıp ecnebi sermayesine vermek ve aynı zamanda da gene ecnebi sermayesine yüzde yedi faiz vererek işletme masrafını da yüzde dört yüz arttırarak devlet hazinesini çıkmaz bir yola sevk etmek. Buna ne etatizm, ne sağ, ne sol, ne ön ne arka denir.”²³⁸

Bu ifadelerden ilk göze çarpan husus ekonomi ve devletin ekonomiye yaklaşımıdır. Yani Ağaoğlu Ahmet Bey aslında bu ifadeleri ile mevcut iktidarın ekonomiye yaklaşım şeklini eleştirmiştir. Bu ifadelerden çıkarılan bir diğer sonuçta, SCF'nin

²³⁷ Cumhuriyet Gazetesi 18 Ağustos 1930

²³⁸ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 126.

amacının devlet yetkilerini lehine kullanan her türlü gruba karşı olmasının yanında CHF'nin bu yetkileri kullanarak bazı grupları zengin ettiğini halka duyurmak olmuştur.²³⁹

Karikatür 9²⁴⁰

Bu karikatürde de görüldüğü üzere sağ sol meselesi ele alınmıştır.

Ayrıca Fethi Bey'in Meşrutiyet Döneminde de “*liberal*” bir çizgide olduğu bilinmektedir.²⁴¹ Burada üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta “*sol*” ifadesidir. Çünkü Fethi Bey burada sol derken sosyalizmden ziyade “*liberalizm*” ve demokrasiyi işaret etmiştir.²⁴² Bununla birlikte Son Posta gazetesinde *Yeni Fırka Sağ Mıdır? Sol Mudur?* başlıklı yazıda

“Fethi Bey, kendi fırkasının sol bir fırka olduğunu söylüyor. Bu sağ ve sol sıfatları memleketimizde yeni kullanılan tabirler olduğu için izaha muhtaçtır. Her milletin içtimai bünyesine göre teşekkül etmiş muhtelif fırkalar vardır.

²³⁹ Tekeli-İlkin. a.g.e, 1977, 159

²⁴⁰ Cumhuriyet Gazetesi 29 Ağustos 1930.

²⁴¹ *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm*, İletişim Yayınları, Cilt 7, 1. Baskı (2005), İstanbul, 33.

²⁴² Okyar-Seyitdanlıoğlu, a.g.e, 2019, 68.

Fakat bütün bu fırkalar arasındaki mümeyyiz vasıfları sağa veya sola doğru olan temayülleri ölçülür. Mevcut içtimai nizamın olduğu gibi muhafazasına veya zamana göre ıslah ve tadili ile idamesine taraftar olan fırkalara sağ, içtimai nizamın değişmesini isteyen fırkalara sol fırkalar derler... Fethi Bey'in Serbest Cumhuriyet Fırkası, bu miyarlarla ölçüldüğü zaman daha ziyade liberal fırkalara benzediği görülür. Yeni fırka, programının birinci maddesinde, mevcut içtimai nizamın idamesine çalışacağını sarahatle söylemiştir. Şu halde umumi hatları ile sağ bir fırkadır. Fethi Bey kendi fırkasının sol bir fırka olduğunu söylediği zaman hiç şüphe yok ki Halk Fırkasını nazarı dikkate almış ve yeni fırkanın eskisine nisbetle daha sola mütemayil olduğunu murat etmiştir.”²⁴³

ifadeleri dikkat çekicidir. Yukarıdaki yazıya göre Fethi Bey kendisi ve partisini sol olarak tanımlamış olmasına karşın aslında böyle olmayıp daha ziyade sağ oldukları belirtilmiştir. Ancak bu yazı SCF'nin programı yayınlandıktan sonra kaleme alınması yönüyle dikkate değerdir. Yani yazarın yorumu ya da eleştirisi aslında Fethi Bey'e değil partinin programına yöneliktir. Yazıda özellikle programın birinci maddesine değinilmiş olması sebebiyle bahsedildiği şekilde bir yoruma gidildiği değerlendirilmektedir.

Benzer bir yazı Vakıf gazetesinde yer almıştır. “*Sol mu sağ mı?*” başlığıyla verilen bu yazıda çeşitli tanımlamalar ve değerlendirmeler üzerinde karşılaştırmalar yapılmış ve nihai olarak

“Fethi Bf. nin teşkil ettiği fırka parlamentoya girerse gayet tabii olarak sağ ve sol meselesi mevzu bahis olacaktır. Vakıf SCF lideri sol bir fırka olduğunu iddia ediyor. CH mi yoksa SC mi sol bir fırkadır? Buna cevap verecek olan fırkaların programlarıdır. CHF şimdiye kadar yaptığı işlerle ve devlet işlerinde takip ettiği noktai nazarlarla daha çok radikallere yaklaştı. İktisadi meselelerin devletleştirilmesi ve inhisarlar bu temayülün en mühim ifadesidir. Emperyalist sermayeye karşı milli sanayinin himayesi de liberal mektep telakkisinden daha soldur. Cemiyeti Akvama girmekte radikallerin siyasi cephesine yakın olan bir harekettir. Halbuki (SCF) tam manasile liberaldir. Onun için (CHF) na nazaran daha sağdır.”²⁴⁴

ifadeleri ile SCF'nin CHF'den daha sağda olduğu iddia edilmiştir.

²⁴³ Son Posta Gazetesi 15 Ağustos 1930 (İlgili yazı uzun olduğu için tamamı alınamamıştır. Ancak kısaca bahsetmek gerekirse; yazıda diğer memleketlerde; ‘sağ’, ‘sol’ ve ‘her ikisinin var olduğu’ belirtilmiş ve tanımlamalar yapılmıştır.)

²⁴⁴ Vakıf Gazetesi 17 Ağustos 1930.

Karikatür 10²⁴⁵

Bu karikatürde ise sağ sol terimine farklı bir yaklaşımda bulunulmuştur.

²⁴⁵ Cumhuriyet Gazetesi 24 Ağustos 1930.

Karikatür 11²⁴⁶

Sağ sol meselesi ele alınan bu karikatürde de siyasete gönderme yapılmıştır. Sağ sol meselesinin hayatın her anında gündemi meşgul ettiği ve insanların zihninde yer aldığı tasvirilen karikatür bu yönüyle önemlidir.

Aynı konunun paralelinde olmak üzere, Gazi Paşa yeni partinin kuruluşu ve sonrasında çıkabilecek tehlikelerin önlenmesi için bazı noktalara özellikle dikkat etmiştir. Buna göre Gazi Paşa öncelikle yeni partinin CHF gibi laiklik ilkesini benimseyip bunu kamuoyuna açıklamasının yanında, bilime ve var olan somut gerçekliğe dayalı ve sabırlı bir politika izlemesini ve halkı kışkırtıcı faaliyetlerden uzak durmasını istemiştir.²⁴⁷ Gazi Paşa'nın istemiş olduğu laiklik ilkesinin benimsendiğinin ilanı ve bunun kamuoyuna açıklanması aşağıda da belirtildiği üzere Fethi Bey'in mektubunda vuku bulmuştur.

²⁴⁶ Akşam Gazetesi 20 Ağustos 1930.

²⁴⁷ Soyak, a.g.e, 394.

Fethi Bey:

*“Teklifinizi kabul ediyorum. Esasen Cumhuriyeti kuvvetlendirmek için bana verdiğiniz hizmet, hem takdis ettiğim bu emelinizi yerine getirmeyi, hem de tamamen ideallerime uygun olan bir sahada çalışmayı temin ettiği için reddetmek elimden gelemmez. Bütün bu sebeplerle bu fikri tatbik mevkiine koymak için münasip göreceğiniz şekli kararlaştırıp icraata geçmeye hazırım.”*²⁴⁸

şeklindeki ifadesiyle Gazi Paşa’nın kendisine yapmış olduğu parti kurma teklifi kabul ettiğini belirtmiştir. Fethi Bey’in bu ifadelerinden dikkat çeken “münasip göreceğiniz şekli kararlaştırıp” ifadesidir. Yani yukarıda anlatıldığı üzere Gazi Paşa müstakil bir muhalefet partisi kurulmasını isteyip ve bunu açıkça dile getirmiş olmasına rağmen Fethi Bey bir nevi yapmak istediği muhalefet tarzını bir kez daha dile getirmiş ve yine de teklifi kabul etmiştir.

3.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Adı

Partinin adı neden Serbest Cumhuriyet olması hakkında Fethi Bey kuracağı partinin liberal olacağı²⁴⁹ ifadelerine yer vererek partisinin adından siyasi çizgisine kadar hemen her şeyi anlatmıştır. Falih Rıfkı da *“Fethi Bey, eğilmez bükülmez bir liberaldi.”*²⁵⁰ ifadeleriyle Fethi Bey’in görüşünü anlatan isimlerden olmuştur. Grew 6 Ağustos 1930 tarihli notunda partinin adının “Serbest” olacağını söylemiştir.²⁵¹ Yeni kurulacak olan partinin ismi ile ilgili dolaylı yoldan olsa *“Bilindiği üzere 1930 senesi ortalarında serbestçilik isteyen bir fırka kuruldu.”*²⁵² şeklindeki ifadeleri ile Ahmet Hamdi Başar da bilgi vermiştir.

Öte yandan Ağaoğlu Ahmet Bey:

*“Yalnız ta o zamanlar işittiğime ve bilahare Recep Bey’den öğrendiğime bakılırsa bu namı Gazi bizzat seçmiştir. Recep Bey 1933 senesinde Yalova’da bana dedi ki: ‘Fırkaya serbest namını veren benim. Gazi’nin huzurunda fırkadan fırkaya bir isim bulmaktan bahsolunuyordu. Ben dedim ki, bu fırkaya Ahmet Bey herhalde alınmalıdır. Ahmet Bey aramızda en eski ve en kat’i liberaldir. Fırkaya da Serbest ve Liberal ismini verelim.’ Bu fikir Gazi’nin hoşuna gitmiş ve fırkanın ismi fırka kurulmadan evvel seçilmiş imiş...”*²⁵³

²⁴⁸ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 413.

²⁴⁹ Okyar, *SCF Hatıraları*, 44.

²⁵⁰ Atay, a.g.e, 2012, 534.

²⁵¹ Grew, a.g.e, 2000, 124.

²⁵² Başar, a.g.e, 1981, 5.

²⁵³ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 40-41.

şeklindeki ifadeleriyle durumu kendi açısından anlatmıştır. Fethi Bey “Gazi Mustafa Kemal Paşa yanıma geldi. Sizin fırkanızın ismini buldum: Serbest Cumhuriyet Fırkası... Bu isme ne dersiniz dedi. Serbest kelimesinin tamamıyla Liberal manasını vermemekle beraber Serbest Cumhuriyet tabiri hoşuma gitmişti. İsmi uygun olduğunu söyledim...”²⁵⁴ sözleri ile durumu açıklığa kavuşturmuştur. Nitekim Fethi Bey’in siyasi düşüncesi ve liberalizme olan yakınlığını yukarıda belirtildiği üzere kendisi ifade etmiştir. Dolayısıyla yeni kurulacak olan partinin isminde kurucusunun siyasi çizgisinin olması gayet olağandır. Bunlarla birlikte partinin ismi ile ilgili olarak “Partinin adının Mustafa Kemal ve çevresi tarafından ‘serbest’ olarak tesbit edilmesi, partinin muhalefetinin iktisadi liberalizm alanıyla sınırlı kalması beklentisini ele verir.”²⁵⁵ ifadeleri de dikkat çekicidir. Ancak “serbest” ifadesinin yalnızca iktisadi liberalizmle sınırlı kalması istenilmiş olsa idi partinin ismi içerisinde de bu ifadeye izin verilmeyeceği hususu ayrı bir tartışma konusudur. Öte yandan “serbest” kelimesinden toplumun ne anladığı da önemli olup halkın bu kelimedenden genel olarak anladığı şey “hürriyet” ifadesidir.²⁵⁶

Gazi Paşa’nın Fethi Bey’e yapmış olduğu parti kurma teklifinin Fethi Bey tarafından kabul edilmesinden sonraki yapılacak olan iş bu durumun kamuoyuna duyurulmasıdır. Fethi Bey kamuoyuna duyurulma işinde Gazi Paşa’nın “Bana, bir fırka teşkili arzusunda olduğunuzu bir mektupla bildirir ve bunu nasıl telakki edeceğimi bir mektupla sorarsınız. Ben de size iyi karşılayacağımı bildiririm, işe başlarsınız. Bana yazacağınız mektupta Reisicumhur ve Halk Fırkası Umumi Reisi olmak sıfatlarımla hitap edersiniz.”²⁵⁷ şeklinde tavsiyede bulunduğunu belirtmiştir. Burada dikkat çeken en önemli hususlar Gazi Paşa’nın kendisine hitap edilmesini istediği sıfatları ve parti kurma işinin halka en azından ısmarlama bir durum olmadığını gösterme isteğidir. Fethi Bey, Gazi Paşa’nın sözleriyle ilgili olarak

²⁵⁴ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s.406. (Aynı eserin 400-401. sayfalarında konu ile ilgili olarak; “...yeni fırkaya konulan Serbest Cumhuriyet Fırkası adı, doğrudan doğruya Mustafa Kemal’in teklifi, hatta bir bakıma kararı olarak geldi. İsim konusu açıldığı zaman orada olanlardan Nuri Bey, ‘Birlik Fırkası’ adını bir anda ve hemen hatırlamış gibi söyleyince, Gazi, gülerek kendisine bakmış: ‘Ne o Nuri...İttihat kelimesinden mi ilham aldın?’ demiş, vaktiyle hemen hepsinin eski ittihatçı olduklarını hatırlatmak mı veya ittihat kelimesinin Türkçe karşılığının bulunduğunu mu söylemek istemişti, bilinmez, fakat derhal ciddileşerek: ‘Yeni fırkanın ismi bile eskiden ilham almış olmamalı.’ demişti.” ifadeleri Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın yeni fırkanın tamamen Cumhuriyetin -deyim yerindeyse- evladı olmasını istemiş ve bunu net bir şekilde dile getirmiştir.)

²⁵⁵ *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm*, Cilt 7, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2005 İstanbul, 69.

²⁵⁶ Öz. a.g.m. 2015, 412.

²⁵⁷ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 414.

*“Samimiyetle itiraf edeyim ki, Gazi’nin bu açıklamasını, mevzu üzerinde daha aydınlık ve kesin durumunu belirtmek arzusuna bağlamıştım.”*²⁵⁸ ifadeleriyle anlatmıştır. Gazi Paşa burada Fethi Bey’e kendisinin CHF’de kalacağını ifade etmiş ve bir nevi yeni kurulan partiye giremeyeceğini açıklamıştır. Bir başka ifadeyle Gazi Paşa, Fethi Bey ve kendisinin iki farklı partinin reisleri olduğunu vurgulamıştır.

Son Posta yazarlarından Zekeriya Sertel:

*“Serbest Fırka’nın kuruluşu, herkesten çok bizi ilgilendiriyordu. Çünkü öteki gazeteler o vakte kadar Halk Fırkasının avukatlığını yapmıştı. Her meselede ondan yana olmuşlardı. Serbest Fırka bu gazetelere güvenemezdi. Oysa Son Posta yeni çıkmıştı. Tarafsız bir politika güdüyordu. Serbest Fırka için ötekilere oranla daha yararlı olabilirdi. Zaten yeni fırkanın bir gazeteye ihtiyacı da vardı. Bu düşüncelerle Fethi Bey, bize yakınlık gösteriyor, Son Posta’yı kazanmaya çalışıyordu. Fakat biz, ‘Serbest Fırkaya’ bağlanmaktan çekiniyor, bağımsızlığımızı koruyorduk. Serbest Fırkanın organı olmak hiçbir bakımdan bize çekici görünmüyordu...”*²⁵⁹

ifadeleri ile aslında gazetesinin yeni partiye karşı mesafesini göstermiştir. Ancak Sertel’in anlattıkları ile Son Posta gazetesinde yer alan ve yukarıda ekonomik sebepler başlığı altında belirtilen yazılar kendi içerisinde çelişki barındırmaktadır. Çünkü yukarıdaki yazıya göre Son Posta gazetesi, SCF’nin henüz resmi kuruluşu olmadan ve Fethi Bey’in ağzından keyfiyeti kamuoyuna sunmuştur. Bununla birlikte Sertel *“Serbest Fırka’nın kuruluşu memlekette biraz daha özgürlük havasının esmesine yol açtı. Herkes daha özgür konuşabiliyordu. Biz de hürriyet ve demokrasi savaşını daha açıktan yapabiliyorduk. Serbest Fırka’nın kuruluşu bizim için daha çok bu bakımdan yararlı olmuştu.”*²⁶⁰ şeklindeki söylemiyle aslında bir önceki ifadeleriyle çelişmiştir. Çünkü Sertel önce SCF’ye karşı mesafeli davrandıklarını ve partiler arasında bağımsız kalacaklarını ifade etmiş olsa da sonraki ifadesinde ise SCF’nin memlekette bir özgürlük havası estirdiğini ve bu durumun kendilerine daha yararlı olduğunu ve bu sayede hürriyet ve demokrasi savaşı yapabildiklerini ifade etmiştir. Bir başka ifadeyle Sertel’in bahsetmiş olduğu “bağımsızlığını korumak” sözleri yine Sertel’in “hürriyet ve demokrasi” savaşı sözleriyle açık açık çelişmiştir. Yani SCF’ye karşı mesafeli olan bir gazetenin, yine arkasını bu partiye yaslayarak hürriyet ve demokrasi için açıktan savaşmayı söylemesi yine çelişkiyi açıklaması

²⁵⁸ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 414. (Fethi Bey, aynı eserin 415. sayfasında *“Şimdi de kaydedeyim ki, eğer bu halk fırkası umumi reisi tabirinden zerrece şüphelenmiş olsa idim, tereddütsüz kendisinden açıklama yapmasını isterdim.”* şeklindeki ifadeye bulunmuştur.)

²⁵⁹ Sertel, a.g.e, 2019, 178.

²⁶⁰ Sertel, a.g.e, 2019, 179.

açısından önem taşımaktadır. Son Posta gazetesinde yer alan yukarıdaki yazı, henüz Fethi Bey'in Gazi Paşa'ya mektubunu yazmadan veya mektup basında yayınlanmadan yer aldığı için burada anlatılmıştır. Ayrıca anılan gazetenin aynı sayısında Gazi Paşa ve İsmet Paşa'nın da SCF'nin kuruluşundan memnuniyet duydukları hususu ifade edilmiştir.²⁶¹

Gazi Paşa ve Fethi Bey'in mektupları kamuoyuna sunulmadan önce İsmet Paşa'da Cumhuriyet gazetesine şu beyanatı vermiştir:

*“Yeni fırkayı pek tabii olarak telakki ettim. İnşallah memleket için hayırlı olacaktır. Biz noktaî nazarlarımızı ve yaptıklarımızı bilerek ve inanarak takip eden adamları. Tabii işlerimizi kuvvetle ve imanla izah ve müdafaa edeceğimize şüphe etmeyiniz. Münakaşanın muvaffakiyetlerimizi daha iyi tebarüz ettireceğine eminim. Binaenaleyh Fethi Bey'in teşebbüsünü sevinçle karşıladım.”*²⁶²

Ayrıca İsmet Paşa'nın mektuplaşmalardan sonraki bir beyanı da aşağıda verilmiştir.

Gazi Paşa ve Fethi Bey arasında SCF'nin kurulmasının halka duyurulma yöntemi olarak karşılıklı mektuplaşmanın yapılacağı yukarıda belirtilmiştir. Bu kapsamda Fethi Bey'in Gazi Paşa'ya yazmış olduğu mektubun bir kısmı aşağıda nakledilmiştir.

*“...Paris'te bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hariçten memleketimizin ahvalini takip ve tetkik ettiğim gibi hemen her sene mezuniyetle vatanda geçirdiğim kısa müddetler esnasında müşahedelerimin verdiği intibalarla tetkiklerimi tamik etmekten hali kalmadım. Hasıl ettiğim fikir ve kanaatlerimi arz etmekliğime müsaddei celilelerini istirham ederim. Fethi”*²⁶³

Mektupta Fethi Bey, öncelikle mektubun gerekçesinden bahsedip yaptığı birtakım tespitleri arz edeceğini ifade etmiştir. Fethi Bey, memleketin içinde bulunduğu durum hakkında ilk bakışta göze çarpan hususun mali ve iktisadi hayat olduğunu vurgulamıştır. Bu iktisadi kötü gidişatın diğer ülkelere nazaran daha ağır hissedilme nedenini ise hükümetin beş seneden beri takip ettiği politikaya bağlamıştır. Bu ifadelerden Fethi Bey'in muhalif parti lideri olarak hükümete mali yönden eleştiriler getireceği anlaşılmaktadır.

Fethi Bey'in mektupta üzerinde durduğu en önemli noktalardan birisi de vergiler olmuştur. Dönemin vergi politikası SCF'nin en fazla eleştiri getireceği politikalardandır. Hatta vergilerin çok ağır olduğu hususu, SCF'nin katıldığı tek

²⁶¹ Son Posta Gazetesi 10 Ağustos 1930.

²⁶² Cumhuriyet Gazetesi 10 Ağustos 1930.

²⁶³ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 11 Ağustos 1930.

seçim olan 1930 Belediye Seçimlerinde elinde tuttuğu en önemli materyallerdendir. Aşağıda ayrıntılı olarak belirtilecek olan Fethi Bey'in İzmir'de yapmış olduğu konuşmada üzerinde durduğu eleştirilerden birisi de vergidir. Yani SCF için vergi işi önemlidir.

Fethi Bey, kötü giden işlerin sebebini Mecliste tek partinin olmasına bağlamış ve bunun da serbest münakaşayı engellediğini belirtmiştir. Aynı konu hakkında Fethi Bey “Gazi 'ye hitaben yazdığım mektupta, neden bir ikinci fırkaya ihtiyaç bulunduğu şartları da izah edebilmiş olduğuna kaanî idim.”²⁶⁴ ifadeleriyle anlatmıştır. Öte yandan Grew, mektubun 11 Ağustos tarihinde yayınlanmasına karşın bir buçuk ay önce yazıldığını düşünmektedir. Ancak o düşüncesinin sebebini açıklamamıştır.²⁶⁵

Fethi Bey, SCF hakkında Vakit gazetesine vermiş olduğu beyanda

“Gazi Hz.'ne yazdığım mektuptaki noktai nazarlar programın hududu esasiyesine kafidir zannederim. Evvelce söyledim, gene tekrar ederim ki program bugün şiddetle hissolan ihtiyaçları tatmin edecek, mevcut sıkıntılara çare bulacak tedbirleri havi bir tatbikat ve icrası programıdır. Kısadır, uzun uzadıya nazariyelerle dolu değildir.”

ifadelerine yer vermiş ve mektubun mahiyetini anlatmıştır.

Fethi Bey'in Gazi Paşa'ya yazmış olduğu mektuba Gazi Paşa:

*“Kendimi mütelalarınıza ve suallerinize Reisicumhur ve Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumi Reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm. Malûmdur ki resmi vazifem dolayısıyla ben bugün Cumhuriyet Halk Fırkasının umumi reisliğini fiilen ifa etmekteyim... Reisicumhur bulunduğum müddetçe, Reisicumhurluğun uhdeme tevdi eylediği yüksek ve kanuni vazifeleri hükümette olan ve olmayan fırkalara karşı adilane ve bitarafane ifa edeceğime ve laik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet cereyanlarının bir maniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz efendim... Gazi Mustafa Kemal.”*²⁶⁶

cevabını vermiştir.

Gazi Paşa, cevabi mektubunda laiklik ve cumhuriyetçilik ilkelerinin aslında iki partinin de esası olduğunu vurgulamıştır. Gazi Paşa, bahsedilen iki unsurdan taviz verilemeyeceğinin altını çizmiştir. Daha açık bir ifade ile bu durum Gazi Paşa tarafından da kabul edilmiş ve buna duyulan memnuniyet belirtilmiştir.

²⁶⁴ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 428.

²⁶⁵ Grew, a.g.e, 2000, 125.

²⁶⁶ Akşam Gazetesi 12 Ağustos 1930; Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları

Diğer önemli bir nokta ise Gazi Paşa'nın Reiscumhurluk sıfatının yanında CHF'nin de umumi reisi olduğunu vurgulamasıdır. Buradan çıkarılacak yorum ve verilmek istenilen mesaj birden fazladır. Öncelikle Gazi Paşa, umumi reislik ifadelerini birkaç kez kullanarak Fethi Bey'e artık birbirine rakip iki partinin reisleri olduğunu belirtmiş ve yapmış olduğu vurgulama ile kendisinin CHF ile olan ve aslında yadsınamayacak doğal bağı ve ayrılmazlığını daha en baştan ortaya koymuştur.

Nitekim Gazi Paşa ve Fethi Bey mektuplarını kamuoyuna sunmadan ve hatta yazmadan evvel yöntemi konuşup belirlemişlerdir. Yani bu mektuplaşma işi tesadüf bir durum değildir. Burada yapılan aslında malûmun ilânıdır. Önceden taslağı ve genel çerçevesi belirlenen bir olgu daha farklı bir ifadeyle yeni parti kamuoyuna bu şekilde duyurulmuştur. Fethi Bey'in yeni partiyi kurarken yapmak istediği şey aslında teminat olmayıp yeni parti kuruluşunda Gazi Paşa'nın bizzat bilgisinin olduğudur. Daha yalın bir ifadeyle Fethi Bey, yeni partiyi kurarken amacının Gazi Paşa ve cumhuriyet rejimine muhalefet olmadığını açıklamak istemiştir.

SCF'nin kuruluşuyla ilgili olarak Ankara Mebusu Talat Bey'in, Gazi Paşa'ya *"Efendim daha iyi olmaz mı idi, önümüzdeki seçimi de siz yapsaydınız. Ondan sonra meclis içinde parti bölümleri yapsaydık."*²⁶⁷ şeklindeki sözüne Gazi Paşa:

*"Hayır bu dürüst bir şey değildir, gereklidir ki insanlar öncelikle siyasal rengini, oyunu ve kararlılığını açık ve milletçe anlaşılır bir şekilde anlatsın. Fethi Beyefendi, ancak bu şekilde hareket edebilir arkadaşlardandır ve böyle hareket etmiştir. Talat Bey, buyurduğunuz şekil eski kuruluşlarda denenmiştir. Bunun verdiği sonuçlar milleti acılara, üzüntülere boğmuştur. Artık biz, bütün bu olayları ve sonuçlarını görmüş deneyimli insanlar olarak safsata içine geçmiş bu gibi şeyleri uygulayamayız. Bugünün Türk sosyal heyeti, geçmişin en derin medeniyetlerinde kuruculuk iddia eden bu Türk kavminin bugünkü çocukları, açık ve sağlam yolu bulmuşlardır. Açık ve sağlam düşünmek hareket etmek ve bu şekilde Türk'ün yüksek siyasal kuruluşunu; cumhuriyeti yükseltmekle beraber bu görüşleri düşünenler asla birbirine karşı gelmezler. Önemli olan, bu görüşlerin uygulamada başarılı olmasıdır. Cumhuriyet Halk Fırkası ve onun başkanları bu sahada başarılıdırlar. Fethi Beyefendi, bir yönden, yani gerçek noktada, gerçek temelde Halk Fırkasıyla tereddütsüz bir düşünce ve hareket katılımını bütün vicdaniyla kabul ettikten ve gösterdikten sonra uygulama sahasında başarısızlık saydığı şeylerin sebeplerini, bu sebeplerini değiştirme, doğrultma çarelerini düşünmüş, deneyimli bir devlet adamı olarak düşünce bildiriyor ve söz veriyor ki, olumsuz gördüğü bazı sonuçları olumlu yapabilecektir."*²⁶⁸

²⁶⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 759.

²⁶⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 759.

ifadelerine yer vermiştir.

Gazi Paşa:

*“Cumhuriyet Halk Fırkası başkanlarıyla fazlasıyla mücadele edeceklerini tahmin ediyorum. Fakat ben, cumhuriyet temellerinin kuvvetlenmesini sağlayacak olan bu mücadeleleri memnuniyetle kabul edeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki, en çok kavgalı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım; sen ne dedin? Ne için dedin? Senin cevabın ne idi? Neye dayanıyordu? Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için yüksek bir zevk olacaktır.”*²⁶⁹

şeklinde söylemiştir.²⁷⁰ Gazi Paşa’nın buradaki beyanı onun her iki parti karşısındaki mevkisini göstermesi açısından son derece önemlidir. Gerçi Gazi Paşa, Fethi Bey’e vermiş olduğu cevabında kendisinin CHF’nin “Umumi Reisi” olduğunu birkaç kez vurgulamış olsa da burada yapmış olduğu aslında bir nevi hatırlatmadır. Yani Gazi Paşa, Fethi Bey’e yeni parti kurması için yönlendirme yapması ya da ön ayak olması durumunun yukarıda belirtilen ve birkaç kez vurgulanan sıfatı değiştirmeyeceğini belirtmiştir.

Konumuza dönersek Gazi Paşa’nın, yukarıdaki beyanıyla her iki partiye karşı bir hakem gibi yaklaşarak, her iki partinin mevcut olaylara yaklaşımını, olaylara bakış açılarını değerlendirip bir karara varmayı hedeflediği ve gerektiği takdirde uzlaştırıcı bir görevi de uhdesine alacağı anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında Fethi Bey, Gazi Paşa’nın yeni parti hakkında gazetelere ve çevresinde toplanan kişilere bilgi verirken

*“Bu fırkalar benim iki evladım gibi olacak ve ben -İsmet Paşa’ya ve bana hitaben- böylece tabir etmekliğime müsaade ederseniz, sizin babanız olacağım ve bir baba iki öz evladına nasıl eşit muamelede bulunuyorsa, ben de aynı şekilde bu iki fırkaya muamele edeceğim. Bunlardan emin olunuz. Bu teşebbüs memleket için çok hayırlı neticeler verecektir.”*²⁷¹

ifadelerini kullandığını söylemiştir. Bahsedilen ifadeler Gazi Paşa’nın her iki partiye karşı nasıl bir yaklaşım içerisinde olacağını göstermesi açısından önemlidir. Gazi Paşa’nın partilere karşı tutumunu Asım Us:

“Gazi benim yanımda İsmet ve Fethi’ye hitap ederek ‘her ikiniz benim nazarımda bir babanın iki evladından farkınız yoktur. Reisicumhur olduğça her ikinize müsavi muamele edeceğimden hiç şüphemiz olmasın. Fakat iyi anlaşılmalı. Ben her iki taraftan da değilim yahut bitaraf değilim. Ben bir tarafım. Firkam Cumhuriyet Halk Fırkasıdır. Reisicumhur olduğça İsmet

²⁶⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 760.

²⁷⁰ (Aynı konuşma için bakınız 11 Ağustos 1930 tarihli gazetelere sayıları.)

²⁷¹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 426.

Paşa'yı kendime vekil yapmışımdır. Eğer İsmet Paşa'nın idare ettiği bu fırka ekaliyette kalırsa onu da memnuniyet ile kabul edeceğim."²⁷²

şeklinde anlatmıştır. Asım Us'un anlattıklarına göre Gazi Paşa'nın partilere eşit şekilde yaklaşarak eşit şekilde muamele edeceği anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili olarak Süreyya İlmen Gazi Paşa'nın kendisine

*"Bana tevcihi hitap ile; 'Bak ben Reisicumhur sıfatı ile bitarafım. Bir fırkanın başında pek muhterem arkadaşım İsmet Paşa hazretleri bulunuyorlar. Diğer fırkanın başında da yine pek muhterem arkadaşım Fethi Beyefendi bulunuyorlar. Bu iki fırka birbiriyle çarpışacak, birbirlerini kontrol edecek, birbirleriyle mücadelede bulunacaklardır. Lakin dünyaya karşı da Türklerde de bir terbiye-i siyasiye mevcut olduğunu ispat edeceksiniz.' dediler. Ondan sonra sofrada bulunanlara hitaben; 'Bakınız, ben, Reisicumhur sıfatı ile her iki fırkaya karşı daima bitaraf kalacağım.' dediler."*²⁷³

sözlerini söylediğini belirtmiştir. Asım Us ve İlmen'in anlattıkları birbirlerini destekler niteliktedir. Bununla birlikte İlmen'in anlattıklarında dikkat çekici ifadeler yer almaktadır. Şöyle ki, Gazi Paşa, ifadeleriyle dolaylı olarak yeni partinin kuruluş gerekçelerinden bazılarını bir kez daha açıklamıştır. Bunlardan birisi "her iki partinin birbirlerini kontrol edecekleri" ifadesidir. Bu ifadelerle birbirlerini kontrol ve değerlendirme için en az iki unsurun var olması gerektiği vurgulanmıştır. CHF'nin parti içinden denetlenmesi gibi bir düşünce akla gelirse, yukarıda da anlatıldığı üzere Gazi Paşa'nın parti içi muhalefet işini uygun veya doğru bulmadığı unutulmamalıdır.

Öte yandan İlmen Gazi Paşa'nın her iki partiye karşı tarafsız kalacağına dair ifadelere yer vermiştir. Ancak Gazi Paşa'nın tarafsızlığı konusunda İsmet Paşa'nın anlattıkları diğer anlatılanlardan kısmen farklı olmakla beraber *"Tarafsız kalacaksınız diyorlardı. 'Tarafsız kalmam. Her ikinize de müsavi (eşit) muamele edeceğim.'* şeklindedir."²⁷⁴ İsmet Paşa'nın ifadeleri dikkat çekicidir. Öncelikle İsmet Paşa Gazi Paşa'nın her iki partiye karşı eşit muamele edeceğini belirterek aslında Asım Us ve İlmen'in anlattıklarını desteklemiştir. Öte yandan İsmet Paşa, Gazi Paşa'nın "tarafsız kalmam" şeklinde söylediğini ifade etmiştir. Ancak Gazi Paşa, zaten sık sık kendisinin CHF'nin umumi reisi olduğunu vurgulamıştır. Özalp da Gazi Paşa'nın iki partiye karşı tarafsızlığıyla ilgili olarak *"Mustafa Kemal Paşa tarafsızlığını göstermek için kız kardeşi Makbule Hanım'ın ve yakın arkadaşı Nuri*

²⁷² Us, 1930-1950 *Hatıra Notları*, 1966, 14.

²⁷³ İlmen, a.g.e, 2015, 67.

²⁷⁴ İnönü, a.g.e, 2020, 489.

Bey'in (Conker) Serbest Fırkaya katılmalarını istedi. Ayrıca Meclis'te eskiden beri hükümeti tenkit eden mebusların Serbest Fırka'ya geçmelerini teşvik etti."²⁷⁵ sözlerini yer vermiştir. Gazi Paşa, kardeşi ve yakın arkadaşını karşı partiye geçmeleri konusunda yönlendirerek tarafsızlığıyla ilgili somut bir adım atmıştır. Özalp'in ifadeleri bunu açıklaması açısından ayrıca önem taşımaktadır.

Gazi Paşa'nın hem Fethi Bey'in mektubuna vermiş olduğu cevap hem de her iki partiye karşı konumu ile ilgili Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Yunus Nadi'nin yazısı da önem arz etmektedir. *"Reisicumhur Hz. dahili siyasette bitaraftırlar."*²⁷⁶ başlığı taşıyan yazıda Gazi Paşa'nın CHF'nin umumi reisi olduğu vurgulanmıştır. Aslında bu durum yukarıda da belirtildiği üzere farklı kişiler ve yayın organlarınca sık sık vurgulanmıştır. *"Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hz. Cumhuriyet Halk Fırkasının hem banisi hem de umumi reisidir. Bu hâl bütün fırkalara karşı bitaraf mevkide olması lüzumu ile müfliz bir vaziyette görünür."*²⁷⁷ şeklinde devam eden yazıda dikkat çeken hususlardan birisi serbest münakaşanın yerleşip anlaşılabilmesi için Reisicumhurun taraf tutmaması gerektiğinin vurgulanmasıdır. CHF yanlısı bir gazetede böyle bir yazının yer alması ilginçtir. Ancak bunu anlamak aslında güç değildir. Çünkü siyasi arenaya yeni gelen ve dönemin şartları itibarıyla oluşturulan bir partiye taarruz etmek çok anlam taşımamaktadır.

Ağaoğlu Ahmet Bey SCF'nin kurulmasının iki önemli sonuç gösterdiğini söylemiştir. Bunlardan birincisi CHF'nin SCF ile ilk karşılaşmasında bocalamasıdır. Ağaoğlu Ahmet Bey bir tarihi olan partinin henüz yeni kurulan bir parti karşısındaki hareketlerin sebebini ise kişisel hırsların partiye verdiği zarara işaret etmiştir. Öte yandan Ağaoğlu Ahmet Bey ikinci sonuç olarak hükümetin CHF'ye yardıma koştüğünü iddia etmiştir.²⁷⁸

Gazi Paşa, Fethi Bey ve İsmet Paşa'ya Mecliste nasıl hareket edecekleri hususunda adeta yol göstermiştir. Asım Us'un anlattıklarına göre Gazi Paşa, İsmet Paşa ve Fethi Bey'e hitap ederek

²⁷⁵ Özalp, a.g.e, 1992, 44.

²⁷⁶ Cumhuriyet Gazetesi 13 Ağustos 1930.

²⁷⁷ Cumhuriyet Gazetesi 13 Ağustos 1930.

²⁷⁸ Serbes Cumhuriyet Gazetesi 26 Ekim 1930.

“Dikkat ediniz muvazeneyi bozmayınız. İstediğimiz şey açık münakaşadır. Münakaşa ile hakikatlerin anlaşılmasıdır. Milletin mukadderatına ait işler mevzubahistir. Neden dolayı yapılan işlerde doğru ve eğri hareketler, mantıki münakaşalar, fenni ve ilmi muarazalar ile meydana çıkmasın? Bundan ne fenalık gelebilir? Fenalık değil, ancak iyilik gelir. Göreceksiniz ne kadar iyi olacak. Başka memleketlerde umumi işler üzerinde büyük münakaşalar olur, fakat bu münakaşalardan hiçbir kargaşalık çıktığı vaki değildir. Halbuki bizde böyle olmamıştır. Otuz bir Martlar bile münakaşaların tereddidinden çıkmıştır. Bu, siyasi terbiyede gerilik eseridir. Evvela makul münakaşa yolunu öğrenmeniz lazımdır. Sonra bu memlekete münakaşalar karşısında nizamını muhafaza etmek kabiliyeti vermek lazımdır. Buna alışıcağız.”²⁷⁹

ifadeleriyle istediği siyaset tarzını açıklamıştır. Gazi Paşa, diğer ülkelerde memleketi ve ulusu doğrudan etkileyen ya da etkileyecek işlerde büyük münakaşaların önemli yer tuttuğunu vurgulayarak bu münakaşaların hiçbir kargaşa olmadan yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, Gazi Paşa makul münakaşa ifadesiyle bu işin ileriki dönemlere zemin hazırlaması gerektiğinin altını çizmiştir.

Bunun yanında mektuplarla ilgili olarak Ağaoğlu Ahmet Bey Gazi Paşa'nın yanında bulunanlara “*Ne dersiniz?*” sorusuna kimseden bir cevap çıkmayınca kendisine “*Profesör Bey! Sen ne dersin?*” şeklinde sorduğunu belirterek aslında kendisinin öteden beri çok partili bir meclisin taraftarı olduğunu ifade etmiş ve

“Fakat fırkaların böylece danışıklı yaratılmasına misal görmemiştim. Onun için tereddütler içindeydim. Gazi'ye karşı takınılmasını daima bir namus ve şeref borcu, bir vatan ve Türklüğün icabı olarak kabul etmiş olduğum doğruluktan ve açıklıktan bu kere de ayrılmam! ‘Bu biraz fazla sunidir.’ dedim.”²⁸⁰

şeklinde belirterek SCF'nin kuruluşunda hissedilir bir şekilde yapaylık olduğunu söylemiştir. Gazi Paşa'nın “*Ne demek istiyorsun?*” sorusuna ise Ağaoğlu Ahmet Bey:

“Arz etmek istiyorum ki, zatı devletinizin vaziyeti sarıh değildir. Eski fırka olduğu gibi kalıyor, onun başında yine İsmet Paşa, devletin bütün kuvvetlerine, cihazlarına, vasıtalarına hakim olarak kalıyor. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi zatı devletleri de dünyaya yayılmış şöhret ve prestijinizle yine o fırkanın başında kalıyorsunuz. Buna mukabil her türlü vasıttadan mahrum Fethi Bey çıkıyor. Kim gider onun yanına?”²⁸¹

cevabını vermiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey, konuşmasında SCF'nin kuruluş şeklini eleştirmiştir. O iktidarın güçlü olduğunu ve Gazi Paşa'nın da CHF'nin lideri olarak

²⁷⁹ Us, 1930-1950 Hatıra Notları, 1966, 14.

²⁸⁰ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 35.

²⁸¹ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 35.

partinin başında olmasının, halkın yeni kurulacak partiye girişlerinde tereddüt ve çekinme oluşturacağını belirtmiştir. Yani kimsenin Gazi Paşa'ya karşıymış imajı içine giremeyeceğini ve bunun göze alınamayacağını dile getirmiştir.

Gazi Paşa tarafından Ağaoğlu Ahmet Bey'e yeni parti hakkındaki fikirlerinin bir kez daha sorulması üzerine Ağaoğlu Ahmet Bey:

“Fırka kurmanın gayet tabii ve hazır bir yolu vardı. Zatı devletlerince de malûmdur ki bizim fırkamızda bugün dahi birbirleriyle anlaşamamış, uyuşamamış ve ilk fırsatta çarpışmaya hazır iki unsur vardır. Terakkiperverler, İlericiler, Muhafazakârlar ve Gericiler! Bunlar bugün aynı fırkanın bayrağı altında toplanmışlar, yan yana oturuyorlar. Fırka ve Mecliste bunlara serbest düşünmek, serbest söylemek ve serbest hareket imkanı verilirse fırka kendi kendine iki cepheye ayrılır ve bu cepheleer gitgide iki fırka halini alır.”²⁸²

cevabını vermiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey'in bu ifadelerinden anlaşılan onun da isteği ilk başta tıpkı Fethi Bey gibi parti içerisinde bir muhalefet çıkarmaktır. Yukarıdaki ifadede de anlaşılabacağı üzere Ağaoğlu Ahmet Bey, parti içi mevcut konjonktürün buna imkan tanıyacağı kanısında olduğunu ifade etmiştir.

Ayrıca, Ağaoğlu Ahmet Bey ayrıca SCF'nin kuruluşu hakkında Cumhuriyet gazetesine şu demeci vermiştir:

“Yeni fırkanın programı henüz yeni hazırlanmış olduğu cihetle aza kaydına başlanmamıştır. Ben öteden beri söylüyorum ki hükümet uzun müddetten beri mürakebesiz kalmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir tarzı idare mevcut değildir. Fırkasız mürakebe, mürakebesiz Cumhuriyet olamaz. Nitekim görülen idaresizlikler ve yolsuz sarfiyat hakkında ancak gazeteler neşriyatta bulunmuşlardır. Bu sebeple ben de kendi akidei siyassiyeme muvafık gördüğüm herhangi bir fırkaya gireceğim. Ben zaten işlerin bu tarzda yürümeyeceğini, er geç hakikate avdet edileceğini vaktiyle icap edenlere söylemişim.”²⁸³

Ağaoğlu Ahmet Bey'in demec verdiği tarihte henüz SCF kuruluşunu tamamlamamıştır. Dolayısıyla o, kendisinin yeni partiye geçeceğinin de işaretini vermiştir.

SCF'nin kuruluşu ile ilgili İsmet Paşa'nın verdiği demec de aynen şu şekildedir:

“Fethi Bey'in, müstakil bir fırka teşkil etmesi, siyasi hayatımızda büyük bir tekamül safhasıdır. İntişar eden mektubuna göre ‘Serbest Cumhuriyet Fırkası’ daha ilk anda, hükümetin siyasetini ve icraatını tasvip etmeyen bir istikamette olduğunu göstermektedir. Anlaşıyor ki, eski arkadaşlarla büyük meseleler üzerinde ciddi münakaşalar yapacağız. Siyasetine inanarak takip eden

²⁸² Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 37.

²⁸³ Cumhuriyet Gazetesi 11 Ağustos 1930

*firkamızın ve hükümetinin vereceği cevapların efkârı umumiyei tamamen tenvir ve bihakkin ikna edeceğine asla şüphem yoktur. Bugün, derhal böyle bir münakaşaya girmeyi lüzumsuz buluyorum. Çünkü münakaşa mevzuları umumi ve ana hatları ile anlaşılıyorsa da Serbest Cumhuriyet Fırkası Liderinin daha sarıh ve mufassal olarak mevzularını teşrih etmesine ihtiyaç vardır. İnsaf ile söylemeliyiz ki, bu tafsilat için kendisinin henüz vakti dolmamıştır. O halde, bugün bize düşen vazife, bizi tenkit eden bir firkanın zuhuruna karşı endişe ve çatık çehre göstermek değil onu güler yüzle karşılamaktır. Arkadaşımıza, hoş geldin, deriz ve siyasetimizi nasıl insaf ile müdafaa edeceğimizi görerek yüksek politikacı sıfatı ile zevk duyacağını temin ederiz”.*²⁸⁴

İsmet Paşa, öncelikle Fethi Bey’in mektubu hakkındaki ilk izlenimlerini aktarmış ve Fethi Bey’in hükümetin politika ve siyasetini uygun bulmadığını söylemiştir. İsmet Paşa demecinin devamında muhalif partinin kendilerine yapacakları eleştirileri gayet olgunlukla karşılayacaklarını ifade ederek yeni parti hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir.

CHF umumi katibi Saffet Bey SCF’nin kuruluşu ile ilgili olarak

*“Fethi Bey yeni bir fırka yapıyor. Bu fırka Cumhuriyetçilik ve Laiklik noktasından bizim firkamızla müşterek bir programa maliktir. Yalnız mali, iktisadi ve idari bazı mesailde prensip ayrılıkları vardır ki Fethi Bey’in bu noktalarda tenkit vaziyetine geçmeleri beklenebilir. Bu firkanın teşekkülü ile Halk Fırkası için yeni bir vaziyetin hüdosunu zannetmiyorum. Bazı mebusların Halk Fırkasından ayrılarak yeni fırkaya iltihak edecekleri sadece bir rivayetten ibarettir.”*²⁸⁵

sözlerini kullanmıştır. Saffet Bey’in demecinde dikkat çeken vurgu SCF’nin CHF ile benzer ve farklı yönlerinin belirtilmesidir. Buna göre her iki parti cumhuriyetçilik ve laiklik ilkesi esasında aynı çatı altında buluşmuşlardır. Bununla birlikte Fethi Bey’in CHF’ye ekonomik ve idari alanlarda eleştiriler getirebileceği ifade edilerek CHF’den bazı mebusların yeni partiye geçecekleri şeklindeki haberlerin gerçeği yansıtmadığı ifade edilmiştir. Saffet Bey bu söylemiyle, CHF içerisinde SCF’ye geçmek isteyipte bunu dile getirmeyen mebusların geçişini önlemek istemiştir.

SCF’nin kuruluşu içeride olduğu kadar dışarıda da bir hayli etki oluşturmuştur. Bunlardan en dikkat çekenlerinden birisi *Times Gazetesinde* çıkan 11 Ağustos 1930 tarihli yazıdır. Bu yazıda kısaca şu ifadeler yer verilmiştir:

“Fethi Bey’in 1923’de olduğu gibi tekrar başvekil olmak arzusunu beslediği anlaşılmıştır. Paris elçiliğinden istifa ettiğini Yalova’dan Ankara’ya (?) telefonla bildirilmiş ve istifası kabul edilmiştir. Fethi Bey fırkasına (Serbest

²⁸⁴ Akşam Gazetesi 12 Ağustos 1930

²⁸⁵ Akşam Gazetesi 12 Ağustos 1930.

Cumhuriyet Fırkası) liberal (?) deneyeceğini ve tamamile layık (laik) olacağını bildirmiştir. Fethi Bey geçen nisanda hükümete karşı şiddetli hücumda bulunan Yarın gazetesine vakı olan beyanatında yeni partisinin programındaki esas noktaları izah etmiştir. Bu (okunamıyor) iktisadi ve mali iblahat, yeni bir vergi sistemi, matbuat ve efkâr hürriyeti, ticaret üzerindeki hükümet murakabesinin azaltılması olacağını söylemiştir. Bugün anlaşılmayan bir şey varsa Fethi Bey'in iktidar mevkisini nasıl ele geçireceğidir. Fethi Bey Büyük Millet Meclisi azasından değildir. Fakat buna kolay çare bulunabilir. Fethi Bey Gazi Paşa'ya sözlerini duyurabilen mebusların çoğu da dahil olduğu halde nüfuzlu mebusların çoğunun yardımcılığını temin etmiştir. Fakat bunların hepsi Halk Fırkasına mensuptur... Mafih Fethi Bey'in mücadelesini ilerlettiğine şüphe almayan Gazi Paşa Halk Fırkası Reisliğinden çekilmek niyetini ilan etmemiştir... Fethi Bey'in Gazi Paşa ile mektuplaştığı ve birkaç defa memleketin mali ve iktisadi siyasetiyle adliyesinin sureti idaresinden memnuniyetsizliklerini gösterdiği anlaşıldı. Hatta Fethi Bey Lozan muahedesinin imzasından beri iktisadi sahada hiçbir şey yapılmadığını söyledi. Yeni bir partinin teşkili ihtimalinden efkârı umumiyenin memnun olduğu anlaşıyor ve matbuat Fethi Bey'in tekrar siyasi sahaya girdiğini alkışlıyor... ”²⁸⁶

Bu yazıda dikkat çeken husus Gazi Paşa'nın CHF reisliğinden çekilmemiş olduğunun vurgulanmasıdır. Çünkü SCF'nin kuruluşu, kuruluş aşaması başlı başına bir unsuru bünyesinde barındırırken ilgili gazete Gazi Paşa'nın CHF'nin reisi olmasının özellikle üstünde durmuştur. Yukarıda yer alan yazıda Fethi Bey'in Gazi Paşa'ya yazmış olduğu mektupta belirtilen husus veya eleştirilere yer verilirken aynı eleştiriler çeşitli demeçlerde ve hatta parti programında bile karşımıza çıkmıştır.

3.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurucu Üyeleri ve Programı

Fethi Bey, SCF'yi kurmaya karar verdikten sonra yürütmüş olduğu Paris Büyükelçisi görevinden istifa talebi onaylanmış ve Fethi Bey siyasi hayata adımını atmıştır. ²⁸⁷

Fethi Bey kendi istifasıyla ilgili olarak İsmet Paşa'nın “*Fethi Bey'in istifasından hüüzün duydum. Bu istifa Fethi Bey için büyük fedakarlıktır.*”²⁸⁸ ifadelerini kullandığını belirterek Gazi Paşa'nın da İsmet Paşa'nın fikirlerine katıldığını ifade etmiştir.

Fethi Bey, Gazi Paşa'nın kendisine “*Size, kırk elli arkadaş veririm. Şimdilik onlarla işe başlarsınız. Gelecek seçimlerde ona yakın mebusu firkanız namına temin ederim. Gelecek seçimde ne kadar mebus istersiniz?*” şeklindeki sorusuna “*Fırkanın*

²⁸⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Fon Kodu:30-10-0-0, Kutu No:83, Dosya No:550, Gömlek No:2.

²⁸⁷ Cumhuriyet Gazetesi 10 Ağustos 1930, Hakimiyet-i Milliye 10 Ağustos 1930.

²⁸⁸ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 445.

ciddiyetle iş görmesi ve bütün encümenlerle riyaset divanında temsil edilebilmesi için bugünkü milletvekili sayısının üçte birine yakın olması için yüz yirmi mebus olmalıdır.”²⁸⁹ cevabını vermiştir. Burada dikkat çeken en önemli nokta Fethi Bey’in hedeflerinin ne kadar büyük olduğudur. Çünkü istediği milletvekili sayısı her ne kadar kabul olmasa da üçte birdir. Bu durum Fethi Bey’in yeni parti işini sahiplendiğini göstermesi açısından önemlidir.

Fethi Bey, yeni parti hakkında gerekli ön hazırlıkları tamamladıktan sonra 12 Ağustos 1930 tarihinde İstanbul valiliğine telgrafla müracaatta bulunmuştur. Bu müracaatın içeriği şöyledir:

“İstanbul Vilayeti Canibi Alisine

Efendim. Cumhuriyet Kanunlarının bahsettiği selâhiyete istinaden (Serbest Cumhuriyet Fırkası adında siyasi bir fırka teşkil edilmiştir. Fırkanın programı postadadır. Kanunen müsaade buyurulmasını rica ederim efendim.

Fırka Reisi

Ali Fethi

İdare Heyeti

Katibi Umumi (Genel Sekreter): Kütahya Mebusu Nuri Bey

İdare Azası: Ardahan Mebusu Tahsin Bey

İdare Azası: Ankara Mebusu Talat Bey

*İdare Azası: Aydın Mebusu Reşit Galip Bey”*²⁹⁰

Böylelikle SCF 12 Ağustos 1930 tarihinde resmen kurulmuştur.

SCF’nin kurucu üyelerinin büyük çoğunluğu Gazi Paşa’nın tavsiye, yönlendirme ve hatta ısrarıyla katılmışlardır.²⁹¹ Bu kişilerin en dikkat çekici özelliklerinden birisi de Gazi Paşa’nın güvenini kazanmış ve tanıdığı kişiler olmalarıdır. SCF üyelerinin ortak özellikleri ise genel itibarıyla liberal ve muhalif karakterli kişiler olmalarıdır.²⁹² Bunların yanında Gazi Paşa, insanların SCF’ye katılmalarını teşvik etmek için kız kardeşi Makbule Hanımın partiye katılmasını istemiştir.²⁹³ Ayrıca Bilecik Mebusu Rasim Bey (Öztekin), İstanbul Mebusu Ali Haydar Bey (Yuluğ), Sinop Mebusu Refik İsmail Bey (Kakmacı), Bursa Mebusu Senih Bey (Hızıroğlu), Elazığ Mebusu

²⁸⁹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 417.

²⁹⁰ Balkaya, a.g.e, 2005, 265; Hakimiyet-i Milliye 13 Ağustos 1930.

²⁹¹ Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Liberalizm, İletişim Yayınları, 1. Baskı, Cilt 7, İstanbul 2005, 214.

²⁹² Çavdar, T. (1984), “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (65), 2054.

²⁹³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2010, 151.

Nakiyeddin Bey (Yücekök), Erzurum Mebusu Tahsin Bey (Uzer), Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya Bey (Yiğit), Şebinkarahisar Mebusu Mehmet Emin Bey (Yurdakul) SCF'ye katılan diğer bilindik kişilerdir.²⁹⁴

Karikatür 12²⁹⁵

Bu karikatürde CHF'de yetişen kişilerin SCF'ye geçmelerine bir eleştiri getirilmiştir. CHF yanlısı olan bir gazetede bu tür bir eleştiri aslında normaldir. Ancak burada dikkat çeken unsur bu gazetenin SCF'nin ilk kuruluşunda tavrı olumluyken tavrın zamanla olumsuz şekil almasıdır.

²⁹⁴ Yılmaz, M. (1990), *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya (Selçuk Üniversitesi), 6.

²⁹⁵ Cumhuriyet Gazetesi 15 Ağustos 1930

Karikatür 13²⁹⁶

Bu karikatürde ise halkın çok partili hayata alışma sürecinde yaşananlar ele alınmıştır.

Fethi Bey (Okyar)

Asker, siyaset, devlet adamı, diplomat gibi çeşitli vasıfları bünyesinde barındıran Fethi Bey, 1881 yılında Makedonya'nın Pirlepe kentinde doğup sekiz yaşına kadar Pirlepe'de büyümüş ve 1891 yılında ilköğrenimini Manastır'da tamamlamıştır.²⁹⁷ Babası Osmanlı'da Hariciye Nezaretinde memurluk görevi yapmış olan İsmail Hamdi Bey'dir.²⁹⁸ Fethi Bey, 1898 yılında İstanbul'da bulunan Harbiye'ye girmeye hak kazanmış ve aralarında Gazi Paşa'nın da bulunduğu on yedi kişiyle Hacı Davut Gemisiyle İstanbul'a gelmiştir.²⁹⁹ 13 Mart 1898 tarihinde girmiş olduğu Harbiye Mektebinden 2 Ocak 1900 tarihinde Piyade Teğmen rütbesiyle mezun olmuş ve Erkân-ı Harbiye (Kurmay) sınıfına ayrılmıştır. 4 Ocak 1904 tarihinde ise Kurmay

²⁹⁶ Cumhuriyet Gazetesi 19 Ağustos 1930.

²⁹⁷ Şarman, K. (2016), *Büyük Günlerin Adamı Fethi Okyar'ın Hayatından Kareler*, İstanbul, xi.

²⁹⁸ Göçmen, Muharrem. (2007), "Okyar, Ali Fethi", TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, C:33, 342-343.

²⁹⁹ Göçmen, Muharrem. (2007), "Okyar, Ali Fethi", TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, C:33, 342-343.

Yüzbaşı olarak 3. Ordu emrinde göreve başlamıştır.³⁰⁰ Ayrıca o, 1903 yılında Kurmay Yüzbaşı rütbesi ile Harp Akademisinde 56. Dönem birincisi olmuştur.³⁰¹ Fethi Bey, 1904-1905 yıllarında Manastır'da, 1906-1908 yılları arasında ise sırasıyla Edirne, Kesriye, Naslıç ve Selanik'te görev yaparak Bulgar çeteleriyle mücadele etmiş ve bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile tanışmıştır.³⁰² 20 Mayıs 1908 tarihinde binbaşı rütbesine terfi ederek Selanik Jandarma Subay Okulu Komutanlığına getirilmiş ve 12 Ocak 1909 tarihinde de Paris Askeri Ataşesi olmuştur.³⁰³ 31 Mart Ayaklanması sebebiyle Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun kurmayları arasında yer alan Fethi Bey, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra onun zorunlu ikamet yeri olan Selanik'teki Alatini Köşküne nakli sırasında oluşturulan muhafız birliğinin başında yer almıştır.³⁰⁴ Ayrıca Fethi Bey'in Alatini Köşkünde II. Abdülhamid'in muhafızı tayin edilmesi II. Abdülhamid'in kızı tarafından “ *Bu zabitin Fethi Bey (Okyar) olduğunu, bizimle beraber geldiğini, bize muhafız tayin edildiğini sonradan anladık. Terbiyeli bir halde babamı selamladı.* ”³⁰⁵ şeklinde de anlatılmıştır. Fethi Bey, sonrasında Paris Ataşemiliterlik görevine dönmüş ve 3 Temmuz 1911 tarihinde başlayan Arnavutluk İsyanına karşı İşkodra Mürettep Kuvvetler Kurmay Heyetine atanmış ve buradan sonra da Enver ve Mustafa Kemal Beylerle birlikte Trablusgarp'ta görev almıştır.³⁰⁶ 1911 yılında İttihat ve Terakki Genel Kurulu (Meclis-i Umumi) üyesi olmuştur.³⁰⁷ O, Mebusan Meclisinin 2. Dönemi için yapılan 13 Nisan 1912 tarihli seçimde Manastır'dan milletvekili seçilmiştir.³⁰⁸ 1913 yılında yapılan İttihat ve Terakki Kongresinin 20 Eylül tarihli açılış konuşmasını da Fethi Bey yapmıştır.³⁰⁹ Meclisin savaş ve sıkıyönetim sebebiyle kapanmasının ardından orduya dönen Fethi Bey 17 Kasım 1912 tarihinde Çanakkale Boğazı Müretteb Kuvvetler Kurmay Başkanlığına getirilmiş ve sonrasında kendi isteğiyle kurmay yarbay rütbesine yükseltilmek suretiyle yedeğe ayrılması 13 Eylül 1913 tarihinde kabul edilmiş ve 13 Ekim 1913

³⁰⁰ Çoker, F. (Haz.) *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, T.B.M.M Vakfı Yayınları No:6, C:3, 502.

³⁰¹ Şarman, a.g.e, 2016, xi.

³⁰² Şarman, a.g.e, 2016, xi.

³⁰³ Çoker, a.g.e, 502.

³⁰⁴ Göçmen, Muharrem. (2007), “Okyar, Ali Fethi”, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, C:33, 342-343.

³⁰⁵ Osmanoğlu, A. *Babam Abdülhamid*, İstanbul, 144.

³⁰⁶ Şarman, a.g.e, 2016, xi.

³⁰⁷ Ahmad, F. *İttihat ve Terakki 1908-1914*, 206.

³⁰⁸ Çoker, a.g.e, 502.

³⁰⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 1999, 173.

tarhinde ise Sofya Elçisi olmuştur.³¹⁰ 1917 yılına kadar yürütmüş olduğu elçilik görevinden Mebusan Meclisinin 3. Döneminde 8 Aralık 1917 tarihinde İstanbul Milletvekili seçilmesi dolayısıyla ayrılmıştır.³¹¹ Sonrasında 14 Ekim 1918 tarihinde kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümetinde Dahiliye Nazırı olmuş ve bu görevi uzun sürmeyip 8 Kasım 1918 tarihinde istifasıyla son bulmuştur.³¹²

Fethi Bey ile Gazi Paşa 1 Kasım 1918 tarihinde *MINBER* adlı bir gazete çıkarmışlardır.³¹³

10 Mart 1919 tarihinde tutuklanan Fethi Bey, 2 Haziran 1919 tarihinde de Malta'ya sürgüne gönderilmiş olup onun Malta sürgünü 30 Mayıs 1921 tarihinde son bulmuş ve 8 Ağustos 1921 tarihinde yurda dönerek 15 Ağustos 1921 tarihinde İstanbul'dan milletvekili seçilmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra bir yıl süreyle Dahiliye Vekilliği görevi yürütmüştür.³¹⁴ O, 14 Ağustos 1923 tarihinden Cumhuriyetin ilânına kadar İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı ve Dahiliye Vekilliği görevini yürütmüştür.³¹⁵ 1 Kasım 1923 tarihinde TBMM Başkanı ve 22 Kasım 1924 tarihinde ise başvekil seçilmiştir.³¹⁶ Şeyh Sait İsyanının başlamasıyla birlikte 2 Mart 1925 tarihinde başvekillik görevinden istifa etmiş ve 11 Mart 1925 tarihinde de Paris'e Büyükelçi olarak atanmıştır.³¹⁷ Bu görevinde ise tez konumuzu oluşturan SCF'nin kuruluşuna kadar kalmıştır. SCF kapatıldıktan sonra 1934 yılında Londra Büyükelçiliğine atanmıştır.³¹⁸ O, 1930'ların sonlarında Reha Oğuz Türkkan tarafından kurulan ve sonrasında kapatılan *Bozkurt Gazetesinin* yerini alan *Kitap Sevenler Kurumunun* onursal başkanı olmuştur.³¹⁹ Nitekim Fethi Bey, 4 Ocak 1939 tarihinde Büyükelçilik görevinden ayrılarak aynı yıl yapılan seçimde Bolu Milletvekili seçilmiş ve Refik Saydam hükümeti kabinesinde Adliye Vekili olarak

³¹⁰ Çoker, a.g.e, 503.

³¹¹ Çoker, a.g.e, 503.

³¹² Çoker, a.g.e, 503.

³¹³ Tevetoğlu, F. (1988). "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 5, 184.

³¹⁴ Şarman, a.g.e, 2016, xi.

³¹⁵ Şarman, a.g.e, 2016, xi.

³¹⁶ *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Liberalizm*, Cilt 7, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2005 İstanbul, 109.

³¹⁷ Çoker, age, 503.

³¹⁸ Şarman, a.g.e, 2016, xii.

³¹⁹ *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Liberalizm*, Cilt 7, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2005 İstanbul, s.109

görev yapmış ve bu görevi de 12 Mart 1941'e kadar sürmüş olup o, 7 Mayıs 1943 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.³²⁰

Gazi Paşa, Fethi Bey hakkında "*Fethi Bey büyük günlerin adamıdır.*" ifadelerini kullanmıştır.³²¹

Nuri Bey (Conker)

Ağaoğlu Ahmet Bey'in ifadelerine göre Gazi Paşa'nın "*Ben yeni fırkaya elli, altmış ve daha çok mebus temin edeceğim. Şimdiden bile işte size Kütahya Mebusu Nuri'yi umumi katip olmak üzere veriyorum. Nuri kabul ediyorsun.*" şeklindeki sözüne Nuri Bey "*Emredersiniz*"³²² şeklinde cevap verdiğini belirtmiştir. Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey'den farklı olarak Gazi Paşa'nın Nuri Bey'in yanında Erzurum Mebusu Tahsin Bey'e de aynı sözü söylediğini belirtmiştir.³²³

Nuri Bey'in SCF'nin umumi katibi olmasıyla ilgili olarak Fethi Bey, Gazi Paşa'nın "*Nuri yeni fırkanın umumi katibi olsun. İşte sana en yakın arkadaşlarımdan birisini umumi katip olarak veriyorum. Bu işi Reşid Galip'de yapabilir ama Nuri'nin tecrübesi daha fazladır. Ne dersin?*"³²⁴ şeklinde söylediğini belirtmiştir.

Nuri Bey, Gazi Paşa'nın çocukluk arkadaşıdır. Fethi Bey, Nuri Bey ve Gazi Paşa'nın dostluklarının eski olduğunu "*Biz bize kaldığımız anlarda Mustafa diye de hitap ettiği olurdu. Bu geçmiş günleri hatırlatan Atatürk'ü çok mütehassis eder, gözleri nemlenirdi.*"³²⁵ ifadeleriyle anlatmıştır. Yani anlaşılan odur ki Nuri Bey'in Gazi Paşa'ya ismiyle hitap etmesi hem dikkat çekmiş hem de birçok kişi bu durumu ifade etmiştir.

Süreyya Paşa (İlmen)

1874 yılında babasının görevli bulunduğu sırada Karadağ'ın Potgariça Kentinde doğmuştur.³²⁶ Onun babası Serasker Rıza Paşa'dır.³²⁷ 1889 tarihinde Beşiktaş Askeri Lisesine girmiş ve 1892 tarihinde girmiş olduğu Harbiye'den 1895 yılında mezun

³²⁰ Şarman, a.g.e, 2016, xii.

³²¹ Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 105.

³²² Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 39.

³²³ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 416.

³²⁴ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 493.

³²⁵ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 412.

³²⁶ Öztürk, Kazım. (Haz.), *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M – III. Dönem 1927-1931*, T.B.M.M Vakfı Yayınları NO:10, C:3, 312.

³²⁷ İlmen, a.g.e, 2015, 9; Yetkin, a.g.e, 1997, 70.

olmuş ve aynı yıl kurmay sınıfına geçerek 1897 yılında Kurmay Yüzbaşı rütbesine terfi etmiştir.³²⁸ O, 1911 tarihinde Harbiye Nezareti Havacılık şubesinin kurulmasına öncülük ederek Hava okullarının açılmasına katkıda bulunmuştur.³²⁹ 1914 yılında isteğiyle emekliye ayrılıp Mütareke döneminde Kadıköy Kızılay Şubesi Başkanlığında bulunarak Anadolu'ya nakit ve teçhizat göndermiş ve yararlı hizmetler vermiştir.³³⁰ TBMM 3. Dönem seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili seçilmiş ve Ticaret Komisyonu ile Damga Kanunu için kurulan geçici komisyona üye seçilmiştir.³³¹ O, 6 Şubat 1955 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

Ağaoğlu Ahmet Bey

1869 tarihinde Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde doğmuştur.³³² İlk ve orta öğrenimini Şuşa'da tamamlayan Ağaoğlu Ahmet Bey liseyi Tiflis'te bitirmiştir.³³³ O, yükseköğrenim için 1888 yılında Paris'e gitmiş ve orada tarih, hukuk, siyaset gibi alanlarda eğitim almıştır.³³⁴ Ağaoğlu Ahmet Bey, Batı'da öğrenim gören Azerbaycan Türkleri arasında yer almıştır.³³⁵ O Paris'te bulunduğu dönemde çeşitli dergilerde Doğu'ya ilişkin yazılar yazmış ve bir yandan da Tiflis'te çıkan Kafkas gazetesine yazılar göndermiştir.³³⁶ Bir süre Paris'te kaldıktan sonra 1894 yılında Azerbaycan'a gelerek bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra gazeteciliğe devam etmiştir.³³⁷ O, Azeri basınının gelişmesi için çalışmalar yapmış ve 1905 İhtilâlini izleyen dönemde Rusya Müslümanları arasında birlik oluşturma amacıyla yapılan bir kongrede delege olarak bulunmuştur.³³⁸ Ağaoğlu Ahmet Bey, Ermenilere karşı mücadele etmek için *Difai*

³²⁸ Öztürk, K. (Haz.), *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M – III. Dönem 1927-1931*, T.B.M.M Vakfı Yayınları NO:10, C:3, 312.

³²⁹ Öztürk, K. (Haz.), *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M – III. Dönem 1927-1931*, T.B.M.M Vakfı Yayınları NO:10, C:3, 312-313.

³³⁰ Öztürk, K. (Haz.), *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M – III. Dönem 1927-1931*, T.B.M.M Vakfı Yayınları NO:10, C:3, 313.

³³¹ Öztürk, K. (Haz.), *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M – III. Dönem 1927-1931*, T.B.M.M Vakfı Yayınları NO:10, C:3, 313.

³³² *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Liberalizm*, Cilt 7, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2005 İstanbul, s.236

³³³ Yüce, Nuri. (1988), "Ağaoğlu Ahmet", TDV İslam Araştırma Merkezi, C:1, 464-465-466.

³³⁴ Yetkin, a.g.e, 1997, 58.

³³⁵ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 14.

³³⁶ Öztürk, K. (Haz.), *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M – III. Dönem 1927-1931*, T.B.M.M Vakfı Yayınları NO:10, C:3, 473.

³³⁷ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 14.

³³⁸ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 14.

adlı gizli bir örgüt kurmuştur.³³⁹ (Ancak bu örgütün isminin *Edai* olarak geçtiği kaynak da bulunmaktadır.)³⁴⁰

Onun Türk milliyetçilik kariyeri 1905 Rus İhtilâli öncesinde memleketi Azerbaycan'da başlamıştır.³⁴¹ Çarlık baskılarının artması üzerine 1909 tarihinde Türkiye'ye gelmiş ve Maarif Müfettişliği ve Süleymaniye Kütüphanesi görevinde bulunduktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girip memuriyeti bırakmıştır.³⁴² O, İstanbul'da *Sırat-ı Müstakim*, *Sebil'ür Reşad*, *Hikmet*, *Hilâl*, *Hak*, *Jeune Turc*, *Yeni Mecmua* ve *İslam Mecmuası* gibi önemli dergi ve gazetelerde yazılar yazmış ve Tercüman-ı Hakikat Gazetesinde başyazarlık yapmıştır.³⁴³ 1909 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde Türk-Moğol ve Rusça derslerinde öğretmenlik görevine atanmıştır.³⁴⁴ Çeşitli görevlerde bulunan Ağaoğlu Ahmet Bey ayrıca, 1918 yılında Azerbaycan'a gönderilen Kafkas Ordularına siyasi müşavirlik göreviyle eşlik etmiştir.³⁴⁵ Onun Kafkasya'ya gönderiliş tarihinin 1917 yılı olduğunu belirten kaynağa göre Azerbaycan dönüşü İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle birlikte Malta'ya sürülmüştür.³⁴⁶ Sürgün bitimi Anadolu'ya dönen Ağaoğlu Ahmet Bey 1921 yılında bir süre Matbuat Umum Müdürlüğü görevi yaptıktan sonra T.B.M.M'de ikinci ve üçüncü dönem milletvekilliği görevi yapmıştır.³⁴⁷ O, ayrıca Ankara Hukuk Fakültesi'nde Anayasa Hukuku Dersleri vermiş ve ölümüne dek yazar olarak çalışmalarını sürdürüp 1939 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.³⁴⁸

Ağaoğlu Ahmet Bey Fethi Bey gibi liberal bir görüşe sahiptir.³⁴⁹ Şevket Süreyya, Ağaoğlu Ahmet Bey için “Batı anlamında bir demokrasinin o zaman tek savunucusu oydu.”³⁵⁰ ve “Serbest Fırka evvela liberaldi... fırkanın siyasisi, hiç şüphesiz Ağaoğlu

³³⁹ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 14.

³⁴⁰ Öztürk, K. (Haz.), *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M – III. Dönem 1927-1931*, T.B.M.M Vakfı Yayınları NO:10, C:3, 474.

³⁴¹ Georgeon, F. (2020), *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, (Çev:Ali Berktay), İstanbul, 103.

³⁴² Öztürk, K. (Haz.), *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M – III. Dönem 1927-1931*, T.B.M.M Vakfı Yayınları NO:10, C:3, 474.

³⁴³ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 14.

³⁴⁴ Öztürk, K. (Haz.), *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M – III. Dönem 1927-1931*, T.B.M.M Vakfı Yayınları NO:10, C:3, 474.

³⁴⁵ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 14,15.

³⁴⁶ Öztürk, K. (Haz.), *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M – III. Dönem 1927-1931*, T.B.M.M Vakfı Yayınları NO:10, C:3, 474.

³⁴⁷ Yetkin, a.g.e, 1997, 59.

³⁴⁸ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 15.

³⁴⁹ Yetkin, a.g.e, 1997, 59.

³⁵⁰ Aydemir, a.g.e, 2019, 362.

Ahmet Bey'di."³⁵¹ şeklinde kullanmış olduğu ifadeleri ile onun görüşünü ele almıştır. Yakup Kadri de Ağaoğlu Ahmet Bey için "*Bir demokrasi taraftarı*"³⁵² ifadelerini kullanmıştır. Sertel de SCF'nin üyeleri hakkında "*İçlerinde yalnızca Ağaoğlu Ahmet Bey özdenlikle liberaldi ve ne istediğini biliyordu.*"³⁵³ sözleriyle onun liberal olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan Ağaoğlu Ahmet Bey'in tek parti döneminde bu duruma karşı yapmış olduğu eleştiriler ve SCF dönemindeki söylem ve davranışları ile yazıları onun liberalliğine işaret etmesi açısından önem taşımaktadır.³⁵⁴ Aslında onun bu liberal tutumu ve CHF'ye yönelik eleştirel tavrı onu SCF'ye girmesine doğal zemin hazırlamıştır. Şöyle ki SCF'nin kuruluş sürecinde Gazi Paşa, Ağaoğlu Ahmet Bey'e Fethi Bey'i kastederek "*Siz ta öteden beri anlaşılmışsınız.*"³⁵⁵ şeklindeki sözleriyle onun da Fethi Bey gibi liberalliğine işaret etmiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey'in liberalliği yalnızca SCF'ye katılmasında değil bunun yanında partinin kapanmasından sonra yazdığı yazı ve tutumları onun liberal düşünceye sahip olduğuna kanıttır.³⁵⁶

³⁵¹ Aydemir, a.g.e, 2019, 364.

³⁵² Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 102.

³⁵³ Sertel, a.g.e, 2019, 180.

³⁵⁴ Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Liberalizm, İletişim Yayınları, 1. Baskı, Cilt 7, İstanbul 2005,236,237.

³⁵⁵ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 26.

³⁵⁶ Georgeon, a.g.e, 2020, 104.

olduğunu, ayrıntının daha sonra açıklanacağını belirtmişlerdir.³⁵⁹ İlk açıklanan program 11 maddeden oluşmuştur.³⁶⁰

SCF'nin on bir maddeden oluşan programında göze çarpan ilk husus partinin kendisini tanımladığı birinci maddededir. SCF kendisinin cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçilik ilkelerine bağlı olduğunu belirtmiştir. Ancak burada dikkat çeken husus milliyetçilik ilkesidir. Çünkü cumhuriyetçilik ilkesi zaten rejimden gelmektedir. Yine laiklik ilkesi de Gazi Paşa'nın üzerinde durduğu en önemli hususlardandır. Dolayısıyla milliyetçilik ifadesi dikkatleri üzerine çekmektedir. Fethi Bey, programın ilk maddesinde bir nevi Gazi Paşa'nın istediği, hayal ettiği temel düşünceyi kendi partisinin programına koymuştur.³⁶¹ Öte yandan bahsedilen ilkeler bir nevi SCF'nin kuruluş gerekçesiyle doğrudan ilişkilidir. Bunun yanında herkese adil davranılacağı vurgulanan diğer bir hükümdür.

İkinci maddede üzerinde durulan unsur ise vergidir. Vergi işe, SCF'nin en çok üzerinde durduğu veya duracağı unsur olacaktır. Gazi Paşa'nın Fethi Bey'e sormuş olduğu ve yukarıda belirtilen memleketin vaziyeti hakkındaki soruya Fethi Bey *"Hükümet mali kabiliyetimizle ölçülü olmayan büyük masraflara girişmiştir. Vergiler bu yüzden arttırılmıştır."*³⁶² cevabını henüz parti kurulmadan vermiştir. Dolayısıyla vergi unsurunun herhangi bir maddede kullanılması olağan bir durumdur.

Üzerinde durulan bir diğer önemli madde olan üçüncü maddede ise hükümet tarafından ortaya konulan girişimlerin sadece bir nesle yüklenmesinin doğru olmadığı belirtilmiştir.³⁶³

Dördüncü maddede dış sermaye için girişimlerin olacağı ifade edilmiştir. Yani, yabancı sermaye ve girişimlere güven sağlayacak davranışlarda bulunularak yabancı sermayenin teşvik edilmesi planlanmıştır.³⁶⁴

Programın beşinci maddesinde önemli hususlar dikkat çekmektedir. Şöyle ki liman tekelinin kaldırılacağı ifade edilmiştir. Bu madde SCF'nin ileride katılacağı seçimde

³⁵⁹ Yetkin, a.g.e, 1997, 104.

³⁶⁰ S.C.F. Umumi Katipliği, *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Prensipleri*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası 1930; Hakimiyeti Milliye 13 Ağustos 1930 (Bknz Ek:2)

³⁶¹ Us, *Gördüklerim, Duyduklarım Duygularım*, 1964, 143.

³⁶² Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 386.

³⁶³ Balkaya, a.g.e, 2005, 266.

³⁶⁴ Çavdar, T. (1984), "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (65), 2056.

üzerinde duracağı en önemli politik unsurlardan olacaktır. Yine aynı maddede özel teşebbüsün yani fertlerin girişimlerinin yeterli olmadığı durumlarda devletin iktisadi müdahalesinin olması gerektiğinin üzerinde durulmuştur. “*Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayri kafi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.*”³⁶⁵ ifadesini bizzat Gazi Paşa’nın eklettiği iddia edilmiştir. Bu ifadeler Asım Us tarafından da dile getirilmiş olup “...*Cumhuriyeti menfaati için girişilmesi icap eden işlerde...*”³⁶⁶ şeklinde küçük bir farklılık göstermektedir. Asım Us’un ifadesi daha genel bir anlam içermesi bakımından dikkat çekmektedir.

Altıncı maddede ise çiftçinin problemlerinin giderilmesi için uygulanılacak olan yöntemler zikredilmiştir. Yedinci maddede ekonominin canlanması için ilgili Kanunun uygulanacağı belirtilerek, yerli ürünün korunup geliştirilmesi adına tedbirler alınması gerektiği ve bunun için gerekli ulaşım ağının oluşturulması hedeflenmiştir.

Sekizinci maddede halkın bürokrasiye takılan işlerinin hızlandırılarak kötü niyetli tutumların önüne geçmek için gerekli tedbirlerin alınacağı ifade edilmiştir. Dokuzuncu maddede mahkemelerin daha hızlı ilerleyebilmesi adına gerekli tedbirlerin alınacağı üzerinde durulmuştur. Onuncu maddede komşu ülkelerle dostane ilişkiler yürütüleceği vurgulanmıştır. Bununla birlikte onuncu maddede göze çarpan diğer husus komşu ülkelere de verilen bir mesaj içermesidir. İlişkilerin onlarla nasıl yürütüleceği doğrudan parti programına eklenmiştir. Son madde olan on birinci maddede ise seçim sisteminin değiştirilerek tek dereceli seçim sistemine indirilmesi ve Türk Kadınına da bu hakkın verilmesi vurgulanmıştır.

³⁶⁵ Mahmutoglu, T. B. (2017), *CHP’nin Belediye ve Genel Seçim Çalışmaları ve Propagandaları (1923-1957)*, Ankara, 125.

³⁶⁶ Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, 1964, 144.

Karikatür 15³⁶⁷

Bu karikatürde Fethi Bey karşılaşmış olduğu bir çiftçiye vaatlerini anlatırken tasvirlenmiştir.

SCF'nin programı hakkında Hakimiyet-i Milliye gazetesinde *Yeni Fırka Liderinin Beyanatıdır* başlığıyla yer alan yazıda Fethi Bey önemli konulardan bahsetmiştir. Bu beyanat şöyledir:

“Bugünkü idare şeklinin aynen ipkasına taraftarım. Ayan Teşkilatı programının haricindedir. Adliyeden olan şikayet mahkemelerin seri iş görmemesinden ileri geliyor. İşittiğim şikayetler çoktur. Adliye tam manası ile istiklâlini kazanmalıdır. Şehreminlerinin intihapla olması fikrindeyim. Vergilerin indirilmesi hakkındaki fikrim kabili tatbiktir. Vergileri indirmek demek varidatı azaltmak demek değildir. Herkesin verebileceği miktarı istemek hem ameli hem de tahsilatı kolaylaştırır. Alınan vergilerin fazlalığı kaçakçılığı tevhit ettiği tecrübe edilmiştir. Mali cepheyi takviye için en evvel yapılacak şey paramızın kıymetini tespit etmektir. Bu temin edildikten sonra mahalli bankalardan ve devlet bankasından beklenen fayda kolaylaşır. Bir merkez bankası teşkiline teşkiline taraftarım. Para istikrarı çok mühimdir. Bu hususta muayyen formüllerimiz vardır ki muvaffak olacağımız muhakkaktır. Bu işin

³⁶⁷ Cumhuriyet Gazetesi 28 Ağustos 1930.

halli Düyûn-u Umumiye meselesinin halli demektir. Döviz mübayaatı için iktidarı malimizin hududunu aşmaması lazımdır.”³⁶⁸

Fethi Bey, programından bazı maddelerinin açıklamasını da yapmış olduğu bu kısa beyanatında, adliye ile ilgili olan maddenin gerekçesinin olduğunu belirtmiştir. Fethi Bey’in “işittiğim şikayetler çoktur” ifadesi bir hayli dikkat çekmektedir. Çünkü Fethi Bey’in lideri olduğu SCF resmi kuruluşunu bile henüz yeni tamamlamıştır. Yani Fethi Bey, halkın çeşitli sorunlarını dinlemiş ve bunlara önem verip o sorunların çözümüne dair hususları partisinin programına eklemiştir.

Karikatür 16³⁶⁹

Bu karikatürde ise SCF’nin vaat ettiği hususları yerine getiremeyeceğine yönelik bir eleştiri bulunmaktadır.

Ayrıca beyanda diğer maddeler sadece açıklanırken işittiğim şikayetler çoktur şeklindeki ifade ile hükümete adeta ilk eleştiri getirilmiştir. Öte yandan Fethi Bey’in beyanında yer alan diğer hususların hemen hepsi parti programında kendisine yer

³⁶⁸ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 13 Ağustos 1930.

³⁶⁹ Akşam Gazetesi 26 Ağustos 1930.

bulmuştur. Yani Fethi Bey, aslında bu beyanıyla kamuoyuna parti programını ilk ağızdan iletme istemiştir. Fethi Bey Vakit Gazetesine vermiş olduğu bir demecinde

“İlk teşebbüsümüzün daha etraflıca mütalea edilmesi lazımdır. Birçok mektuplar alıyoruz. Bunlara cevap vermekle meşgulüm. Programımızın tevai edileceğine dair vaki neşriyat doğru değildir. İleride memleketlerin ihtiyaçlarına göre tavessu edilebilir. Bugünkü ihtiyaç için en münasip gördüğüm program budur. Ve yakın seneler için bu program kâfidir. Şu kanaattem ki programımızı tamamen tatbik edecek olursak memlekete mühim hizmetler ifa etmiş olacağız.”³⁷⁰

hususlarını vurgulamıştır. Burada en dikkat çekici noktalardan birisi Fethi Bey’in partisinin programının günün şartlarına göre düzenlenmiş olduğunu ve bunun da en münasip olduğunu belirtmesidir. Ayrıca Fethi Bey, partisinin programını CHF programına benzetenlere yönelik bu benzetmeyi yapanların bir yerde SCF’nin programını kabul ettiklerini söylemiştir. Fethi Bey bu ifadeleri ile partisinin programına bir meşruiyet kaynağı sunmuştur.³⁷¹

Fethi Bey, SCF’nin prensipleriyle ilgili olarak Gazi Paşa’nın yayınlanan prensiplerden genel esaslarıyla memnun kaldığını belirtmiş ve Gazi Paşa’nın şahsi teşebbüs, Düyûn-u Umumiye, tek dereceli seçim, kadınlara seçim hakkı gibi maddeler üzerinde durarak belirtilen genel esaslarını onayladığını, yalnızca teferruatta bazı değişiklikler yaptığını ifade etmiştir.³⁷² Bu konu hakkında Asım Us da Gazi Paşa’nın “*Fethi Bey, sen programındaki Düyûn-u Umumiye meselesini çıkar. Düyûn-u Umumiye taksitlerini altınla ödemek fikrinde ısrar etmek seni zayıf vaziyete düşürür.*”³⁷³ tavsiyesini verdiğini söylemiştir. Bu ifadelerden Gazi Paşa’nın yeni kurulan partinin iktidara karşı durumunu düşünerek böyle bir tavsiyede bulunduğu anlaşılmaktadır. Asım Us ve Fethi Bey’in anlattıkları birbirlerini destekleyen ifadeler olması açısından da son derece önem taşımaktadır.

Parti programı ile ilgili farklı bir eleştiri de Serbes Cumhuriyet gazetesinden gelmiştir. Bu gazetenin SCF destekçisi olduğu düşünüldüğünde bu eleştiri ilginçtir.

“Yeni fırkaya gelince programında, be tahsis işçilerimiz için ne bir kayıt vardır ne de bir madde. Diğer cihetten muhterem lider Fethi Beyefendi’nin İzmir’e teşriflerinde irat buyurdıkları nutuklarında ve gazetelerde vaki beyanatta kendilerini ciddi surette alakadar eden umumi refah saadet meselesi daima şu

³⁷⁰ Vakit Gazetesi 17 Ağustos 1930.

³⁷¹ Ayın Tarihi, C:22-23, Sayı:75-78, 6583

³⁷² Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 469-470.

³⁷³ Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, 1964, 132.

üç sınıf halk üzerinde tesadüf ve temerküz ediyor: Tüccar, mutavassıt sınıf, memurin.”³⁷⁴

şeklinde olan yazıda SCF’nin programında işçilerle ilgili bir maddenin yer almamasına dikkat çekilmiştir. SCF’nin destekçisi olan bir gazetede böyle bir yazının çıkması dikkat çekicidir. Aynı konuşmada Fethi Bey’in İzmir konuşmasına da eleştiri getirilmiş ve bu konuşmada işçi sınıfından bahsedilmediği hususu anlatılmıştır.

Karikatür 17³⁷⁵

Bu karikatürde ise Fethi Bey ve partisinin söylemlerine yönelik bir eleştiride bulunulmuştur. Hatta bu karikatüre göre Fethi Bey’in kendisi dahi kendi söylemlerini beğenmemektedir.

Yine, SCF’nin programı ile ilgili Cem Emrence’nin:

*“SCF parti programının ikinci ayağını oluşturan siyasal haklar vurgusu, çevredeki eğitilmiş sınıfların avukat ve doktorların öncülüğünde muhalefet partisine aktif katılımını sağlamıştı. Profesyonel gruplar sahip oldukları yüksek toplumsal statünün de verdiği ivmeyle, SCF yerel teşkilatlarının örgütlenmesi ve yönetiminde önemli görevler üstlendiler.”*³⁷⁶

ifadeleri önemlidir. Onun ifadelerine göre SCF’nin programı çeşitli meslek dallarından insanları bu partiye yönlendirmiştir.

³⁷⁴ Serbes Cumhuriyet Gazetesi 6 Kasım 1930

³⁷⁵ Milliyet Gazetesi 7 Eylül 1930

³⁷⁶ Emrence, a.g.e, 2006, 193.

SCF'nin yukarıda yayımlanan on bir maddelik programı partinin çekirdek programı kabul edilmiş olup sonrasında daha geniş ayrıntıları içeren ve *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Yasası* adlı maddeler yayınlanmıştır. Ancak yukarıda yayımlanan program aslında partinin siyasi anlamda düşündüklerini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Şöyle ki programda anayasanın temel ilkeleri ve ekonomik sistem içeren maddeler üzerinde durulmuştur. SCF'nin adından da anlaşılacağı üzere partinin üzerinde durduğu ekonomik sistem özel teşebbüs olup özel teşebbüsün gücünün yetmediği yerlerde devlet desteğinin devreye girecek olmasıdır.³⁷⁷ Partinin kuruluş gerekçeleri de göz önünde bulundurulduğunda parti programını oluşturan esasların ekonomik sistem olması kaçınılmazdır. Ayrıca SCF'nin programında o dönem Türkiye'de ve dünya genelinde yaşanan sıkıntılara çözüm sunmak isteyen maddelere yer vermiştir. Örnek olarak köylünün yaşadığı ekonomik sıkıntıların ve köylünün yasal olarak para bulması için çeşitli illegal oluşumlarla mücadele edileceği programda yer almıştır. Bununla birlikte tüccarlara da “tekellerin kaldırılacağı” maddesiyle gerekli göndermeler yapılmıştır.³⁷⁸

Karikatür 18³⁷⁹

Bu karikatürde de SCF programına değinilmiş ve programa eleştirel bir gönderme yapılmıştır.

³⁷⁷ Çavdar, T. (1984), “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (65), 2056.

³⁷⁸ *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Liberalizm*, 214.

³⁷⁹ Milliyet Gazetesi 30 Ağustos 1930.

SCF'nin programının paralelinde bir konu olmak üzere yine parti kurulduğu dönemde Liman Şirketi Umum Müdürü olan Ahmet Hamdi Başar, SCF'nin *Liman Tekeli* ile ilgili maddesini programa eklenme sürecini anlatmış ve

*“Diğer taraftan liman inhisarlarının kurulması ile ilgili menfaatleri baltalanan birçok kimse vardı. Bunların bir kısmı, sermaye ve nüfuz itibarı ile çok kuvvetli idiler. Serbest Fırkanın beş on maddeden oluşan programına liman inhisarlarının lağvına ait hüküm ise, bu nüfuz ve iktidar erbabının müdahalesiyle konmuştu...”*³⁸⁰

ifadeleri ile durumu kendi açısından ele almıştır. Yukarıda da bahsedilmiş olduğu üzere Ahmet Hamdi Başar'ın, bu ifadeleri kullanırken onun pozisyonunu göz önünde bulundurmak gereklidir. Çünkü onun eleştirisi, SCF'nin programında yer alan unsurun kendi kurumunu hedef almasından kaynaklanmaktadır. Aynı yazar, liberalizmin Batı medeniyetinin ham maddesini oluşturduğunu, ancak artık eskide kalan bir sistem olduğunu ifade ederek liberalizmin sömürge altındaki devletler tarafından kullanıldığını ve bu sistemin Türkiye'yi bir şark memleketi haline getireceğini ifade etmiş ve liberalizmin SCF kurulduğu dönemde iflas ettiğini vurgulamış ve hatta *“Serbest Fırkanın programı bundan bir asır evvelki hayata aittir; o kadar geridir.”*³⁸¹ şeklinde olan ifadeleriyle SCF'nin programına ağır bir eleştiride bulunmuştur. Aynı zamanda o, SCF'nin programında yer alan ekonomik sistemi de eleştirmiştir. Ancak burada şu unutulmamalıdır ki Ahmet Hamdi Başar bu ifadeleri, SCF'nin kapanmasından sonra Gazi Paşa ile bir yurt gezisi sırasında ve Gazi Paşa'nın sormuş olduğu *“Serbest Fırkayı kaldırmakla iyi mi ettik?”*³⁸² sorusuna vermiş olduğu cevapta söylemiştir. Yani ortada bir parti kalmamıştır.

SCF'nin programı hakkında yine çeşitli eleştiriler getirilmiştir. SCF'nin kalkınmanın yalnızca yüksek vergilerle bir nesle yükletilmesinin yanlış olduğu şeklinde olan görüşüne de atıfta bulunulan söz konusu eleştiride Türkiye'nin henüz gelişmediği ve sömürgeci veya koloni rejimlere karşı başkaldıran sermayesiz bir ülke oldu belirtilmiştir. Aynı eleştirinin devamında

“Kendi gücünü olağanüstü tedbirlerle, mesela devletçilikle seferber etmeden nasıl kalkınabileceği hakkında Serbest Fırka ve Ağaoğlu hiçbir fikir getirmiyordu. Soyut bir demokrasi ve Liberalizm anlayışını, Türk davasından ayırıp ele aldığı zaman Anadolu davasını elbette ki kuvvetle müdafaa ediyordu.

³⁸⁰ Başar, a.g.e, 1981, 7.

³⁸¹ Başar, a.g.e, 1981, 28-30.

³⁸² Başar, a.g.e, 1981, 27.

Ama bu savunma, seyahatlerde görülen güzel bir yabancı şehrin tasviri gibi bir şeydi. İş Türk gerçeğine vurulunca hayal dağılıyordu...”³⁸³

şeklinde bahsedilmiştir. Burada dikkat çeken vurgu, SCF’nin programında yer alan ve liberalizm ögesi içeren unsurların soyut bir kavramdan ileri gitmediğidir. Yani daha açık bir ifadeyle yapılan eleştiri parti programının somut gerçeklerden ziyade uygulanması güç maddelerden ibaret olduğudur.

Partinin programı hakkında benzer bir eleştiride de “Bir başka özelliği de somut çözümler taşımamış olmasıydı. İvedikle hazırlanmış kısa bir metin olması, temelde CHF’ye yöneltilen eleştirilerin program maddeleri durumuna getirilmiş bulunması, kuşkusuz bu eksikliğin önemli nedeniydi...”³⁸⁴ cümlelerine yer verilmiş ve programda yer alan bazı esasların uygulamada nasıl işleyeceğinin belirtilmediği vurgulanmıştır. Yani bu eleştiri aslında programın kısa olduğu ve somut öneri getirmediği şeklindedir. Yine benzer bir eleştiride bulunan Süreyya İlmen “Serbest Fırka ise bu altı umdenin yalnız bir umdesi olan Devletçiliğe karşı liberalliği tutmak sureti ile politika üzerinden Halk Fırkasından ayrılmıştı.”³⁸⁵ şeklindeki ifadesi ile SCF’nin genel anlamda CHF ile aynı esaslara sahip olmakla birlikte yalnız liberalizm ve devletçilik ilkelerinde bir ayrılığın olduğunu belirtmiştir. Onun SCF’ye eleştirisi partinin aslında CHF’den farklı olmadığınıdır.

SCF’nin programına yönelik yapılan bir diğer eleştiride

*“Böyle bir program hangi sınıflara hitap etmektedir? Ticaret burjuvazisine, kapitalizme dönük büyük toprak sahiplerine ve bunların peşinde sürüklediği işçilere ve yoksul köylülere!... Gerçekte Serbest Fırka karşı-devrimci bir parti midir? Serbest Fırka, çıkarları emperyalizmle en çok uyuşan sınıfların öncülüğünde bir harekettir. Aynı zamanda fırka, yabancı sermayenin de hararetli bir savunucusudur. Dayandığı sınıfların Türkiye’de kapitalizmi geliştirme olanağı sınırlıdır. Fırka yoksul sınıflarla ilgili savunmalarında samimi olsa bile, gerçeklerden uzaktır. Devlet kapitalizmi yerine özel kapitalizmi savunmak, hatta Teşviki Sanayi Kanununun özel teşebbüse tanıdığı imtiyazları genişletmeyi vaat etmek işçiler ve yoksul köylüler lehine bir tutum sayılamaz. Kaldı ki, fırka programında işçiler ve yoksul köylüler lehine somut teklifler yoktur. Tefecilikle ilgili madde dahi, bir bütün içine oturtulmamış, havada bir öneri olarak kalmaktadır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulursa Serbest Fırkanın tipik bir sağcı parti olduğu kendiliğinden ortaya çıkar...”*³⁸⁶

³⁸³ Aydemir, a.g.e, 2019, 364-365.

³⁸⁴ Yetkin, a.g.e, 1997, 109.

³⁸⁵ İlmen, a.g.e, 2015, 36.

³⁸⁶ Timur, a.g.e, 2013, 176-178.

ifadelerine yer verilmiştir. Bu eleştiri içerik olarak diğer eleştirilerden farklılık göstermektedir. Bu eleştiride ilk göze çarpan unsur SCF'nin “sağcı” bir parti olduğudur. Fethi Bey kendisini ve partisini CHF'ye göre daha “solda” olarak tanımlamış olmasına rağmen buradaki eleştiri parti programının yorumlanması sonucu ulaşılmıştır. Bununla birlikte söz konusu eleştiride de eleştirilen sistemin düzeltilmesi adına somut bir adımın yer almadığının altı çizilmiştir. Yine SCF'nin programı ile ilgili olarak yapılan en dikkat çekici tespit Tekeli/İlkin ikilisinden gelmiştir. Onlara göre parti programı hükümete yönelik birtakım eleştirilerden oluşmaktadır.³⁸⁷

Karpat, SCF'nin programında yer alan ekonomik maddelere “*Serbest Fırkanın programı liberalizme kaçan birkaç genel ilkedden ibaretti*”³⁸⁸ şeklindeki cümlesiyle getirmiş olduğu eleştirisini, aslında programın ekonomik maddeleri üzerinden geneline yapmıştır. Ancak kuruluşunu henüz tamamlayan ve hatta kuruluş öncesi de çok zaman olmayan bir partinin programının birkaç genel esastan oluşması olağandır. Kuruluşunun üzerinden henüz on yıl bile geçmemiş olan devletin ve rejimin ve bunların yanında halkın yaşamış olduğu tüm sıkıntıların programa eklenmesi hayatın olağan akışına aykırıdır. Çünkü Türk Milleti, uzun süren savaşlar ve var olma mücadelesi sonrasında bağımsız devletini kurmuştur. Dolayısıyla bu süreçte yaşamış olduğu sıkıntılar ve kayıpları aslında SCF'nin kuruluş dönemindeki sıkıntılarla karşılaştırılamayacak kadar daha büyüktür. Yani, bazı maddelerin yeterince ayrıntılı olmaması veya Milli Eğitim ya da ekonomi dışındaki iç politika hakkındaki maddelerin programda yer almaması gibi durumları dönemin şartları içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Konuyla ilgili Balkaya'nın “*O günkü ülke şartlarında ekonomik problemlerin birinci derecede gündemde olması ve Ali Fethi'nin hükümeti de bu psikolojiyle eleştiriye tutmasının etkili olma ihtimali fazladır.*”³⁸⁹ ifadeleri önemlidir. SCF'nin programının ana hatlarının belirtildiği çeşitli yazılarda da parti programı ele alınıp kısaca bilgiler verilmiştir.³⁹⁰

Hükümet kanadından SCF'nin programı hakkında CHF Müfettişliğince yapılan bir eleştiride de programda yer alan vergi ile ilgili maddelerin hayalden ibaret olduğu ve

³⁸⁷ Tekeli-İlkin, a.g.e, 1977, 157.

³⁸⁸ Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi*, a.g.e, 2010, 152.

³⁸⁹ Balkaya, a.g.e, 2005, 269.

³⁹⁰ Albayrak, a.g.e, 2010, 118; Mahmutoğlu, a.g.e, 2017, 125-126.

yanlış anlaşıldığı hususlarına yer verilmiştir.³⁹¹ Bu eleştiri karşı partinin getirdiği bir eleştiri olması açısından önem taşımaktadır.

Nitekim SCF'nin programı rejimin korunması, halk ve halkın yaşamış olduğu sıkıntıların başında gelen ekonomi ve ekonomik sisteme getirilecek yenilikler ile halkın brokrafiye takılan işlerini hızlandırmayı vaat etmesi, dış siyasette barışçıl bir politika ile son olarakta Gazi Paşa'nın parti programına ekletmiş olduğu seçim sistemindeki değişiklik gibi maddelerden oluşmaktadır. Daha da yalın bir anlatımla rejim, halk ve barış unsurları üzerine inşa edilmiş bir programdır.

³⁹¹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, 490,01-148.

4. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN FAALİYETLERİ VE KAPANIŞINA

GİDEN SÜREÇ

4.1.Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri

Fethi Bey, SCF'yi kurup prensipleri yayınladıktan sonra ilk iş olarak teşkilatlanma çalışmalarına başlamıştır. Bu durumu “*Prensiplerin ilânı, fırkaya katılma hareketini bir anda akın haline getirdi. Yurdun en ücra köşelerinden bile telgraflarla mahalli teşkilat için müsaade isteniliyordu.*”³⁹² ifadeleriyle anlatan Fethi Bey, partisine halkın yoğun ilgisi olduğunu vurgulamıştır. *Karşı Fırka İstanbul Merkezini Galata'da Açıyor* başlığıyla Vakıf gazetesinde çıkan bir yazıya göre Fethi Bey “*Fırkamız için muvakaten Galata'da Nazlı Han'ın birinci katını tuttuk.*”³⁹³ sözleriyle partisinin İstanbul şubesi ile ilgili bilgi aktarmış ve SCF anılan binada resmen aza kayıtlarına başlamıştır. İstanbul teşkilatının başına İstanbul Üniversitesi Rektörü İsmail Hakkı Bey (Baltacıoğlu) getirilmiş olup, Fethi Bey kısa sürede CHF'ye katılmayan kişilerin SCF'de görev alabileceklerini söylemiştir.³⁹⁴ Fethi Bey “*Teşkilat yapmak zannedildiği kadar kolay bir iş değildir. Bunun için zamana ihtiyaç vardır. Fırkamız tedricen her tarafta teşkilatını tamamlayacaktır.*”³⁹⁵ sözleriyle de teşkilatlanma işinin memleketin her tarafında yapılmasının zaman alacağını vurgulamıştır.

³⁹² Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 470.

³⁹³ Vakıf Gazetesi 16 Ağustos 1930, Milliyet Gazetesi 17 Ağustos 1930.

³⁹⁴ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 495.

³⁹⁵ Akşam Gazetesi 16 Ağustos 1930.

Karikatür 19³⁹⁶

Fethi Bey'in partisine üye kaydı yaparken tasvirlendiği bu karikatürde sağ sol olgusu üzerinde durulmuştur.

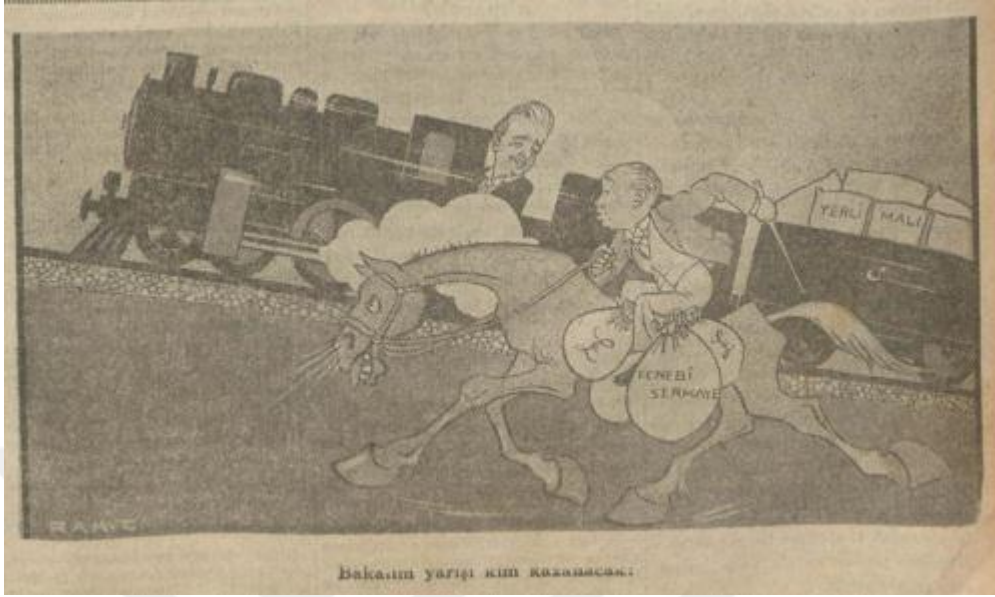
17 Ağustos 1930 tarihinde SCF İdare Heyeti Fethi Bey başkanlığında ilk toplantısını yapmış ve bu toplantıda partinin teşkilat meselesi ile birlikte Ankara teşkilatı ile Talat Bey'in ilgilenmesi ve İzmir'e Fethi Bey'in bizzat gitmesi gibi konular konuşulmuştur.³⁹⁷ Ayrıca Fethi Bey bu toplantıda *"Fırkamıza girmek için Laik Cumhuriyetçilerin programımızı benimsediklerine ve tatbik için reyleri, fikirleri ile çalışacaklarına dair söz vermeleri kafidir."*³⁹⁸ sözleriyle partiye katılımın şartlarına işaret etmiştir. Fethi Bey'in yapmış olduğu cumhuriyet ve laiklik vurgusu son derece önem arz etmektedir. Bu vurgu SCF'nin prensiplerinde ve Fethi Bey'in Gazi Paşa'ya mektubu da dahil olmak üzere birçok yazı veya beyanda yapılmıştır. Öte yandan

³⁹⁶ Cumhuriyet Gazetesi 4 Eylül 1930.

³⁹⁷ Cumhuriyet Gazetesi 17 Ağustos 1930.

³⁹⁸ Milliyet Gazetesi 18 Ağustos 1930.

Fethi Bey hem teşkilat yapmak hem de kendisine yapılan davet çağrılarına uymak için İzmir'e gitmeye karar vermiştir.

Karikatür 20³⁹⁹

SCF'nin teşkilatlanma çalışmaları sırasındaki bu karikatür önemlidir. Buna göre İsmet Paşa ve CHF'nin demiryolu siyaseti yaptığı ve yerli malına verdiği önem vurgulanmıştır. Bunun yanında bir at üzerinde gösterilen Fethi Bey'in ise yabancı sermayeyi heybesine aldığı anlatılmaktadır.

³⁹⁹ Cumhuriyet Gazetesi 26 Ağustos 1930.

Karikatür 21⁴⁰⁰

Yukarıdaki karikatürde de Fethi Bey'in CHF'nin demiryolu siyasetinden korktuğu ifade edilmiştir.

SCF'nin genel teşkilatlanma çalışmalarında göz önünde bulundurulmuş prensiple ilgili olarak Fethi Bey:

“Arkadaşlarla şu prensip kararını almıştık: Memleketin her tarafından sel halinde akıp gelen teşkilat isteklerinin sahipleri arasından, o günlere kadar politikaya girmemiş genç ve münevver, bilhassa muhtelif destek dallarındaki şahsiyetleri tercih ediyorduk. Bunlar içinden, yarının kıymetli siyasetçilerinin çıkacağına ve hürriyet havasının mücadelesini yaparak politikaya atılmış olanların vatan ihtiyaçlarını daha realist ve cesur kucaklayacaklarına samimiyetle inanıyorduk...”⁴⁰¹

şeklindeki sözleriyle partinin teşkilatlanma çalışmalarında genç şahsiyetlerin ön plana çıkarılma durumunu anlatmıştır. SCF'nin teşkilatlanma yaparken alınan prensip kararındaki iki husus ayrıca dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi genç kişilerin partide görev alacağı ve ikincisi de çeşitli meslek dallarından kişilerin

⁴⁰⁰ Cumhuriyet Gazetesi 30 Ağustos 1930.

⁴⁰¹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 508,509.

kucaklanacağıdır. Nitekim SCF yirmi dokuzu illerde olmak üzere toplamda yüz altmışaltı yerde teşkilat kurmuştur.⁴⁰²

Fethi Bey, memleketin her tarafından partinin teşkilatlanma çalışmalarının yapılmasının bir baskı halini aldığını belirtmiş ve artık memleketi gezip partinin düşüncelerine anlatmanın zamanı geldiğini, bu durumu partideki diğer üyelerle paylaşmasından da gayet olumlu bir yanıt aldığını belirtmiştir.⁴⁰³ Fethi Bey İzmir gezisinde Ağaoğlu Ahmet Bey'in de yanında olmasının faydalı ve hatta zorunlu bir durum olduğundan bu gezisinde onun beraberinde olduğunu ayrıca vurgulamıştır.⁴⁰⁴

Ağaoğlu Ahmet Bey'de İzmir gezisiyle ilgili olarak *“İzmir yeni fırkanın çıkışını her yerden ziyade hararetle karşılayan bir muhitti!”*⁴⁰⁵ ifadeleri ile geziye neden İzmir'den başlanıldığını açıklamıştır. Ayrıca bu konunun paralelinde olmak üzere Ağaoğlu Ahmet Bey *“İzmir, Fethi Bey'e telgraf çekiyor, heyetler gönderiyor, İzmir'e davet ediyor, teşkilat istiyor.”*⁴⁰⁶ şeklindeki sözleriyle İzmir konuşması öncesindeki havaya dikkat çekmiştir.

Fethi Bey İzmir'e gitmeden önce konuyu Gazi Paşa'ya arz edip usulen izin istemiş ve Gazi Paşa'dan olumlu cevap aldığını belirtmiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey, Fethi Bey'le İzmir'e gitmeden önce İzmir'de konuşacakları metni hazırladıklarını da ayrıca açıklamak gereksinimi duymuştur.⁴⁰⁷ Nihayetinde 3 Eylül 1930 tarihinde Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Tahsin Uzer⁴⁰⁸ ile birlikte Haydar Beyler ve tanınmış gazeteciler, Konya Vapuru isimli vapurla İzmir'e hareket etmişlerdir.⁴⁰⁹ Fethi Bey vapurdakiler arasında isim ve kıyafet değişikliği yapmış emniyet görevlilerinin de bulunduğunu sonradan öğrendiklerini anlatmıştır.⁴¹⁰ Ağaoğlu Ahmet Bey'in aktardığı ilginç bir anekdota göre Fethi Bey'in vapurda kendisine (Ağaoğlu Ahmet Bey'e)

“Gazi'ye dün veda etmeye gitmiştim. Çıkarken beni tuttu ve gizli olarak dedi ki, ‘Mahmut Esat Bey'den, İzmir'den bir telgraf aldım. Telgrafta deniyor ki,

⁴⁰² Emrence, a.g.e, 2006, 192.

⁴⁰³ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 496.

⁴⁰⁴ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 496.

⁴⁰⁵ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 55.

⁴⁰⁶ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 56.

⁴⁰⁷ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 56.

⁴⁰⁸ Tahsin Bey'in heyete katılımıyla ilgili Fethi Bey Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın; *“Tahsin'i de al. O bu işlerde tecrübelidir.”* tavsiyesinde bulunduğunu anlatmıştır. (Bknz: *Üç Devirde Bir Adam*, s.497)

⁴⁰⁹ Balkaya, a.g.e, 2005, 276; Cumhuriyet Gazetesi 3 Eylül 1930; Vakit Gazetesi 3 Eylül 1930

⁴¹⁰ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 497.

Fethi Bey'in İzmir'e geleceği söyleniyor. Halbuki halk Fethi Bey aleyhinde çok heyecanlıdır. Gelirse belki hakarete uğrar. Gelmemesi muvafıktır.' Anlıyorum ki senin oraya gitmene engel olmak istiyorlar. Fakat sen gideceksin. Lakin ihtiyatlı davranmanı tavsiye ederim. Vapur şehre yaklaşırken husumet alâmeti gördüğün takdirde vapurdan inme ve bana telsizle malûmat ver."⁴¹¹

şeklinde bilgi vermiştir. Ancak aynı konu Fethi Bey tarafından farklı anlatılmakla birlikte olay vapurda değil de İzmir'e ulaşıldıktan sonra geçmektedir. Buna göre Vali Kazım Paşa'nın asayişin sağlanamayacağı gerekçesiyle Fethi Bey'den konuşmanın ertelenmesini istemesi üzerine durumun Gazi Paşa'ya bildirildiği ve Gazi Paşa'nın *"Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen mutlaka nutkunu söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir engeli derhal bildireceksin. Asayişin temini için Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisi lazım olan tedbirleri almakla mükelleftir."*⁴¹² şeklinde söylediği belirtilmiştir. Her iki ifade, bahse konu olaya konu mekanın farklı olması sebebiyle birbirinden farklı anlatılmakla birlikte, bahsedilen ifadelerle göre, Gazi Paşa Fethi Bey'in konuşmasına yönelik olası bir engelleme hareketine karşı Fethi Bey'in yanında olduğunu vurgulamıştır.

Nitekim vapur 4 Eylül 1930 tarihinde İzmir limanına yaklaşırken limanda kalabalık vapuru beklemekte olup bu durumu Ağaoğlu Ahmet Bey *"Doğrusu ikimiz de söylemeksizin içimizden endişeye düştük."*⁴¹³ sözleriyle dile getirmiştir. Fethi Bey karaya indikten sonra Tahsin Bey'le birlikte Vali Kazım Paşa'yı, Belediye Başkanı ve Müstahkem Mevki Kumandanını ziyaret ettiğini belirterek ziyaretine yalnızca Kumandan Hüseyin Emir Paşa'nın iadeyi ziyaret yaparak karşılık verdiğini söylemiş ve diğerlerinin bunu yapmadığını ifade etmiştir.⁴¹⁴ Fethi Bey, İzmir'e geldikten bir gün sonra Gazi Paşa'ya genel durumu açıklamak amacıyla çekmiş olduğu telgrafta şu ifadelerle yer vermiştir:

*"Dün İzmir'e geldiğim sırada rıhtımda binlerce halkın toplandığını gördüm. İzmir'de daha evvel teşkilatın mevcut olmadığı ve halkın rıhtıma gelmeleri tarafımızdan asla hazırlanmadığı malumu devletleridir. Yalnız kendi arzu ve kanaatları ile ve mütemadiyen yaşasın Gazi nidaları ile beni istikbala gelen ve indiğim otele kadar refakat eyleyen halka orada kısa ve teşekkürü havi bir nutuktan sonra kendilerinin nizam ve sükunla dağılmalarını rica ettim. Halk itaatla derhal evlerine döndü."*⁴¹⁵

⁴¹¹ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 57.

⁴¹² Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 499.

⁴¹³ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 58.

⁴¹⁴ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s.498

⁴¹⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-179

Fethi Bey, Gazi Paşa'ya İzmir'de toplanan kalabalığın kendi istekleriyle karşılamaya geldiklerini ve bu durumu partisinin tertiplemediğini belirttiği yazısında kalabalığın kendisine otele kadar eşlik ettikleri bilgisini de iletmiştir. Bu yazıda Fethi Bey, Gazi Paşa'ya olup biteni ilk ağızdan açıklamak istemiştir.

İzmir'de halkın, SCF'ye ilgisini gören CHF'nin İzmir temsilcilerince 5 Eylül 1930 tarihinde bir konuşma yapılmaya karar verilmiş ve bu çevre illere bildirilmiştir.⁴¹⁶ CHF mensuplarınca Bahri Baba Parkı'nda yapılacak konuşma ile ilgili, Ağaoğlu Ahmet Bey'in iddiasına göre halk bu gösteriye katılmak istememiş, bunun üzerine CHF temsilcileri bu konuşmaya Fethi Bey'in katılacağı şeklinde bir söz söyleyip halkı alana çağırmış ve halk gitmiş olduğu alanda konuşmacı olarak Fethi Bey'i görmeyince alandan ayrılıp CHF binası önüne gelip slogan atmışlardır.⁴¹⁷ Bu konu hakkında Tekin Erer de *"Fakat bayraklarla süslenmiş kürsüye Fethi Bey yerine Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in çıktığı görülünce koca meydan bir uğultu halinde çalkalanmaya başlıyor."*⁴¹⁸ şeklinde sözler kullanmıştır. Fethi Bey, Gazi Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafında CHF'nin organizesi iddia edilen bu iş ile ilgili olarak *"Bu sabah esbabi bence meçhul olan bir niyetle halk fırkası mutemedi tarafından bir nümayiş yapılmak istenmiş. Her taraftan Halk Fırkasının binasına doğru sevk edilen insanlar burada nutuk veren zatı dinlemek istemeyerek kütle halinde bulunduğum otele gelmişler."*⁴¹⁹ şeklindeki sözlerine yer vermiştir.

Çıkan olaylar sonucunda açılan ateş ile bir çocuk vefat etmiştir.⁴²⁰ Fethi Bey bu konu hakkında *"Fakat halkın üzerine mihrakı meçhul denilen hazırlıklı kişilerle yapılan ateş sonu, genç bir mektepli öldü."*⁴²¹ ifadelerini kullanmıştır. Yani Fethi Bey, bu provakasyonun hazırlıklı kişilerce tertip edilip uygulandığını söylemiştir. O, bu olayların basit bir taşkınlık sonucu olmadığını, önceden tertiplendiğini ifade etmiştir. Yine Fethi Bey, Gazi Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafında bu husus ile ilgili de CHF'nin konuşma yapacağı alandan ayrılan halk hakkında

"Yine Yaşasın Gazi nidaları ile beni görmek istediklerini bildirmişlerdir. Yine bu defa halktan sükunetle ve derhal dağılarak evlerine dönmelerini rica ettim. Halk yine otelin önünden dağıldı. Kütleden bir kısmı Haydar Rüştü Bey

⁴¹⁶ Balkaya, a.g.e, 2005, 280.

⁴¹⁷ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 62.

⁴¹⁸ Erer, a.g.e, 61.

⁴¹⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-180

⁴²⁰ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 63; Vakit Gazetesi 6 Eylül 1930.

⁴²¹ Okyar, Üç Devirde Bir Adam, 499.

tarafından çıkarılan Anadolu Gazetesi binasının yanından geçerken bu gazetenin bu günkü nüshasında dün karşılamağa çıkan İzmir halkına karşı yazmış olduğu son derece tahkir ve tezyif amiz makaleden hasıl olan teessurun sevk ile Anadolu Gazetesini istemiyoruz diye bağırması ve matbaayı taşlamış ve bunun üzerine...’’⁴²² “...orada hazır bulunan Jandarma ve Polis tarafından halk üzerine ateş açılarak bir mekteplinin maktul düştüğünün dört kişinin yaralandığını esefle haber aldım. Bu acıklı hadiseyi zatı devletlerine büyük bir teessürle arz ederim efendim.’’⁴²³

ifadelerine yer vermiştir. Fethi Bey, Anadolu gazetesinin yazısının halkı galeyana getirdiğini söylemiş ve oradaki görevlilerin açtığı ateş sonucu bir çocuğun vefatına duyduğu üzüntüyü ilk ağızdan Gazi Paşa’ya iletmeyi hedeflemiştir. Sonrasında vefat eden çocuğun babası naaşı Fethi Bey’in önüne getirip “*Bu, hürriyet yolunda şehittir. Kurtar bizi.*’’⁴²⁴ sözlerini kullanmıştır. Fethi Bey, çocuğun babasının bu sözlerini “*Bu şahsi bir dilek değildi. Çok, çok ağır iktisadi şartlar ve yaşama mücadelesi veren halkın, hür, rahat, refahlı hayat hasretinin trajik ifadesi idi.*’’⁴²⁵ şeklinde yorumlamıştır. Fethi Bey, partisinin nezaket ve medeniyet çizgisinden ayrılmayacağını, doğru bildiklerini söylemekten imtina etmeyeceğini belirterek

*“Büyük Gazi’nin tesis ettiği Cumhuriyet fikri bütün vatandaşların kalbinde yer tutmuştur. Fikir daima ilerleyecektir. İş karışıklığa getirmek isteyenlerin gayretleri neticesizliğe mahkumdur. Vatandaşların sükundan ayrılmamalarını zabıtaya derhal itaat etmelerini rica ederim. Bir gencin vefatı ve vatandaşların yaralanması yüreğimi sızlattı. Fikir mücadeleleri böyle hadiselerle meydan vermemelidir.”*⁴²⁶

şeklindeki ifadeleriyle de bu işi tertipleyenlerin başarısız olacağını söylemiş ve vatandaşlardan görevlilerin söylediklerine uymalarını istemiştir.

İzmir konuşması SCF için bir dönüm noktasıdır. Fethi Bey İzmir’de halkla buluşmak isteme sebebini partisinin programı hakkında bazı açıklamalar yapma gereksinimine bağlamıştır.⁴²⁷ Fethi Bey İzmir konuşmasını 7 Eylül 1930 tarihinde bir Pazar günü Alsancak Stadyumu’nda yapmıştır.⁴²⁸

O, konuşmasına İzmir halkına teşekkür ederek başlamış ve İzmir halkının SCF’nin kuruluşuna ve programına ilgi duyduğunu vurgulayarak, İzmir’in her kesiminden aldığı mektuplarla da parti programının İzmir halkı nezdinde başarılı olduğunu

⁴²² Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-181.

⁴²³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-182

⁴²⁴ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 499.

⁴²⁵ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 499.

⁴²⁶ Vakıf Gazetesi 6 Eylül 1930.

⁴²⁷ Vakıf Gazetesi 6 Eylül 1930.

⁴²⁸ Balkaya, a.g.e, 2005, 282.

söylemiş ve İzmir halkının yeni partiye olan ilgisini ise partinin programındaki isabete bağlamıştır.⁴²⁹ Fethi Bey bu sözleriyle aslında partisinin detaylı bir araştırmadan sonra eksiklikleri görüp hazırladıkları programlarına da bir meşruiyet kaynağı göstermiştir. Bu meşruiyet kaynağı ise İzmir halkıdır.

Fethi Bey, konuşmasında Gazi Paşa'ya parti kurulmadan önce yazmış olduğu mektuba Gazi Paşa tarafından verilen cevabın SCF'nin nasıl kurulduğunu gösterdiğini söylemiştir. Fethi Bey bu ifadesiyle de kendi başlarına bir işe girişmediklerini, Gazi Paşa'nın haberi olduğunu belirtmek istemiştir. Fethi Bey *“Cumhuriyetten beklenen bütün feyizlerin tamamen inkişaf edebilmesi için muayyen fikirler üzerinde yürüyen iki fırkanın karşı karşıya gelerek icra’i kuvvetleri murakabe etmeleri şarttır.”*⁴³⁰ şeklindeki ifadesi ile cumhuriyet rejiminden halkın beklentisini ifade ederek yine aynı konuşmasının devamında partisinin ve kendi gayesinin cumhuriyetin sonsuza kadar var olmasını sağlamak için halk tarafından benimsenmesini sağlamak olduğunu söylemiş ve cumhuriyet rejiminin ruhunun ise serbest bir tartışma ortamından ileri geldiğini vurgulamıştır.

Fethi Bey SCF'ye katılan arkadaşlarına ise memleketi ilgilendiren hayati konudaki tartışmalarda şahsiyatı bir kenara bırakıp daima nezaket kurallarına uyarak, başka fikir ve düşüncelere de saygılı olunması konusunda bir tavsiyede bulunmuştur.

SCF'nin kuruluşuna halkın verdiği tepki ile ilgili ise Türk Milletinin çıkarını kendi çıkarından yukarıda gören kişilerin yeni partinin kurulmasından hoşnut olduklarını söyleyen Fethi Bey, tek parti sistemini kendi lehine kullanan kişilerin ise yeni parti kurulmasından rahatsızlık duyduklarını ve çeşitli şekilde isnatta bulunduklarını belirterek *“Hiçbir zaman ağızından çıkmayan sözleri bana isnat ederek fırkamızı zayıf düşürmeye çalışıyorlar.”*⁴³¹ şeklindeki ifadeleriyle de konuya kısmen açıklık getirmiştir.

Bunun yanında Fethi Bey partisinin tekelleşmeye karşı olduğunu *“İnhisarlarda halkın zararına olarak ceplerini doldurmak isteyenlerin gayrimeşru hareketlerine*

⁴²⁹ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴³⁰ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴³¹ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

karşı mücadele edecektir."⁴³² sözleriyle açıklamıştır. İnhisar yani tekelleşme işi SCF'nin en çok üzerinde durduğu konulardan olmuştur.

SCF tarafından inhisarlarla birlikte üzerinde durulan en önemli konulardan birisi de vergidir. Vergi işi partinin programında da kendisine yer bulmuştur. Fethi Bey, İzmir konuşmasında vergilerle ilgili olarak *"Halkın tahammülünü aşan bazı vergilerin tahfifi prensiplerimizdendir."*⁴³³ ifadesini kullanmıştır. Fethi Bey, konuşmasında vergilerle ilgili önemli şerh koymuş olup bu şerh ise *"halkın tahammülünü aşan vergilerin"* bazılarının hafifletilmesidir. Yani onun ifadelerine göre vergilerin tamamının kaldırılması gibi bir konu SCF'nin prensipleri arasında yer almamaktadır. Kaldı ki, o ifadelerinde *"tahammülü aşan bazı vergileri"* kaldırmaktan değil hafifletmekten bahsetmiştir.

*"Efendiler, bu teşebbüsü doğuran fikir ilerlemektedir ve ilerleyecektir. Bu teşebbüs hayati zaruretin tevlit ettiği bir eserdir."*⁴³⁴ sözleriyle Fethi Bey, partisinin hayati bir zorunluluk gereği ortaya çıkıp ve yayıldığını söylemiştir. O, SCF'nin bir zorunluluk sonucu çıkması savını ise insanların bu partiye yönelmelerine bağlamıştır. Yani Fethi Bey, insanların böyle bir arayışta oldukları hususunun altını çizmiştir. Fethi Bey, partinin kısa sürede yayılmaya başladığını ve memlekete faydalı olduğu söylemiş ve partinin hükümete yönelik eleştirilerine İsmet Paşa'nın Sivas'ta cevap verdiğini dile getirmiştir.⁴³⁵

Fethi Bey konuşmasının diğer kısmında İsmet Paşa'nın Sivas konuşmasına cevap vermenin, daha açık bir ifadeyle Sivas konuşmasındaki eleştirileri açıklamamanın faydalı olacağını söylemiş ve madde madde açıklamalarda bulunmuştur. Fethi Bey, İsmet Paşa'nın Sivas konuşmasındaki konunun temelini *"demiryolu"* olduğunu söyleyerek, İsmet Paşa'nın SCF'yi *"demiryolu yapımına karşıymış gibi"* gösterdiğini dile getirmiştir.⁴³⁶ Fethi Bey, İsmet Paşa'ya cevaben, partisinin demiryollarına karşı çıkma gibi bir durumunun söz konusu olmadığını belirterek *"Bizim iddiamız demiryollarının gayet ağır şartlarla yapılmasıdır."*⁴³⁷ şeklindeki sözleriyle de konuya açıklık getirmiş ve İsmet Paşa'nın Sivas'taki konuşmasında halkın

⁴³² Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴³³ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴³⁴ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴³⁵ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴³⁶ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴³⁷ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

demiryolunu bir var oluş meselesi olarak algılayıp her türlü sıkıntıya göğüs gererek bu iş için varını yoğunu ortaya koyduğunu söylediğini ifade etmiştir. Ayrıca o bu sıkıntıya ve zorluğa karşın elde edilen paranın daha titiz harcanması gerektiğini söylemiştir.

Fethi Bey, hükümetin görevinin halkın ekonomik durumunu iyileştirmek veya korumak olduğunu söyleyerek bu durumun da en az demiryolu yapımı kadar hayati bir öneme sahip olduğunu ifade etmiş ve demiryolu ağının genişletilmesi sırasında halkın iktisadi vaziyetinin düşünülmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁴³⁸

Fethi Bey, konuşmasının devamında SCF ile CHF arasındaki farkı “*İşte S.C. Fırkasının liberal siyaseti ile Sivas nutkunda tebarüz eden siyaset arasında en mühim fark, bizim bu iktisat amillerini ve istihsal kuvvetlerini rencide etmemek hususunda göstereceğimiz itinadan ibarettir.*”⁴³⁹ sözleriyle açıklamıştır. Fethi Bey’in burada vurgulamak istediği husus partisinin nezaket çizgisinde olmayı siyasi bir hedef olarak belirlediğidir.

Öte yandan partisinin üzerine kurulduğu temel sistem olan liberalizm hakkında da konuşan Fethi Bey “*Liberalizm mesleği devlete ait olan vazifeleri devlete ve millet efradına ait olan vazifeleri de şahsi teşebbüslere terkeden ve bu teşebbüslerin inkişafına engel olacak müdahaleleri asla tecviz etmeyen bir meslektir. Halkın her şeyi hükümetten beklemesi arzu olunmayan bir haldir.*”⁴⁴⁰ şeklindeki ifadesiyle kendi perspektifinden liberalizmi açıklamıştır. O, liberalizmi devlete düşen vazifeler dışındaki işlerin şahsi teşebbüslere bırakma ve buna engel olacak mekanizmalara taviz vermeme olarak anlattığı konuşmasında halkın her şeyi devletten beklemesinin de liberalizme aykırı bir durum olduğunu vurgulamıştır.

Bununla birlikte Fethi Bey, devletin her şeye müdahalesinin olanaksız bir durum olduğunu söyleyerek Avrupa’nın gelişiminin sebebini de serbestliğe ve Avrupalının serbest hareket edebilme kabiliyet ve halka tanınan imkana bağlamış ve bu konuda devlete düşen görevin ise halkın teşebbüsünün önünü açmak ve teşvik etmek

⁴³⁸ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴³⁹ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴⁴⁰ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴¹ Öte yandan Fethi Bey, yukarıda belirtilen hususun yani liberalizmin SCF'yi CHF'den ayıran ikinci fark olduğunu belirtmiştir.

Bunun yanında yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmemesi konusu hakkında da açıklamalarda bulunan Fethi Bey, yabancı sermayenin ve dış borcun belli şartlar oluşunca alınabileceği, aslında bu şartların oluşması durumunda borçlanmaya gerek kalmaksızın paranın farklı yollardan yani yatırım vs. Türkiye'ye geleceğine işaret etmiştir.⁴⁴²

Tekellerle ilgili olarak liman ve şeker ile petrol tekelinin kaldıracaklarını ifade eden Fethi Bey, bu tekellerin memleketin genel çıkarına aykırı olduğunu söyleyerek, halkın bu konu hakkındaki şikayetlerinin SCF'nin oluşumunu hazırladığını vurgulayıp bu tür şikayetlerin giderilmesinin ise hükümetin mali siyaseti ile olacağını ifade etmiştir.⁴⁴³

Ayrıca, mübadele konusu ile ilgili de açıklamalarda bulunan Fethi Bey *“İktisadi hayatımızın mühim bir unsuru olan bu vatandaş kütlesinin meskeninden, tarlasından endişesiz ve istikbâlinde emin olarak çalışabilmelerini temin etmek, fırkamızı ciddi surette işgal edecek meselelerden biridir.”*⁴⁴⁴ ifadeleriyle mübadele ile Türkiye'ye gelen vatandaşların sorunları hakkında ilgilenileceğini belirtmiştir.

Fethi Bey SCF'yi, cumhuriyet rejimini bir adım yukarıya taşıyacak bir araç olarak görmüş ve bir nevi yapılan devrime katkı sunacağını vurgulayıp bu durumun da İzmir için ayrıca bir öneme sahip olduğunu söylemiş ve İzmir ekonomisinin devlet bütçesi içerisindeki yerine işaret etmiştir.

Konuşmasının sonunda Fethi Bey, Gazi Paşa'nın yeni parti kuruluşuna hassasiyet ve memnuniyetle baktığını belirtmiştir.⁴⁴⁵ Fethi Bey, İzmir'deki konuşmasıyla ilgili olarak *“Bu uzun konuşmada, fırkanın gayelerini açıkladım.”*⁴⁴⁶ sözlerini kullanmıştır.

Ağaoğlu Ahmet Bey'de, İzmir'de yapılan konuşmaya katılımın çok fazla olduğunu ve kalabalığa Fethi Bey'in söylediklerini duyurmak için Nuri Bey tarafından Fethi

⁴⁴¹ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴⁴² Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴⁴³ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴⁴⁴ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴⁴⁵ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930.

⁴⁴⁶ Okyar, Üç Devirde Bir Adam, 499.

Bey'in söylediklerinin yüksek sesle tekrarlandığı belirtilmiştir.⁴⁴⁷ Cumhuriyet gazetesine göre Fethi Bey'in konuşmasına elli bin kişi katılmıştır.⁴⁴⁸ Bu konunun paralelinde olmak üzere Sertel, Fethi Bey'in İzmir'den İstanbul'a döndükten sonraki *"Biz ipin ucunu kaybettik. Artık Serbest Fırka halkın malı olmuştur. Biz onun isteklerine boyun eğmek zorundayız."*⁴⁴⁹ sözünün önemli olduğunu söylemiştir. Fethi Bey'i bu konuşmaya iten sebep ise İzmir halkının SCF'ye olan yaklaşımı olmuştur.

Fethi Bey'in İzmir konuşması aslında birkaç aşamalıdır. Şöyle ki konuşmasında Fethi Bey partisinin kuruluş aşamasını açıklamış, İsmet Paşa'nın Sivas'ta yapmış olduğu konuşmaya cevap vermiş ve kendi partisinin politikası olan liberalizm hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bunların yanında Fethi Bey'in İzmir konuşmasına halkın ilgili hakkında

*"İzmir'in 1922 yılında Yunan işgalinden kurtuluşu sırasında çıkan büyük İzmir yangınının yaralarını aradan geçen yıla rağmen henüz sarılmamış olması, ekonomik olarak geri kalmışlığın üstüne Büyük Buhranın etkileri, tarım sektöründe fiyatlarda yaşanan aşırı düşüşten dolayı zararda olan çiftçilerin CHF'ye tepkisi olması."*⁴⁵⁰

yer alan ifadeler dikkat çekicidir.

Fethi Bey'in İzmir gezisi sırasındaki olaylarla ilgili olarak Gazi Paşa, T.B.M.M Başkanı Kazım Paşa'ya 08.09.1930 tarihinde yazmış olduğu talimat yazısında kısaca, İzmir'de meydana gelen olaylar hakkında çeşitli kanallardan bilgi aldığını belirterek bu bilgi ve haberlerin birbirleriyle örtüşmediğini ifade etmiş ve halkın SCF'ye olan yaklaşımını doğru anlayıp yorumlamanın önemli olduğunu belirtmiştir. Gazi Paşa, halkın SCF'ye yaklaşımını doğru anlamak için ise Meclis Başkanı Kazım Paşa'nın İzmir Valisi, İzmir Müstahkem Mevki Kumandanı, Adliye Vekili Mahmut Esat Bey ile SCF lideri Fethi Bey ve yine aynı partiden Tahsin ile Ağaoğlu Ahmet Beylerle birlikte bir toplantı yapılmasını emretmiş ve bu toplantıda ise öncelikle hükümet ve diğer yetkililerin sonrasında da Fethi Bey'in raporunun okunarak halkın durumunun anlaşılmasına çalışmasını istemiştir. Çıkacak sonuçlar hakkında da öngörülerde bulunan Gazi Paşa, ayrıca cumhuriyete, CHF'ye, kendisine ve İsmet Paşa'ya karşı

⁴⁴⁷ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 64.

⁴⁴⁸ Cumhuriyet Gazetesi 8 Eylül 1930

⁴⁴⁹ Sertel, a.g.e, 180.

⁴⁵⁰ Çaparlar, a.g.e, 2020, 43-44.

harekette bulunanların tespitini isteyerek Fethi Bey'e karşı da samimi olunmasını tavsiye etmiştir.⁴⁵¹

Meclis Başkanı Kazım Paşa, Gazi Paşa'ya cevaben, İzmir'de basın ve hükümet ile CHF'den memnun olmayan kişilerin yaptıkları propagandalar sebebiyle henüz SCF'nin İzmir'de teşkilat yapmadan İzmir'de muhalif bir grubun oluştuğunu belirtmiş ve Fethi Bey'in İzmir'e gelmesiyle birlikte anılan kesimin harekete geçtiğini ifade etmiştir. Ayrıca o İzmir'de çıkan olayların sebebini de bahsedilen muhalefetin tahrikine bağlamıştır. Öte yandan CHF teşkilatı hakkında da konuşan Kazım Paşa, CHF'nin halk üzerinde etkisi olmadığını, temsilcilerinin halkı ihmal edip gücendirdiklerini, yetkililerin üzerine düşen görevi yerine getiremediklerini söylemiş ve halk arasında konuşulan en güçlü propagandanın *“Gazi Hz'nin halk fırkasını terkedip yeni fırkayı, bizzat teşkil etmiş olduğu hakkındaki şayialardır.”*⁴⁵² şeklinde olduğunu ifade ederek CHF'nin İzmir'de ıslahata ihtiyacı olduğu hususlarını eklemiştir.

⁴⁵¹ Cumhurbaşkanlığı arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-555,556

⁴⁵² Cumhurbaşkanlığı arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-571, 572, 573

Aydın ve Balıkesir illerine giden Fethi Bey bu illerde sıcak karşılanmış ve teşkilatlanma çalışmalarını denetleyip konuşmalar yapmıştır.⁴⁵⁶

Fethi Bey ve heyetinin İzmir ve diğer illerdeki gezisi sırasında yaşanan olaylarla ilgili Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Yunus Nadi ile yanında çeşitli belgelerle gelen Anadolu gazetesi sahibi Haydar Rüştü Beyler, Gazi Paşa'ya yaşanan olayları şikayet etmişler ve bunun üzerine Gazi Paşa'nın Haydar Rüştü Bey'e olayı görüp görmediğini sorması üzerine "gördüm" şeklinde aldığı cevap sonrasında Yunus Nadi'ye kendisine yönelik bir mektup yazmasını istediği iddia edilmektedir.⁴⁵⁷

Yunus Nadi'nin Gazi Paşa'ya yazdığı mektupta

*"İzmir'de bir matbaamıza taarruz edildiği ve C.H. Fırkası binamız taş tutulduğu gündenberi memlekette uhtemize tereddüp eden yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu meyanda ezeli ve ebedi şefimiz olarak bildiğimiz zatı devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine mal etmeye çalıştıklarını görerek öyle dahi olan biz kendimizi yedi emanetimize tevdi olunan Cumhuriyetin muhafazası vazifesini kemali ile ifaya muktedir biliyoruz. Vazifemizin teshili hesabına değil, belki vaziyetin tavzihi namuna hakikati halin lütfü ifadesini istirham etmeye mecbur olduk."*⁴⁵⁸

ifadelerine yer vermiştir.

Gazi Paşa, Yunus Nadi'ye cevabında

*"Cumhuriyet gazetesinde bana hitaben yazılan açık mektubu okudum. Bu mektupta son günlerde İzmir'de vukua gelen hadiseler işaret olunarak beni Cumhuriyet Halk Fırkasından başka fırkaların kendilerine mal etmeye çalıştıkları görüldüğünden bahis ve vaziyetin tavzihi namına hakikati halin ifadesi talep olunuyor... Ben, Cumhuriyet Halk Fırkasının umumi reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin mevlüdidir. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmi vazifemin hitamında Cumhuriyet Halk Fırkasının başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur. Benim bu esasi vaziyetim, bir sene nihayetinde hitam bulacak olan bugünkü muvakkat resmi vazifemin bana tahmil ettiği bitarafılığı ihlal edemez."*⁴⁵⁹

şeklindeki belirtmiştir. Gazi Paşa, bu sözleriyle kendisinin CHF'nin umumi reisi olduğunu, halihazırda yürütmüş olduğu Cumhurbaşkanlığı görevinden sonra yine CHF'nin başına geçeceğini, yaşanan olayların kendisini üzüp etkilediğinden bahsetmiştir.

⁴⁵⁶ Erer, a.g.e, 63.

⁴⁵⁷ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 502.

⁴⁵⁸ Cumhuriyet Gazetesi 9 Eylül 1930

⁴⁵⁹ Cumhuriyet Gazetesi 10 Eylül 1930

Soyak'a göre Gazi Paşa'nın bu mektup işindeki amacı, kendisinin İsmet Paşa'yı bertaraf etmek için bu partiyi kurdurduğu şeklindeki bir yakıştırmaya yönelik gerçeği yani durumun böyle olmadığını açıklamaktır.⁴⁶⁰ Öte yandan mektubun içeriği SCF lideri Fethi Bey ile partinin kurucularından Nuri Bey'in dikkatini çekmesi üzerine onlar Gazi Paşa'yı ziyaret etmişler ve Gazi Paşa'nın onlara

*“Ben iki fırkaya da yardım edeceğimi söylemiştim. Görüyorsunuz ki siz benim yardımına muhtaç değilsiniz! Halk hep size doğru akıyor. Desteğe öteki fırka muhtaçtır. Binaenaleyh benim cevabımı bu destek mahiyetinde kabul ederek işinize devam ediniz. Lazım olduğu takdirde size de yardım edeceğim.”*⁴⁶¹

cevabını verdiği iddia edilmektedir. Ağaoğlu Ahmet Bey'e göre Fethi ve Nuri Beyler de bu cevaptan tatmin olmuşlardır. Sonrasında Gazi Paşa'yı ziyarete giden Fethi Bey kendisine Gazi Paşa tarafından yöneltilen İzmir'deki olaylarla ilgili soruya

*“O, münferid bir hadise idi ve kanunların ihlali, hürriyet hakkının kısıtlanması, Teşkilat-ı Esasiyye ile kabul edilmiş sarih bir vaziyetin keyfi olarak yok edilmesi hadisesi idi. Bu ise, sizin siyasi vaziyetinizi kat'iyetle tayin ediyor. Siz bunu, anlatılanlara inanarak yapıyorsunuz. Hakikati öğrendiğiniz, daha doğrusu hakikat, hadiselerin tasdikinde önünüze çıktığı zaman, doğruyu ve hakkı tercih edeceğinize kaniim. Bizler, bu kanaatla işe başlamış bulunuyoruz.”*⁴⁶²

cevabını verdiğini iddia ederek Gazi Paşa'nın bu durum hakkındaki düşüncesinden dolayı kendisini tasdik ettiğini ifade etmiştir.

Nitekim Fethi Bey 13 Eylül 1930 tarihinde, İstanbul'a döndüğünde gezisi ile ilgili

*“Seyahatimden pek memnunum. Halkın gösterdiği samimi tezehürata çok müteşekkirim... Cumhuriyet aşk ve enerji ile mücehhez olan bu gençliğin, Türk Cumhuriyetçilerini mesut edecek tezahürde bulunmuştur. Seyahatimde, teşkil ettiğim fırkanın derinden duyulan bir ihtiyaca tekabül ettiğini görmekte bahtiyarım. Bu suretle itimadım kuvvet bulmuştur.”*⁴⁶³

ifadelerine yer vermiştir. O, seyahati sırasında halkı şuurlu gördüğünü belirtmiş ve gençlikte gördüğü enerji ile partisinin bir ihtiyaca karşılık geldiğini görmekten duyduğu mutluluğu dile getirmiştir.

Fethi Bey sonrasında Gazi Paşa'yı bilgilendirmek üzere Yalova'ya yanına gitmiş ve yaşananları aktararak vatandaşların böyle bir özlem içinde olduklarını söylemiş ve

⁴⁶⁰ Soyak, a.g.e, 2010, 414.

⁴⁶¹ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 76-77.

⁴⁶² Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 504,505.

⁴⁶³ Cumhuriyet Gazetesi 14 Eylül 1930.

Gazi Paşa'nın kendisine sormuş olduğu “nasıl görüyorsun geleceği”⁴⁶⁴ sorusuna da endişeye kapılacak bir durumun olmadığı, halkın gayet olgunluk içinde olduğu cevabını vermiştir.

Fethi Bey'in İzmir ve diğer Ege illerine gezisi ve olaylarla ilgili olarak 13.09.1930 tarihli şifreli yazıda Gazi Paşa, İsmet Paşa'ya “*Fethi Bey geldi. Konuştuk...*” şeklinde söylemiş ve valilerin ve diğer yetkililerin olayları “*değiştirerek anlattıklarını*”⁴⁶⁵ hatta bazılarının tamamen aksini bildirdiklerini, olayları CHF lehine yorumladıklarını ve bu suretle de hükümeti ve CHF'yi yanlış bilgilendirdiklerini, bundan dolayı yanlış düşünce ve tedbirlere sevk ettiklerini belirterek valilerin ve diğer kamu görevlilerinin olayları olduğu gibi aktarıp tarafsız olmaları gerektiğini söylemiştir. Bu durumu gerçekleştirmenin yolu olarak hükümet tarafından talimat verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İsmet Paşa'da Gazi Paşa'ya cevaben yazmış olduğu yazıda kısaca görevlilerin raporları eksik veya yanlış olsa da genel olarak bunların içerisinde gerçeğin ne olduğunun anlaşılmasının kolay olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁶

22 Eylül 1930 tarihinde TBMM mali konular hakkında görüşme yapmak için tatilde olmasına rağmen olağanüstü toplantıya çağırılmıştır.⁴⁶⁷ Meclisin toplanma sebebi ise Gazi Paşa'nın tezkeresinde

*“Milli paramızın kıymetini korumak için alınması lazım gelen acil tedbirlerin arzını temin maksadı ile İcra Vekilleri Heyetinin 13 Eylül 1930 tarihli teklif kararı tasvip olunarak Teşkilatı Esasiye Kanununun 19'uncu maddesi mucibince Türkiye Büyük Millet Meclisinin 22'inci pazartesi günü içtima davet edildiğini arz ederim efendim.”*⁴⁶⁸

ifadeleri ile açıklanmıştır. Ağaoğlu Ahmet Bey'e göre Meclisin toplanmasına döviz meselesi sebep gösterilmişse de gerçek sebep İsmet Paşa'nın CHF'nin gücünü arttırmak istemesidir.⁴⁶⁹ Fethi Bey bu olağanüstü toplanma sebebi hakkında gerçek sebebin “*İsmet Paşa'nın Halk Fırkası mebuslarını etrafında sınıksız toplamak için sebep yaptığı aşıkardı. Çünkü uzak ve yakın mazide, daha çok mesuliyetli ve neticeleri aynı çapta meseleler, Vekiller Heyeti kararnameleriyle neticeye*

⁴⁶⁴ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 501.

⁴⁶⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-404

⁴⁶⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-402,403

⁴⁶⁷ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 505.

⁴⁶⁸ T.B.M.M. Z.C. Devre:3, C:21, İçtima:3 (81. İn'ikat) 22.09.1930, s.2

⁴⁶⁹ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 81.

bağlanmıştı."⁴⁷⁰ olduğunu söylemiştir. Ayrıca, 22 Eylül 1930 tarihli oturumda Gümüşhane Mebusu Cemal Hüsnü Bey, Bern Elçiliğine tayin olması sebebiyle T.B.M.M. azalığından istifa ettiğini söylemiştir.⁴⁷¹

Fethi Bey'in, SCF lideri olmasına rağmen Meclise girebilmesi için gerekli olan milletvekili olma şartı ise yapılan bir ara seçimle son bulmuş ve 25 Eylül 1930 tarihinde Fethi Bey Gümüşhane'den vekil seçilerek Meclis'e girmeye hak kazanmıştır.⁴⁷² Ayrıca Fethi Bey'in Gümüşhane'den vekil seçilmesiyle ilgili İsmet Paşa, CHF üyelerinden Fethi Bey'e oy vermelerini istemiştir.⁴⁷³ *"Fethi Bey bir telgrafla bildirilen mazbata sureti üzerine bugünden itibaren mebusluk vazifesine başlayacaktır."*⁴⁷⁴ şeklindeki ifadeyle Fethi Bey'in mebusluk yapacağı tarihe işaret edilmiştir. Aynı oturumda kürsüye gelen Fethi Bey, Meclisten uzun süredir ayrı olduğunu söylemiş ve hükümetin para siyaseti hakkında açıklama, eleştiri ve önerilerde bulunmuştur.⁴⁷⁵

Öte yandan Meclisin olağanüstü toplanma sebebi ile Asım Us anılarında *"Fethi Bey Gazi'ye müracaat etmiş: 'Sizi kaydı hayat şartı ile Reisicumhur yapalım. Cumhuriyet Halk Fırkasından çekiliniz. Olmadığı takdirde biz bu işi yapamayacağız.' demiş."*⁴⁷⁶ iddiasında bulunmuştur. Fethi Bey, Asım Us'un iddiasıyla ilgili Gazi Paşa'nın kendisine vereceği cevabi mektuptaki bazı ifadelerin değişmesini istemiş ve Gazi Paşa bunun nedenini sorunca da Fethi Bey *"Siz daima Reisicumhurumuz olmalısınız..."*⁴⁷⁷ ifadelerini kullanmıştır. Yani anlatılanlara göre Fethi Bey'in bu sözü aslında Gazi Paşa'ya bir teklif olmayıp, onun sorusuna bir cevaptır.

Aynı konu hakkında Sertel:

"Fethi Bey ve arkadaşları da Ankara'dan ayrılmıyor, Çankaya Köşkü'nden çıkmıyorlardı. Önemli olaylar bekleniyordu. O sırada ben de Ankara'da bulunuyordum. Bir akşam, gazetecilerle bir sofrada buluşmuştuk. Ankara muhabirlerinden biri kulağıma eğilerek dedi ki: 'Atatürk'le Serbest Fırka Başkanı Fethi Bey arasında bugün bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Atatürk, ömrü boyunca Cumhurbaşkanı olacak, hemen seçimlere gidilecek, kazanırsa Serbest Fırka iktidara gelecek ve Halk Fırkası muhalefette"

⁴⁷⁰ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 504.

⁴⁷¹ T.B.M.M. Z.C. Devre:3, C:21, İçtima:3 (81. İn'ikat) 22.09.1930, 3.

⁴⁷² Cumhuriyet Gazetesi 25 Eylül 1930; TBMM. Z.C. D:3, C.21, İçtima:3

⁴⁷³ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 22 Eylül 1930

⁴⁷⁴ T.B.M.M. Z.C. Devre:3, C:21, İçtima:3 (82. İn'ikat) 25.09.1930, 8.

⁴⁷⁵ T.B.M.M. Z.C. Devre:3, C:21, İçtima:3 (82. İn'ikat) 25.09.1930, 12.

⁴⁷⁶ Us, *1930-1950 Hatıra Notları*, 1966, 15.

⁴⁷⁷ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 432.

kalacak. '... O gün için bundan daha merak uyandırıcı ve heyecan verici bir haber olamazdı."⁴⁷⁸

ifadelerini kullanmıştır. Ancak sonrasında Sertel'in bahsetmiş olduğu olay gündeme gelince Sertel haberi kimden duyduğunu söylememiştir. Ayrıca bu konunun paralelinde olmak üzere 17 Eylül 1930 tarihinde SCF tarafından yazılan ve kim tarafından nereye yazıldığı da belli olmayan yazıda "*Serbest Cumhuriyet Fırkası Reisicumhur intihabının Almanya'da olduğu gibi doğrudan doğruya halk tarafından reyiam ile icrası hususunda Teşkilât-ı Esasiye Kanununda buna ait maddenin tadilini teklif edecektir.*"⁴⁷⁹ şeklinde ifade edilen yazı da aslında Sertel ve Asım Us'un anlattıklarına kanıt olacak sözlerdir. Ancak bu yazı imzasız ve nereye yazıldığı belli değildir. Konumuz açısından dikkate değer olduğu için burada sunulmuştur.

Bununla birlikte yukarıda belirtilen olayla ilgili yine Asım Us, Gazi Paşa'nın "*Aklınızın bir köşesinde benim bu sözümlü iyi muhafaza ediniz. Fethi Bey'in fırkası seçimlerde ekseriyat alacak ve beni Cumhurbaşkanı seçecekler. Öyle bir zamanda Cumhurbaşkanlığı seçimi usulü değişir. Amerika'da olduğu gibi bizde de Cumhurbaşkanı doğrudan doğruya halk tarafından seçilir.*"⁴⁸⁰ şeklinde söylediğini iddia etmiştir. Asım Us'un bu iddiası son derece önemlidir. Çünkü onun bahsetmiş olduğu sistem günümüzde de uygulanmaktadır. Nitekim bu olaylardan sonra T.B.M.M.'de yapılan ve yukarıda bahsedilen olağanüstü toplantı sonunda İsmet Paşa hükümeti istifa etmiş ve Gazi Paşa hükümet kurma görevini tekrardan İsmet Paşa'ya vermesi üzerine İsmet Paşa yeni kabineyi 27 Eylül 1930 tarihinde Meclis'e bildirmiştir.⁴⁸¹

SCF teşkilatlanma süreci devam ederken seçime katılmaya karar vermiştir. Bu durum basında 19 Ağustos 1930 tarihinde kendisine yer bulmuştur.⁴⁸² Partinin kurucularından olan Ağaoğlu Ahmet Bey, seçimlere katılmak için henüz erken olduğunu ve taşrada teşkilat yapılmaması taraftarı olduğunu belirterek, henüz partinin teşkilatlanma sürecinde olduğunu, yani ortada bir teşkilatın dahi olmadığını ifade ederek "*Zaten teşkilatsız seçime nasıl karışılır? Bir taraftan teşkilat yaparak, diğer taraftan seçime karışmak ise bence muvafık değildi. Çünkü bu takdirde merkez*

⁴⁷⁸ Sertel, a.g.e, 2019, 181-182.

⁴⁷⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-348

⁴⁸⁰ Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, 1964, 145.

⁴⁸¹ T.B.M.M. Z.C. Devre:3, C:21, İçtima:3 (83. İn'ikat) 27.09.1930, 30.

⁴⁸² Cumhuriyet Gazetesi 19 Ağustos 1930; Milliyet Gazetesi 19 Ağustos 1930,

*heyetinin seçimi idare ve nezaret altında bulundurmak imkanı olmazdı!”*⁴⁸³ şeklindeki sözleri ile de seçime katılmanın uygun olmayacağını ifade etmiştir.

SCF’ye ilk katılanlar arasında yer alan Süreyya İlmen de SCF’nin, Belediye Seçimlerine katılmasını istememekle birlikte bu durumu Fethi Bey’e “*Aman Fethi Bey! Bu intihaba girişmeyelim, diye rica ettim.*”⁴⁸⁴ sözleriyle anlattığını söylemiştir. O, böyle düşünmesinin nedenini biraz daha güçlenmeleri ve sandık başında partilerinden de üyelerin beklemesi gerektiği sözleriyle açıklamıştır. Görünen odur ki SCF’de söz söyleme yetkisine sahip iki kişi partilerinin belediye seçimine katılmasının erken olduğunu, beklemeleri gerektiğini söylemişlerdir.

Fethi Bey, SCF’nin teşkilatlanma çalışmaları bitmeden seçime katılma sebebini “ruhi” ve “fiili” olmak üzere iki başlıkta ele almış olup

*“Ruhi sebepler, fırkamızın felsefe ve prensipleriyle alakalıdır: Biz Re’yiâmm - Tek dereceli seçimi ve buna kadınların katılmasını istiyorduk. Bu iki temel talebimiz, fırkamızın kurulmasından sonra ilk defa, 1930 Belediye seçimlerinde tatbik ediliyordu. Teşkilatımız noksan diye bu tatbikin dışında kalamazdık. Gazi, seçimler dolayısıyla: ‘İşte...Hem tek dereceli ve hem de kadınların iştirak ettiği bir seçim meydanı...Kendinizi gösterin bakalım.’ demişti.”*⁴⁸⁵

şeklindeki ifadeleriyle de konuya açıklık getirmiştir. Yani Fethi Bey, seçim öncesinde seçime katılmak için belirli şartlar istediklerini ve bunların kabul edilmesi üzerine seçime katılmanın artık bir nevi zorunluluk olduğunu vurgulamıştır.

⁴⁸³ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 48.

⁴⁸⁴ İlmen, a.g.e, 2015, 72.

⁴⁸⁵ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 509-510.

Karikatür 23⁴⁸⁶

Bu karikatür SCF'nin kurulmasıyla ilgili en dikkat çeken karikatürlerdendir. Buna göre Fethi Bey yanlış kişiyi hedef alırken gösterilmiştir. Aslında burada kişi şeklinde tasvirlenen CHF'dir. Fethi Bey'in o kişiyi yok etmesi halinde kendisinin zarar göreceği işlenmiştir.

Fethi Bey, yine o günlerde Gazi Paşa'nın SCF'nin seçime katılma kararının yerinde olduğunu ifade ettiğini söylemiştir.⁴⁸⁷ Fethi Bey, burada Gazi Paşa'nın bahsedilen tavrını referans göstererek bir nevi partisinin seçime katılmasını da meşrulaştırmak istemiştir.

Öte yandan Fethi Bey, bu şartların görünürdeki şartlar olduğunu belirterek kendisi açısından ise şu ifadeleri kullanmıştır: *“Burada samimiyetle itiraf etmek mecburiyetindeyim. Beni ilgilendiren ve müsbet karara zorlayan sebep, belediye seçimlerine katılma ve neticeyi kendi iradeleri çerçevesi içinde ortaya çıkmış*

⁴⁸⁶ Cumhuriyet Gazetesi 17 Eylül 1930.

⁴⁸⁷ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 510.

göstermek isteyen halkın deruni, samimi, heyecanlı arzusu idi."⁴⁸⁸ Fethi Bey'i bu düşüncelere iten sebep ise yapmış olduğu konuşmalarda halkın kendisine ve partisine olan tutum ve tepkisidir. Ayrıca Fethi Bey, Türk halkının o dönem çoğunun okuma-yazma bilmemesine rağmen yapılan değişikliklere ve yeniliklere hemen uyum sağlayıp, onu yani yenilik ve değişimleri bünyesine alacağına güvenmiştir. Yani Fethi Bey, yukarıdaki ifadelerine göre bu seçime Türk halkının isteği ve beklentisi sebebiyle katılmıştır.

SCF'nin seçimlere katılmasıyla kararıyla ilgili bir diğer düşünceye göre, partinin Ardahan Mebusu Tahsin Bey (Uzer), bir akşam yemeğinde Gazi Paşa'dan seçime katılmak için müsaade istemiştir. Gazi Paşa yeni teşkilatlanma yapan bir partinin seçimi kaybetmesinin partinin geleceği için aleyhine olacağını söyleyip yine de seçime katılmaya müsaade buyurması üzerine Tahsin Bey bu durumu Fethi Bey'e farklı bir şekilde yani Gazi Paşa'nın özellikle istemesi gibi telgraf çekmeye çalışırken yanında bulunan diğer kişi ilk başta engel olsa da sonradan Tahsin Bey o telgrafı yine de çektiği iddia edilmektedir.⁴⁸⁹ Soyak'ın anlattıklarına göre Tahsin Bey'in yanındaki diğer kişinin ismi belirtilmezken aynı olay Ağaoğlu Ahmet Bey tarafından da anlatılmış ve Tahsin Bey'in yanındaki kişinin kendisi (Ağaoğlu Ahmet Bey) olduğu belirtilmiştir.⁴⁹⁰ Aynı konu Şevket Süreyya tarafından *"Yaklaşan belediye seçimlerine girmek tavsiyesinde bulunduğu da bilinir."*⁴⁹¹ sözleriyle anlatılmıştır.

Fethi Bey, muhalefet partileri ve seçimlerle ilgili olarak Gazi Paşa'ya

*"Muhalefet fırkalarının varlığı temel şart olarak ele alınınca, Gazi'ye bu gaye için tek dereceli seçim ve kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesinin zaruri olduğunu söyledim: Bunlar olmazsa elde edilecek sonuç yine suni olur. Bir şey yapacaksak tam yapalım. Bu iki büyük himmet de sizin zamanınızda olsun. Dedim. Gazi fikrimi tamamen tasvib etti, benimsedi."*⁴⁹²

sözlerini söylediğini belirtmiştir. Fethi Bey'in bu ifadeleri onun demokrasi ve cumhuriyete bakış açısını da göstermesi açısından son derece önem taşımaktadır.

Ayrıca Türk kadını ilk kez seçme hakkını, 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Belediye Kanunu'nun 23 ve 24. Maddelerinin getirdiği haklar sayesinde elde

⁴⁸⁸ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 510.

⁴⁸⁹ Soyak, a.g.e, 2010, 408.

⁴⁹⁰ Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 48-49.

⁴⁹¹ Aydemir, a.g.e, 2019, 366.

⁴⁹² Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 482.

etmiştir.⁴⁹³ Bu uzun uğraşların ürünüdür. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra erkek nüfusunun savaşlar sebebiyle sayıca eksilmesi üzerine kadınlara da oy kullanma hakkı verilmesi gündeme gelmişse de bu kabul görmemiştir. Yine 1923 yılında kadınlar tarafından “Kadınlar Halk Fırkası” adlı bir teşkilat kurulmuş ancak bu parti gelen tepkiler sebebiyle faaliyet gösteremeden kısa sürede kapanmıştır. 1924 yılında ise kız çocuklarına erkek çocuklarla birlikte eğitim hakkı verilmiştir. 1926 yılında Medeni Kanunla birlikte kadın haklarında iyileştirmeler yapılmış, büyük ölçüde eşitlik sağlanmıştır. 1927 yılına gelindiğinde ise Türk Kadınlar Birliği adlı kuruluş İstanbul’da düzenlediği kongrede kadınlar için oy hakkı istemiş ve bu hakkı nihai olarak elde etmiştir. Bu kadınların siyasi haklara kavuşması anlamına da gelmekte olup yukarıda da belirtildiği üzere uzun uğraşların ürünüdür.⁴⁹⁴ Ayrıca yukarıda belirtilen Belediye Kanununa göre seçimler ülkede farklı yerlerde farklı tarihlerde başlayıp yaklaşık kırk gün sürecektir.⁴⁹⁵

Nitekim, Fethi Bey ve partisi seçime katılma kararı aldıktan sonra derhal çalışmalara girmiş ve 23 Ağustos 1930 tarihinden itibaren İstanbul’dan koordine ederek basına demeçler vermiş ve partisinin içinde bulunulan zor duruma bir çözüm getireceğini belirtmiştir.

SCF’yi seçimlerde destekleyen kesim aslında CHF’ye tepki gösterenlerden oluşmuştur.⁴⁹⁶ Bu tepki gösteren kesim gerek İzmir’de gerekse parti teşkilatı için yazdıkları telgraflarda kendilerini göstermişlerdir.

Seçimler devam ederken bazı olaylar çıkmış ve çıkan bu olaylar hakkında SCF Eskişehir Vilayet Ocağı tarafından Gazi Paşa’ya çekilen bir telgrafta SCF’nin seçimlere meşru bir şekilde katıldığı, ancak CHF tarafından oluşturulan heyetlerin SCF üyelerine ait işyerlerine zarar verdikleri ve bundan ceza almadıklarını ve ceza almamalarından cesaret alarak parti üyelerinin evlerine gidip saldırdıklarını ve bu durumun da SCF’den ziyade cumhuriyete zarar verdiği belirtilmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹³ T.C Resmi Gazete 03.04.1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu; T.B.M.M. Z.C Devre:3, İçtima:3, C:18, 43. İn’ikat (03.04.1930). Ayrıca, 23 ve 24. Maddeler için de T.B.M.M. Z.C Devre:3, İçtima:3, C:17, 37. İn’ikat (20.03.1930)

⁴⁹⁴ Uzman, N. (2010) “Cumhuriyet Türkiye’sinin İlk Kadın Milletvekilleri: Biyografileri, Genel Özellikleri ve TBMM’deki Faaliyetleri” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü II. Genç Bilim Adamları Sempozyumu, Bildiriler 17-18-20 Mayıs 2010, 53-54-55.

⁴⁹⁵ Avşar, a.g.e, 218, 160.

⁴⁹⁶ Avşar, a.g.e, 2018, 145.

⁴⁹⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-6, D:54, F:4-10.

Karikatür 24⁴⁹⁸

Bu karikatürde ise 1930 Belediye seçimleri sırasındaki ortam anlatılmıştır.

Seçimler devam ederken Fethi Bey, CHF'nin seçimleri kazanmak adına çeşitli yollara başvurduklarını söylemiş ve bu konu hakkında çözüm için başvurdukları Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'dan da istenilen çözümü bulamayınca Nuri Bey ile birlikte Gazi Paşa'nın huzuruna çıktıklarını ifade ederek Gazi Paşa'dan "*Hayret edeceksiniz ama onlar da sizlerden şikayetçiler... Birçok yerde Halk Fırkası binaları taşlanmış; iktidar mensuplarına hakaret edilmiş...*"⁴⁹⁹ cevabını aldıklarını iddia etmiştir. Ayrıca o asıl amaçlarının aslında Gazi Paşa'nın meydana gelen olaylardan haberinin olmasını sağlamak olduğunu altını çizmiştir.

⁴⁹⁸ Son Posta Gazetesi 9 Ekim 1930.

⁴⁹⁹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s.511,512,513.

Fethi Bey seçimler hakkında “Seçimler, gelen haberler gibi hadiseli başladı. Çok ağır tazyikler altında vatandaşlar olgunluklarını muhafaza ederek rey sandıklarının başlarına gitmişlerdi. Büyük merkezlerde oyların verildiği meydanlar, polis-jandarma, bazı yerlerde asker kordonuna alınmıştı...”⁵⁰⁰ ifadelerini kullanarak yaşanan zorluklara işaret etmiştir. Öte yandan seçimde çeşitli huzursuzluklar yaşanmış ve İstanbul, İzmir, Adana, Mersin ve Samsun gibi daha birçok ilde hilelerin olduğu şeklinde şikayetler yapılmıştır.⁵⁰¹ Seçimler devam ederken yine seçimin sona erdiği bazı illerde CHF’nin seçimi kazandığını ilan ederken SCF’li yetkililer ise bunun gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir.⁵⁰²

Seçim sonuçları ile ilgili Adana ili Saimbeyli ilçesinde seçimin bittiği ve CHF adayının⁵⁰³ yine Bolu ili Gerede ilçesinde de CHF adayının⁵⁰⁴ kazandığı belirtilmiştir. Öte yandan Adana valisi tarafından Dahiliye Vekaletine yazılan 29.09.1930 tarihli yazıda, seçimin başladığı günden beri özgürce devam ettiği, vatandaşların hak ve hürriyetine bir saldırının bulunmadığı, oyunu serbestçe kullandığı, seçim yerlerinde görev alan kolluğun görevinin yalnızca asayişin temini olduğu gibi konular bildirilmiştir.⁵⁰⁵ Benzer bir yazı da Bursa Valisi tarafından yine Dahiliye Vekaletine yazılmış ve kısaca seçimin özgür bir ortamda geçtiği vurgulanmıştır.⁵⁰⁶

Fethi Bey tarafından 30.09.1930 tarihinde Riyaseti Cumhur Umumi Katibi Tevfik Bey’e yazılan yazıda Şarköy, Ceyhan ve Çatalca’da seçimlere müdahale edildiği bildirilmiş⁵⁰⁷ olup, Fethi Bey’in yazısının ekinde yer alan yazılarda da SCF’nin belirtilen ilçe teşkilatlarının seçimlere CHF temsilcilerince müdahalede bulunduğu gibi hususlara yer verilmiştir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁰ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 513.

⁵⁰¹ Balkaya, a.g.e, 2005, 322-323.

⁵⁰² Avşar, a.g.e, 2018, 165.

⁵⁰³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3.

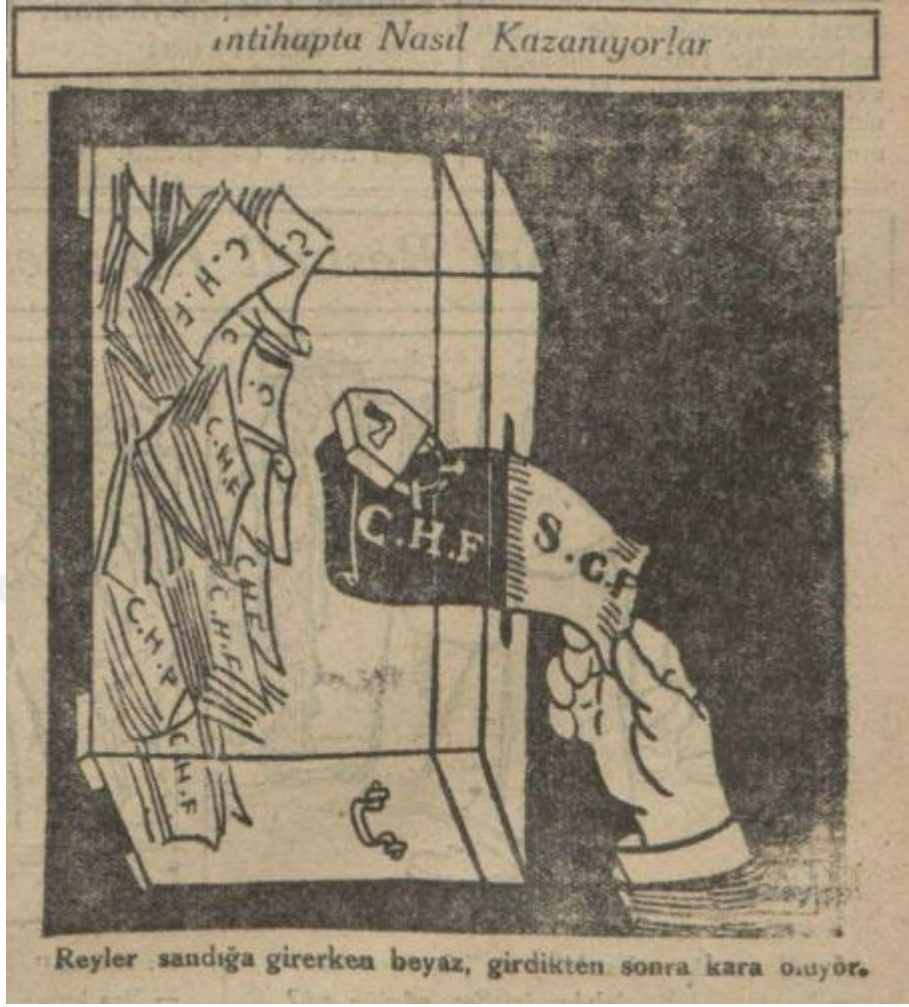
⁵⁰⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-3.

⁵⁰⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-1.

⁵⁰⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-4.

⁵⁰⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-6.

⁵⁰⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-7, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-8, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-9.

Karikatür 25⁵⁰⁹

SCF destekçisi olan Son Posta gazetesindeki bu karikatür de yukarıda Fethi Bey'in iddialarına benzerdir.

⁵⁰⁹ Son Posta Gazetesi 17 Ekim 1930.

Karikatür 26⁵¹⁰

Yukarıda bahsedilen diğer karikatüre benzeyen bu karikatürde de benzer hususlar vurgulanmıştır.

Ağaoğlu Ahmet Bey seçime müdahale iddiasıyla ilgili olarak “*Bu müdahaleler sayesinde, fırka güya kazanmış, muzaffer çıkmıştır.*”⁵¹¹ ifadelerine yer vermiştir. Ayrıca o CHF’nin seçimden zaferle çıkmış gözükse de aslında gerçek kaybeden olduğunu söylemiştir. Aynı tarihte İzmir Valisi Kazım Paşa tarafından Dahiliye Vekaletine yazılan yazıda, Hizmet gazetesinin yazısında kollukla ilgili yazısının gerçeği yansıtmadığını belirterek, ayrıca kendisinin memurlara oylarını CHF’ye atmaları şeklinde bir baskısının olmadığını, aksine memurların isteyerek CHF’ye oy attıklarını belirtmiştir.⁵¹² Hatta Soyak:

“*Serbest Fırkacıların şikayet ve iddiaları bütün bütün boş değildi; Atatürk bunun farkındaydı. Nitekim bir gün kendisine hemen hepsi Cumhuriyet Halk Fırkasının lehinde olarak gelen seçim haberlerini arz ettiğim sırada bana, ‘Hangi fırka kazanıyor?’ diye sormuş; ‘Tabii bizim fırka Paşam.’ Cevabını vermişim de gülmüş; ‘Hayır efendim; hiç de öyle değil! Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim; kazanan idare fırkasıdır çocuk. Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler...*”⁵¹³

⁵¹⁰ Son Posta Gazetesi 19 Ekim 1930.

⁵¹¹ Serbes Cumhuriyet Gazetesi 26 Ekim 1930.

⁵¹² Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A:IV-9, D:57, F:3-17

⁵¹³ Soyak, a.g.e, 2010, 418.

iddiaları ile bu durumu anlatmıştır. Onun iddialarına göre Gazi Paşa idarenin davranışı sebebiyle CHF'nin seçimden başarılı çıktığını söylemiştir. Seçimden sonraki dönemde Ağaoğlu Ahmet Bey'in Son Posta gazetesinde yazmış olduğu *Milli İrade Bu Mudur?* başlığıyla nakledilen yazıda müellif insanları yoran, hayal kırıklığına uğratan müdahale ve dayatmaların durmasıyla birlikte rahatladıklarını ifade etmiş ve *"Netice mükemmeldir: 'Behemehal ve her ne pahasına olursa olsun kazanılacak.' emri harfî harfine tatbik edildi ve 'Cumhuriyet Halk' fırkası mücadeleden yüzde doksan kazanarak muzaffer çıktı..."*⁵¹⁴ şeklindeki yazısıyla durumu kendi bakış açısından ele almıştır.

Nitekim seçim sonuçlarına göre SCF 502 seçim bölgesinden 31'inde kazanmıştır.⁵¹⁵ Samsun SCF'nin seçimdeki başarısıyla ön plana çıkan bir ildir. Bu başarının sebebini yukarıda bahsi geçen araştırmacı *"SCF'nin burada (Samsun) bu denli yüksek bir miktarda oy almasının sebebi ise Samsun Valisi Kazım Bey'in seçimlerde tarafsız olmasının büyük bir etkisi vardır."*⁵¹⁶ sözlerini kullanmıştır.

Karikatür 27⁵¹⁷

Bu karikatürde de SCF'nin İstanbul'daki yenilgisi işlenmiştir.

⁵¹⁴ Son Posta Gazetesi 31 Ekim 1930

⁵¹⁵ Yetkin, a.g.e, 1997, 194.

⁵¹⁶ Elyiğit, a.g.e, 2021, 99.

⁵¹⁷ Milliyet Gazetesi 8 Ekim 1930.

Karikatür 28⁵¹⁸

1930 Belediye Seçimlerinin sandığının tasvirlendiği bu karikatürde CHF'nin SCF'ye büyük bir üstünlük sağladığı görülmektedir. CHF yanlısı bir gazetede böyle bir karikatür seçimi kazanan tarafın da CHF olduğu düşünüldüğünde normal bir durumdur.

⁵¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi 5 Ekim 1930.

Karikatür 29⁵¹⁹

İsmet Paşa ve Fethi Bey arasındaki mücadele anlatılan bu karikatürde İsmet Paşa galibiyetine işaret edilmiştir.

4.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kapanışı

SCF, kuruluşunu tamamlayıp bunu halka duyurduktan sonra kurucu üyeleri çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. İzmir dahil bazı illere yapılan geziler ve gazetelere verilen demeçler, yapılan teşkilatlanmalar bu faaliyetlerden en önemlileridir. Bu faaliyetler kapsamında olmak üzere gidilen yerlerde SCF'nin halk tarafından kabul gördüğünü savunan Goloğlu, Gazi Paşa tarafından kurulması teşvik edilen “güdümlü muhalefet” olan SCF'nin halk tarafından benimsenince güdümünü yitirdiğini ve bu durumun onu uzun vadede kapanışa götürdüğünü belirtmiştir.⁵²⁰ Grew de İzmir gezisinin SCF için sonun başlangıcı olduğunu belirtmiş ve “Bana söylediklerine göre milletvekillerinin tek dereceli olarak seçilmesi nedeni iplerin tamamen kopmasına yol açtı. Fethi Bey bunu istiyor, Gazi istemiyordu”⁵²¹ ifadelerine yer vermiştir. Ancak onun ifadeleri iddiadan başka bir şey değildir. Çünkü bahsedilen ifadelerine bir kaynak göstermemiştir. Bununla birlikte İzmir gezisinin SCF için sonun başlangıcı ifadeleri de ayrıca önem taşımaktadır. Çünkü İzmir gezisi yukarıda da belirtildiği üzere SCF'nin benimsendiğine işarettir.

⁵¹⁹ Milliyet Gazetesi 20 Ekim 1930.

⁵²⁰ Goloğlu, M. (2021), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, İstanbul, 3.

⁵²¹ Grew, a.g.e, 2000, 141.

Öte yandan bahsedilen seçimlerle ilgili olarak Fethi Bey haksızlık yapıldığını düşündüklerini ifade ederek *“Halkın hakkının kaybolması manasına gelen seçim haksızlıklarının önüne çıkmak ve mevzuyu Meclise getirmek kararını verdik. Bunu yapmakla belki hiçbir müsbet netice alamayacaktık. Fakat, zabta geçecek hakikatlerin, tarih önünde günün birinde son hakem olacağı kanaatinde idik.”*⁵²² şeklindeki sözleriyle konuyu Meclise taşıdıklarını ifade etmiştir. Fethi Bey burada alacakları sonuçtan ziyade yapılan uğraşın onlar için ne anlama geldiğinin altını çizmiştir.

Fethi Bey, 1930 Belediye seçimlerinde yaşanan olaylar ve şüphenin giderilmesi amacıyla T.B.M.M’ye

*“Son belediye intihabatında hemen her intihap dairesinde müntehiplerin serbestçe intihap haklarını kullanmalarına Hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen mümanaat ve müdahaleler ile umumiyetle intihap işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekilinden istizahta bulunmak üzere müzakere açılmasını teklif ederim efendim.”*⁵²³

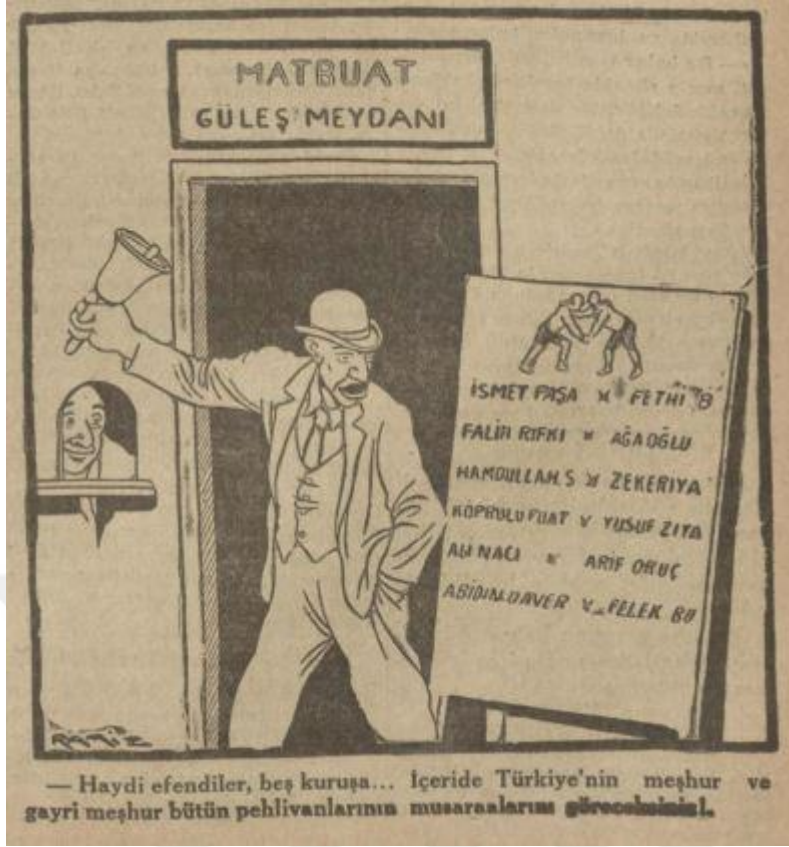
şeklindeki yazısıyla gensoru açılması talebinde bulunmuş ve isteği kabul görmüştür. Bahsedilen oturuma SCF’den yalnızca Ağaoğlu Ahmet Bey ve Nuri Bey’in katıldığını ifade eden Fethi Bey, Gazi Paşa’nın tüm oturumları takip ettiğini belirtmiştir.⁵²⁴ Aynı oturumda konuşan Fethi Bey seçimlerde iki partinin yarışmasının insanları bu seçime katılmaya yönlendirdiğini ifade etmiş ve hiç oy kullanmayanların bile oy kullanmak için çeşitli engellemelere rağmen mücadele ettiklerini ve bu mücadelelerinin de demokrasiye inananların gözünde hoş karşılandığını söylemiştir. Demokrasi ile yönetilen memleketlerde insanların oy kullanmasının bir vatandaşlık borcu olduğunu vurgulayan Fethi Bey, seçimlere ilgisiz olanların sayısı ne kadar çoksa demokrasinin de o kadar az anlaşıldığını söylemiştir. Bunun yanında demokrasiye inanan memleketlerde ise katılımın yüksek olduğunu söyleyen Fethi Bey, yapılan belediye seçiminde hükümet görevlileri tarafından vatandaşların istediği partiye oy kullanmalarının engellendiğini ve çeşitli suçlamalarla insanların korkutulduğunu söylemiştir.⁵²⁵

⁵²² Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 513.

⁵²³ T.B.M.M. Z.C. Devre:3, C:22, İçtima:4 (5. İn’ikat) 15.11.1930, 16.

⁵²⁴ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 515.

⁵²⁵ T.B.M.M. Z.C. Devre:3, C:22, İçtima:4 (5. İn’ikat) 15.11.1930, s.16

Karikatür 30⁵²⁶

Bu karikatür SCF'nin kuruluşunun anlatıldığı bölümde de anlatılabilirdi. Ancak SCF'nin kapanmasına yakın bir tarihte gazetede yer bulduğundan burada aktarılmıştır.

Fethi Bey'in Meclisteki konuşması ile ilgili Yakup Kadri "Zavallı Fethi Bey, işte bundan dolayıdır ki, İzmir ve Balıkesir'den Ankara'ya döner dönmez, ayağının tozuyla Büyük Millet Meclisinin huzuruna çıkıp gece yarılarından sonraya kadar süren fırtınalı bir oturumda yukarıda bahsi geçen hadiselerin hesabını tek başına vermek zorunda kalacaktı."⁵²⁷ şeklindeki ifadelerle yer vermiştir. Fethi Bey ise Meclisteki uzun konuşması hakkında "Şartlar ne kadar elverişsiz olursa olsun, bir insan, samimi hislerle doğruluğuna ve hayrına inandığı fikirleri müdafaa ve teşrih edebileceğinin mütevazı da olsa misalini vermiş olmakla bahtiyarım."⁵²⁸ şeklindeki sözleri ile fikirlerinin doğruluğuna inancını Mecliste anlatabilmekle kazandığı mutluluğu anlatmıştır.

⁵²⁶ Cumhuriyet Gazetesi 14 Kasım 1930.

⁵²⁷ Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 105.

⁵²⁸ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 515.

Karikatür 31⁵²⁹

SCF yanlısı bu gazetede ise Fethi bey ve partisinin İsmet Paşa karşısında yalnız kaldıkları anlatılmıştır.

Meclisteki oturumdan sonra SCF'den arkadaşları ile toplanıp fikirlerini alan Fethi Bey arkadaşlarından hiçbirinin partinin siyasi hayatına devam edeceğine dair ümitli olmadığını belirtmiştir.⁵³⁰ SCF'yi kapanışa götüren süreç ile ilgili olarak ise *"Hadiseler, hiç de kendiliğinden vücut bulmayan faktörlerle, Serbest Fırka ile Gazi'yi karşı karşıya getirmişti."*⁵³¹ şeklinde belirten Fethi Bey yaşanan olayların kendiliğinden olmadığını vurgulamıştır.

Aynı konu ile ilgili Ağaoğlu Ahmet Bey *"Hulasa müzakerelerin sonunda, saat tam 00.30'da içtima salonunun karşısındaki küçük odaya toplandık. Firkanın feshine ait kararın metnini tespit ettik ve Fethi Bey'le Nuri Bey'i bu metni takdim etmek üzere*

⁵²⁹ Son Posta Gazetesi 28 Eylül 1930.

⁵³⁰ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 517.

⁵³¹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 524.

Gazi'ye takdim etmek üzere Çankaya'ya gönderdik..."⁵³² ifadesi ile partinin kapatılma kararına değinmiştir.

Yakup Kadri de Fethi Bey'in *"Efendiler, ben her türlü ithamlarınıza tahammül edebilirim ama Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir harekete girişmiş olmam iddialarınızı reddederim. Böyle bir maksat taşımadığımı ispat için, işte şu andan itibaren Serbest Fırka'yı kapatmak kararını vermiş bulunuyorum."*⁵³³ şeklindeki ifadesiyle SCF'nin kapatılma gerekçesinden bahsettiğini ifade etmiştir.

SCF'nin kapatılma konusuyla ilgili olarak konu hakkında Gazi Paşa'nın Fethi Bey'e *"Benim tavsiyelerimi dinlemiş olsaydın, hislere kapılmadan hareket etseydin, pekala yapardın. Şimdiden sonra da yapman mümkündür. Hatta istersen, gayet samimi olarak söylüyorum, ben de Reisicumhurluktan çekileyim, partinin başına geçeyim. Gelecek nesillere ders olacak şekilde seninle karşılıklı murakabe ve mücadele vaziyetine geçelim."*⁵³⁴ şeklinde söylediği iddia edilen bu konuşmada Gazi Paşa'nın Fethi Bey'e istediği durumda partilik işine devam edeceği ve kendisinin bu şartları sağlayacağını söylediği belirtilmektedir.

Neticede Fethi Bey, ne pahasına olursa olsun Gazi Paşa ile karşı karşıya gelmek istememiş bu durum partinin fesih beyannamesinde *"Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessisi sıfatı ile muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu sebeple Serbest Cumhuriyet Fırkasının feshine karar verdim."*⁵³⁵ ifadeleri ile anlatmıştır. Böylece tarih sahnesine 12 Ağustos 1930'da çıkan SCF 17 Kasım 1930 tarihinde kendi kendisini feshedip bu sahneden ayrılmıştır.

⁵³² Ağaoğlu, a.g.e, 2018, 115.

⁵³³ Karaosmanoğlu, a.g.e, 1968, 105-106.

⁵³⁴ Turgut, H. (2021), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul, 278.

⁵³⁵ Tunaya, a.g.e, 1952, 635.

Karikatür 32⁵³⁶

Bu karikatürde ise SCF'nin kuruluşu ve kapatılması işlenmiştir. SCF kurulduğunda sevinen kişilerin kapatıldığında ise matem içinde oldukları gözlenmiştir.

SCF'nin kapanmasından sonra Gazi Paşa'nın yurt gezilerinden birisine katılmış olan İsmail Habib Sevük, Gazi Paşa'nın kendisine SCF hakkında sormuş olduğu soruyu cevaplamaya çalışırken Gazi Paşa'nın "Bırak işin o tarafını, eğer olumsuz kafalar her yerde kazansaydı yine bir anda hepsini silip süpürürdüm!"⁵³⁷ söylediği iddiasında bulunmuştur. Bahsedilen iddialara göre Gazi Paşa, bu sözleriyle her şeyin farkında olduğunu ve olası bir olumsuzlukta buna engel olacağını vurgulamıştır.

Bernard Lewis, SCF ile ilgili olarak

*"Serbest Cumhuriyet Fırkasının kısa ve mutsuz ömrü Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde karanlık bir olay olarak durmaktadır ve birçok farklı açıklamalara yol açmıştır. Bazıları Mustafa Kemal'in çok partili bir demokrasiyi Türkiye'de kurmayı gerçekten istediğine, yalnız gerici hareket bunun erken olduğunu gösterince teşebbüsten vazgeçtiğine inanır..."*⁵³⁸

⁵³⁶ Cumhuriyet Gazetesi 18 Kasım 1930.

⁵³⁷ Sevük, İ. H.. (2021), *Atatürk'le Beraber*, Lütfü Tunç, Ankara, 109.

⁵³⁸ Lewis, B. (1984), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çeviren: Metin Kıratlı), Ankara, 279.

şeklindeki ifadeleri partinin kuruluş sebebine ve kapanmasına işaret etmiş ve partinin kuruluş ve kapanışına dair çeşitli yorumların olduğunu vurgulamıştır. SCF'nin, TCF'ye göre daha da az bağımsız olduğunu söyleyen Lewis, partinin kurulmasıyla birlikte farklı çevrelerden insanların akın ettiğini ve bunun sonucunda çıkan karışıklıkların partiyi sona götürdüğünü belirtmiştir.⁵³⁹

SCF'yi destekleyen basın ile ilgili

“Muhalif basın da tam manası ile masum değildi. Sertel'in Son Posta'sı ve Arif Oruç'un Yarın'ı örneğinde olduğu gibi muhalif basın da zaman zaman sırf hükümeti eleştirmiş olmak için eleştiriyor, SCF'nin kuruluşu ile görece oluşan serbest eleştiri ortamını fırsat bilerek CHF iktidarına yüklenmek için SCF'yi bir araç olarak kullanmaktan geri durmuyordu.”⁵⁴⁰

ifadeleri dikkat çekmektedir. Bahsedilen ifadelere göre muhalefeti destekleyen basının muhaliflik yapmak adına altı boş olsa da çeşitli eleştiriler yapmaktan geri durmadığı ileri sürülmüştür.

4.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kapanması Sonrasındaki Gelişmeler

SCF'nin kapanması ve sonrasındaki gelişmeler, Türk demokrasisi açısından büyük önem taşımaktadır. SCF topluma, örgütlü ve programlı bir partinin zamanla çeşitli gelişmeleri de uhdesine alarak gelişebileceğini göstermiştir.⁵⁴¹ SCF'nin kurucuları, kuruluşu ilan etmelerinin ardından programlarını hemen yayınlayıp halkın dikkatini üzerlerine çekmişlerdir. Dolayısıyla bir parti için programın ve yayınlanışının ne kadar önemli olduğu ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Bahsedilen hususlar, SCF'nin, sonrasındaki kurulan partiler için adeta bir rol model olduğunu göstermektedir.

CHF'nin Anadolu'da meslek grupları ile kaynaşamadığı gibi bu kaynaşamama durumunu tespit eden SCF'nin bahsedilen kaynaşmayı başarması insanları gerek seçim öncesi ve gerek seçimde SCF'ye yönlendirmiştir.⁵⁴² Bu ifadelere göre SCF, halkın ne istediğinin doğru tespit edilerek bu isteklere kulak vermenin önemini göstermiştir. Bir başka ifade ile bunu yapan partinin başarılı olacağını SCF kanıtlamış ve sonraki partilere yine bu açıdan da adeta rehber olmuştur.

⁵³⁹ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 1984, 279.

⁵⁴⁰ Çaparlar, a.g.e, 2020, 73.

⁵⁴¹ Karpaz, K. H. (2021) *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, İstanbul, 54.

⁵⁴² Kılınçkaya, D. (2012), “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (15), 16

SCF'yi kapanışa götüren süreç hakkında Karpat, CHF önde gelenlerinin Gazi Paşa'yı *"Onun başarılarının ve devrimlerinin kaynağında Cumhuriyet Halk Fırkası ve bu fırkanın reformları olduğu"* yönündeki sözleriyle yanlış yönlendirdiklerini ifade etmiştir.⁵⁴³ Karpat'a göre CHF'nin belirtilen önde gelenleri, Gazi Paşa'nın önder ve tarihi kişiliğini yok saymışlardır. Bunun yanında, Karpat tarafından CHF'nin bahsedilen önde gelenlerinin, SCF başarısının CHF'ye ve Gazi Paşa'ya ve hatta rejim ile devrimlere zarar vereceği şeklindeki telkinleri SCF'nin kapanmasında etkili olan faktörlerden olmuştur. Karpat, CHF'li önde gelenlerin bahsedilen şekildeki telkinlerinin *"Türkiye'nin yakın geleceğinde politik tarafsızlığın mümkün olduğuna dair her türlü düşüncenin önü tıkandı."*⁵⁴⁴ durumuna sebep olduğunu belirtmiştir. Karpat'ın bu ifadeleri son derece önemlidir. Onun anlattıklarına göre politik tarafsızlığın mümkün olmaması insanları mecburen bir taraf tutmaya yönlendirmiştir. Bu durum da ayrılıkların önünü açmıştır. Dolayısıyla Karpat'ın bahsettiği, Gazi Paşa'ya yapılan telkinleri, toplum üzerinde zorunlu bir taraf tutması gerektiği fikrini oluşturmuştur.

SCF'yi 1929 Ekonomik Buhranının etkisini azaltmak için hükümet tarafından bir yumuşama politikası olarak gören Taner Timur, hükümetin yumuşama politikasından başarılı olamaması üzerine bu kez daha sert bir politika uyguladığını söylemiştir.⁵⁴⁵ Yani bir sebep sonuç ilişkisi söz konusudur. Dolayısıyla, SCF'nin kapanmasından sonra yapılan CHF'nin ilk kurultayında yukarıda belirtilen unsurlar kapsamında kararlar alınmıştır. Karpat 1931 tarihli CHF kurultayı hakkında *"Bu kurultayın ardından CHP, doğrudan değişim ve reform mücadelesine girdi."*⁵⁴⁶ ifadelerine yer vermiştir. Bu kurultayda ayrıca CHF'nin tüzükten ayrı bir programı olması gerektiği vurgulanmış ve ekonomik meseleler ön planda tutulmuştur.⁵⁴⁷

SCF'nin kapanmasının sonucuyla ilgili olarak parti ile aynı ismi taşıyan Serbes Cumhuriyet gazetesinde *"Eğer, (yeni fırka) meydana çıkipta kusurları, hataları, birer birer ortaya dökmeseydi, baştan aşağı hatalı olan bir siyasette devam edip gidecek; ve memleket, içine yuvarlandığı idari ve iktisadi girdaptan kurtulma"*

⁵⁴³ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, 2021, 55.

⁵⁴⁴ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, 2021, 55.

⁵⁴⁵ Timur, a.g.e, 2013, 163-164.

⁵⁴⁶ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, 2021, 55.

⁵⁴⁷ Bila, a.g.e, 1979, 106.

çareleri bulamayacaktı."⁵⁴⁸ ifadelerine yer verilmiştir. Tabi burada anılan gazetenin taraflı yorumlar yapabileceği unutulmamalıdır. Bu gazete, SCF'den sonraki bazı olumlu işlere sebep olarak SCF'yi göstermiştir.

SCF'nin feshinden sonra Gazi Paşa bir yurt gezisine çıkıp halkın şikayetlerini yerinde görmek istemiştir. Yani Gazi Paşa olup bitenleri birinci ağızdan duyup gerçeği öğrenmek istemiştir. Dolaylı da olsa Gazi Paşa'nın bu gezisi SCF ile anlaşılan huzursuzluğun kaynağına yöneliktir. Bir başka ifade ile bu huzursuzluk SCF sayesinde daha açığa çıkmıştır.

CHF'nin değişen politikası kapsamında ortaya konulan politikalardan birisi devletçilik olmuştur. Aslında SCF'nin yaşadığı günlerde hükümet tarafından devletçilik sistemine geçiş fikrinin ortaya çıkmaya başladığı da görülmektedir. İsmet Paşa, Sivas konuşmasında *"Biz iktisadiyatla hakikaten mutedil devletçiyiz."*⁵⁴⁹ şeklindeki ifadeleri ile "Devletçilik" sisteminden ilk defa resmen bahsetmiştir.⁵⁵⁰ Hikmet Bila'ya göre halkın gerek diğer alanlarda gerekse 1930 Belediye seçimindeki SCF'ye yaklaşımı, hükümet açısından *"Devletçilik politikasının ağırlık ve resmîyet kazandığı..."*⁵⁵¹ şeklinde bir politika değişikliğine yol açmıştır. Dolayısıyla İsmet Paşa'nın resmi ağızdan duyurmuş olduğu devletçilik sisteminin sebebi Hikmet Bila'ya göre halkın SCF'ye karşı yaklaşımının bir sonucudur.

Yukarıda ayrıntısıyla bahsedildiği üzere SCF, liberal ekonomiyi savunan bir politika takip etmiş ve hükümetin ekonomik politikasını eleştirmiştir. Bu perspektiften bakıldığında CHF için devletçilik, bir nevi muhalif partinin tezini çürütmek için girişilen bir politikadır. Çünkü Karpat, 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi kararlarını liberal içerikli bulmaktadır.⁵⁵² Ancak, Hikmet Bila'ya göre İzmir İktisat Kongresi klasik liberal sistemden ziyade devlet tarafından özel teşebbüsün görevlendirilmesidir.⁵⁵³ Her iki ifade de aslında bu kongrede liberalizmin varlığını doğrulamaktadır. CHF'nin ikinci kurultayı olan 15 Ekim 1927 tarihli kurultayında ise devletçilik ilkesi gündeme bile gelmemiştir.⁵⁵⁴ Bu tarihlerin SCF'den önce olması konuyu ayrıca önemli kılmaktadır. Bununla birlikte 1930'lu yılların başında yeni bir

⁵⁴⁸ Serbes Cumhuriyet Gazetesi 2 Kasım 1930

⁵⁴⁹ Milliyet Gazetesi 31 Ağustos 1930

⁵⁵⁰ Bila, a.g.e, 1979, 104.

⁵⁵¹ Bila, a.g.e, 1979, 103.

⁵⁵² Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, 2021, 62.

⁵⁵³ Bila, a.g.e, 1979, 92.

⁵⁵⁴ Bila, a.g.e, 1979, 81.

hedef olarak ortaya konulan devletçilik, ayrıca öncesinden ekonomik sistem anlamında da farklı bir denemeyi göstermesi açısından önemlidir. Kısaca, SCF'nin ve liderinin benimsemiş olduğu liberalizm, CHF'yi devletçiliğe doğru yakınlaştırmıştır.

Bununla birlikte Karpat, devletçilik sistemi ile ilgili olarak “*Hükümete ekonomi üzerinde olağanüstü bir manevra kabiliyeti kazandıran bu ilke, CHP'ye, kültürel reform politikasını pekiştirmesi için güçlü bir araç sundu...*”⁵⁵⁵ ifadelerine yer vermiştir. Yani onun anlattıklarına göre CHF devletçilik sistemi ile elinde olan güçlere güç katmayı hedeflemiştir. Ayrıca bu sistem sayesinde CHF diğer reformların uygulanması adına bir ara yol bulmuştur. Bir başka ifade ile ekonomik bir sistem denemesi hükümete ayrıca başka alanlarda da hareket kabiliyeti sağlamıştır. Karpat bu durumu “*CHP tarafından temsil edilen bürokrasinin iktidarını yeniden sağlamlaştırmasına yol açan devletçiliğin*”⁵⁵⁶ ifadeleri ile anlatmıştır. Yani dolaylı olarak SCF, iktidarı yeni reform arayışlarına yönlendirmiştir.

Bunun yanında CHF'nin üçüncü kurultayında devletçilik kendisine yer bulmuş olmakla birlikte en önemli gündemi oluşturmuş ve tartışmaların sonunda devletçilik CHF tüzüğünde kendisine yer bulmuş ve böylelikle CHF'nin “*6 Ok'u*” ortaya çıkmıştır.⁵⁵⁷ Kısaca anlatmak gerekirse, burada devletçilik sistemi ile yalnızca ekonomik alanla sınırlı değil diğer alanlarda da iktidara geniş yetki verilmek hedeflenmiştir.⁵⁵⁸ Bununla birlikte Temuçin Faik Ertan “*Devletçilik, bunalımın çok büyük olması nedeniyle, bütün Dünya'da başlayan devlet müdahaleciliğinin, daha doğrusu Keynesçi ekonomik anlayışın Türkiye'ye yansımalarının bir sonucudur.*”⁵⁵⁹ şeklindeki ifadeleri ile devletçiliğin Türkiye'ye gelişini doğal bir sonuca bağlamaktadır. Ancak SCF kurulduğunda 1929 Ekonomik Buhranı çoktan yayılmış bir haldedir. Yani, Ertan'ın ifadelerine göre devletçiliğin gelişinin doğal olduğu varsayılırsa bu durum için SCF'nin kurulup ideoloji olarak devletçiliğin tam olarak zıttı olan bir ideolojiyi savunmadan önce gelmesi gerekmektedir.

Gazi Paşa'nın SCF kapatıldıktan sonra yapmış olduğu yurt gezisi önemli olup, bu gezide halkın ekonomik anlamda bunalımda olduğunun görülmesi üzerine devletçilik

⁵⁵⁵ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, 2021, 62.

⁵⁵⁶ Karpat, K. H. (2018) *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, İstanbul, 147.

⁵⁵⁷ Bila, a.g.e, 1979, 106-107.

⁵⁵⁸ Yücekök, a.g.e, 1983, 118.

⁵⁵⁹ Ertan, T. F. (2020) *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, 239.

uygulamasına geçiş düşünülmüştür.⁵⁶⁰ Devletçiliğin hükümete farklı hareket alanı sağlamasıyla ilgili, dikkat çeken uygulamalardan birisi Matbuat Kanunu'dur. 1931 yılında kabul edilen bu Kanun gazete kapatma yetkisini Bakanlar Kuruluna vermiştir.⁵⁶¹ 1933 yılında çıkartılan bir başka kanunla da üniversitenin özerkliği sonlandırılmıştır.⁵⁶² Ayrıca hükümetin politikasını değiştirmesine yönelik bir diğer husus da 04.07.1934 tarih 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun kabulüdür.⁵⁶³ Timur, bu kanunun şartlarını oldukça ağır bulmuştur.⁵⁶⁴

1930 sonrası dönemde kapatılan kuruluşlardan bazıları da Türk Kadınlar Birliği, Türk Gazeteciler Birliği ve çeşitli eleştirel yazılar yazan gazetelerdir. Zürcher kapatılan kurumlarla ilgili

*“Bu yıllarda yasaklanan veya kapatılan bütün teşkilatların CHF’nin ideolojik müttefikleri olması kayda değerdir. 1920’lerde yasaklanan tarikatların aksine bu teşkilatların hepsi yenilikçi, milliyetçi ve laik fikirleri temsil etmekteydi. Dolayısıyla uygulanan baskının nedeni ideolojik anlaşmazlıklardan ziyade Kemalistlerin toplum üzerinde eksiksiz bir denetim kurma arzusuydu.”*⁵⁶⁵

ifadelerine yer vermiştir. Yani ona göre bahsedilen kurumların kapatılma nedeni, CHF’nin siyasi otoritesini arttırmaya yöneliktir. Bir başka ifadeyle CHF’nin sertliği artan politikasının bir sonucudur. Rejimsel bir tehdit bu duruma sebep olmamıştır. Öte yandan Tunçay 1930 sonrası alınan bu kapatma kararlarını 1. Dünya Savaşı öncesindeki İttihat ve Terakki icraatlarına benzetmiştir.⁵⁶⁶ Kısaca CHF, SCF sayesinde halkın kendisine karşı olumsuz tepkisini görmüş ve bu tepkilerin önünü kesmek için nüfuzunu pekiştirme yoluna gitmiştir.

SCF kapatıldıktan sonra T.B.M.M’nin üçüncü dönem süresi dolmadan seçime gidilmiştir. Bu durum farklı bir arayış içine girildiğini ve politika değişikliğini göstermektedir. Yeni seçimle Meclise girenlerin en büyük ortak özelliği ise bürokrasiden gelen kişilerin eski dönemlere nazaran azalarak daha çok iş adamlarından olmalarıdır.⁵⁶⁷ Aslında bu durumun sebebi SCF’dir. Şöyle ki SCF yaptığı taban araştırmasıyla halkın bürokratlar hakkında olan şikayetini öğrenmiş ve

⁵⁶⁰ Mahmutoglu, a.g.e, 2017, 154.

⁵⁶¹ Timur, a.g.e, 2013, 164.

⁵⁶² Timur, a.g.e, 2013, 165.

⁵⁶³ Resmi Gazete 17.07.1934, sayı:2751, Yayımlandığı Düstur: Tertip:3, C:15, s.575

⁵⁶⁴ Timur, a.g.e, 2013, 164-165.

⁵⁶⁵ Zürcher, a.g.e, 2020, 215.

⁵⁶⁶ Tunçay a.g.e, 1992, 297.

⁵⁶⁷ Tunçay, a.g.e, 1992, 304.

bunu siyasi anlamda kullanmıştır. Gazi Paşa ve CHF bürokratların hareketlerinin halk nezdinde olumsuz bir karşılık aldığını gerek yurt gezilerinde gerekse çeşitli araştırmalar aracılığı ile öğrenmiş ve böylelikle bahsedilen seçimlerde bu bürokratların uzaklaştırılması hedeflenmiştir. Yani aslında bu durumun sebebi bahsedildiği üzere SCF'nin halkı doğru anlayıp halkın ne istediğini görmesidir. Bunların yanında SCF halkı doğru anlarken, CHF ise SCF sayesinde halkı anlayamadığını anlamıştır.⁵⁶⁸

SCF, CHF'ye halkın kendilerine karşı bakış açılarını göstermiş ve bu durum CHF'yi yeni birtakım tedbirler almaya yönlendirmiştir. Zürcher bu tedbirlerle, daha doğrusu yukarıda belirtilen politika değişikliği ile ilgili olarak *“Bu andan itibaren İttihat ve Terakki döneminden beri ayakta kalmış bağımsız toplumsal ve kültürel örgütleri yasaklayıp, ülkenin tüm kültürel ve düşünsel yaşamını doğrudan kendi denetimleri altına alarak ülkedeki nüfuzlarını pekiştirdiler.”*⁵⁶⁹ şeklindeki sözleriyle konuya açıklık getirmiştir.

Anlatılanların paralelinde olmak üzere SCF ile çok partili sisteme geçiş sağlanamayınca hükümet zaten uzun süredir devam etmekte olan tek partili sistemin devamının uygun olacağını düşünmüştür.⁵⁷⁰ Aslında bu durum da yukarıda belirtilen politikanın doğal bir sonucudur. Zürcher'in bahsettiği nüfuz pekiştirme ve tek parti sisteminin iyice yerleşmesi adına adımlar atılmış ve nadiren kalan bazı kurumlar bu hedef için kapatılmaya başlanmıştır.⁵⁷¹ Bu dönemde kapatılan kurumların başında gelen ve en dikkat çekenlerinden birisi Türk Ocaklarıdır. 1927 tarihli CHF Kongresinde Türk Ocakları, CHF denetimine girmiştir.⁵⁷² Gazi Paşa, Türk Ocaklarının CHF denetimine girmesi işini ise her iki kurumun aynı hedefte olduğunu belirterek meşrulaştırmıştır.⁵⁷³ Türk Ocaklarının bazı şube ve üyeleri SCF ile temasta bulunmuştur. Öte yandan Serbest SCF'den Ağaoğlu Ahmet Bey, Mehmet Emin Bey (Yurdakul) gibi isimler aynı zamanda Türk Ocaklarında görev almışlardır.⁵⁷⁴ Özellikle, SCF ile Türk Ocaklarının ilişkisinin, her iki kurumun üst kesiminin

⁵⁶⁸ Mahmutoğlu, a.g.e, 2017, 153.

⁵⁶⁹ Zürcher, a.g.e, 2020, 213.

⁵⁷⁰ Yücekök, a.g.e, 1983, 113.

⁵⁷¹ Yücekök, a.g.e, 1983, 115.

⁵⁷² Tunçay, a.g.e, 1992, 296.

⁵⁷³ Tunçay, a.g.e, 1992, 297.

⁵⁷⁴ Üstel, F. (2004), *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 338-339.

yanında Anadolu’da ve daha alt tabanda da karşılık bulması CHF için konuyu önemli kılan etmendir.⁵⁷⁵ Çünkü bu durum işi ciddiyetini göstermektedir. Bir başka ifade ile her iki kurumun üst yöneticileri CHF tarafından bilinen ve rejime karşı olmayan kişilerdir. Kısacası, CHF’nin gücünü pekiştirmek adına aldığı kararlardan en önemlilerinden birisi Türk Ocaklarının kapanmasıdır.⁵⁷⁶ Öte yandan Türk Ocaklarının kapatılması milliyetçilik ve halkçılık ilkelerinin uygulamaya konulmasında bir dönüm noktasıdır.⁵⁷⁷ Cem Emrence SCF’nin kapanması sonrasındaki ortamla ilgili “*Türk rejimine damgasını vuran tarihsel eğilimler siyaset alanında otoriterlik, kültür hayatında tepedenci dönüşüm ve ekonomide devletçilik oldu.*”⁵⁷⁸ ifadelerine yer vermiştir. Bu durum her ne kadar hükümet tarafından azaltılmak istense de bürokratik sınıfın gücüne güç katmıştır.⁵⁷⁹

1929 Ekonomik Buhranı Türkiye ekonomisi olumsuz etkisi yukarıda dile getirilmiştir. Ancak bu buhranın yalnız Türkiye’yi değil dünya genelini etkilediği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla batının imajı sarsılmış olmakla birlikte Hikmet Bila’ya göre 1929 Ekonomik Buhranı “*liberal iktisat politikasının yanlışlığını gözler önüne sermiştir.*”⁵⁸⁰ Ancak bir ironi olarak da bahsetmek gerekirse, bu durum Türkiye’de tam olarak Hikmet Bila’nın bahsetmiş olduğu şekilde meydana gelmemiştir. Şöyle ki liberal bir sistemi savunan Fethi Bey, liberal sistemden etkilenen halktan ve özellikle nispeten gelir durumu iyi olmayan insanlardan destek almıştır ki CHF yöneticileri bu durumu anlamlandıramamışlardır.⁵⁸¹ Çavdar’a göre CHF yöneticilerinin anlam veremediği bu durumun altında yatan sebep ise Türk halkının demokratikleşme ve daha sivil bir düzen isteğidir.⁵⁸² Yani SCF halkın talebinin doğru anlaşılmasının bir partiye nasıl etki edeceğini göstermesi açısından önemli bir örnektir. Bir başka ifade ile bir partinin ne vaat ettiğinden ziyade neden vaat ettiği halkın gözünde o partiye olumlu bir yaklaşım getirdiğine işaret edilmiştir. Ayrıca, SCF’nin feshi ve sonrasındaki gelişmeleri birlikte ele alan Çavdar, toplumun çeşitli konulardan şikayetçi ve huzursuz iken bir muhalefet oluşturup bunu kontrol

⁵⁷⁵ Üstel, a.g.e, 2004, 339.

⁵⁷⁶ Üstel, a.g.e, 2004, 358.

⁵⁷⁷ Üstel, a.g.e, 2004, 359.

⁵⁷⁸ Emrence, a.g.e, 2006, 196.

⁵⁷⁹ Emrence, a.g.e, 2006, 196.

⁵⁸⁰ Bila, a.g.e, 1979, 100.

⁵⁸¹ Çavdar, (1984), “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (65), 2059.

⁵⁸² Çavdar, (1984), “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (65), 2059.

altında tutmanın mümkün olmadığını söylemiştir.⁵⁸³ Ona göre bu durumu kanıtlayan SCF'dir. Çavdar, ayrıca tek parti ile yönetilip muhalefet olmayan toplumlarda kitlelerin bu eksikliği kendileri tamamlamaya çalıştıklarını ifade etmiş ve bu durumu da SCF'nin ortaya çıkardığını söylemiştir.⁵⁸⁴

SCF kapatıldıktan sonra çok geçmeden İzmir'in Menemen ilçesinde 23 Aralık 1930 tarihinde *Menemen Olayı* adıyla bilinen üzücü bir olay meydana gelmiştir.⁵⁸⁵ Şeriat ve hilafetin geri getirilmesini isteyen bir grup olduğu haberinin alınması üzerine olay yerine olayı bastırmakla görevli olarak giden Yedek Subay Mustafa Fehmi Kubilay, grup tarafından canice şehit edilmiştir. Bu menfur olayda en dikkat çeken unsurlardan birisi toplanan kalabalığın hiç müdahalede bulunmamasıdır. Gazi Paşa bu üzücü ve ilginç durumla ilgili Erkânı Harbiye Başkanı Fevzi Paşa'ya yazmış olduğu mektubunda *"Kubilay Bey'in şehadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışla tasvipkâr bulunmaları bütün Cumhuriyetçi ve vatanperverler için utanılacak bir hadisedir"*⁵⁸⁶ hususlarını dile getirmiştir. Gazi Paşa'nın ifadelerine göre bahsedilen menfur olayı gerçekleştirenleri alkışlarla destekleyen ve bir yerde onaylayan insanların yaptığı hareket aslında doğrudan rejime yöneliktir. Bu durum Gazi Paşa tarafından *"Milletin bizzat Cumhuriyete karşı bir öldürme girişimi olarak kabul ettiği"*⁵⁸⁷ şeklinde ve açıkça ifade edilmiştir. Zürcher bu olay hakkında *"Kemalist lider kadrosuna tam bir şok yaşatan taraflı dervişlerin eylemi değil, binin üzerinde kişinin olayların gelişimini ses çıkarmadan durup izlemiş olmasıydı. Bu halkın isyancıları zımnen desteklemesi olarak yorumlanabilirdi ve öyle de yorumlandı."*⁵⁸⁸ ifadelerine yer vermiştir. Ona göre halk, hükümete ve özellikle rejime tepkili olduğunu bu pasif hareketiyle göstermiştir.

Menemen Olayı sonrasında 31 Aralık 1930 tarihinde 1 ay süreyle sıkıyönetim ilân edilmiş ve Sıkıyönetim Komutanlığına da 2. Ordu Kumandanı Fahrettin (Altay) Paşa atanmıştır.⁵⁸⁹ Sıkıyönetim sırasında, mahkeme olayın arkasında başka bir örgüt ararken, Gazi Paşa olayın siyasi yönünün araştırılmasını, İsmet Paşa ise olayın

⁵⁸³ Çavdar, a.g.e, 1995, 302.

⁵⁸⁴ Çavdar, a.g.e, 1995, 302.

⁵⁸⁵ Üstün, K. (1978), *Menemen Olayı ve Kubilay*, İstanbul, 24.

⁵⁸⁶ Vakıf Gazetesi 28 Aralık 1930

⁵⁸⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.608

⁵⁸⁸ Zürcher, a.g.e, 2020, 213.

⁵⁸⁹ Tunçay, a.g.e, 1992, 293.

arkasında SCF mensuplarının faktörünün olup olmadığının araştırılmasını istemiştir.⁵⁹⁰ Askeri (Divan-ı Harp) Mahkeme olayın arkasında daha başka unsurlar aramış ancak SCF ile bir bağlantı kurulamamış ve nitekim 8 Mart 1931 tarihinde sıkıyönetim son bulmuştur.⁵⁹¹ Bu yargılamada dikkat çeken unsur SCF kapatıldıktan sonra onun üyelerinin veya destekleyenlerinin cezalandırılmasına yönelik bir yol aranmasıdır. Yani bir başka ifade ile Menemen Olayı sonrasında İsmet Paşa tıpkı Takrir-i Sükun döneminde olduğu gibi gücü tamamen eline alıp *Menemen Olayı* ile bağ kurmak istediği SCF mensuplarının cezalandırılmalarının istemiştir. Ancak olay ile SCF'nin bir bağının kurulamaması İsmet Paşa'nın isteğini engellemiştir.

SCF'nin kapanmasından sonraki dönemle ilgili olarak Okyar ve Seyitdanlıoğlu

*“Serbest Fırka'dan sonra başlayan, ikinci tek parti yönetiminde demokratik rejime dönüş belirsiz bırakılmış olsa da, Serbest Fırka'dan sonra başlayan dönemde, tek parti yönetimi uygulaması ilk tek parti yönetimine nazaran (1926-1930) kıyas edilmeyecek kadar yumuşak ve toleranslı oldu. Bu ise, Türkiye'deki otoriter rejimin, Faşizm ve Nasyonal Sosyalizmin paraleline yönelmeyeceğine dair güven uyandırdı.”*⁵⁹²

şeklindeki ifadeleri ile yukarıda yer alan diğer anlatılanlardan farklı bir sonuç bildirmişlerdir. Onlar SCF'nin sonraki dönemi olumlu yönde etkilediğini söylemişlerdir. Bir başka ifade ile Okyar ve Seyitdanlıoğlu, SCF'den sonra hükümetin politikasının öncesine nazaran daha yumuşadığını söylemişlerdir. Onların ifadeleri ve diğer ifadeler arasında çelişki bulunmakla birlikte farklı bakış açılarını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

SCF, hükümete yaptığı eleştiriler sayesinde CHF'deki eksiklikler ve hataların ortaya çıkmasını sağlamış ve CHF'nin bunları düzelterip yenilenmesine vesile olmuştur.⁵⁹³ Bununla birlikte CHF, SCF sayesinde halkın hükümete yani kendi partisine bakış açılarını, beklentilerini, şikayetlerini öğrenmiştir. CHF'nin bu süreçten elde ettiği bir diğer kazanım devrimlerin halk nezdindeki karşılığının alınmasıdır. Yani yapılan devrimlerin halk tarafından anlaşılmadığını artık hükümet de anlamıştır.⁵⁹⁴

SCF ile ilgili yukarıdakilerden farklı bir başka görüşe göre, SCF zamanla cumhuriyete karşı olanları ve rejimin getirileri doğrultusunda yapılan devrimleri

⁵⁹⁰ Tunçay, a.g.e, 1992, 294.

⁵⁹¹ Tunçay, a.g.e, 1992, 295.

⁵⁹² Okyar-Seyitdanlıoğlu, a.g.e, 2017, 53

⁵⁹³ Avşar, a.g.e, 2018, 224.

⁵⁹⁴ Albayrak, a.g.e, 2010, 122.

kabul etmeyenlerin bir toplanma merkezi halini almış ve bu durum da cumhuriyeti ve devrimleri tehlikeye atacağı düşüncesi partiyi uzun vadede kapanışa götürmüştür.⁵⁹⁵ Öte yandan SCF'nin halk tarafından bir parti olarak kabul görmesi basının dikkatini çekmiş ve SCF'nin tehlikeli olduğu söylenerek çeşitli suçlamalarla itham edilmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹⁵ Aysal, N. (2009) “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler ‘Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı’” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 11 (44), 599.

⁵⁹⁶ Şirin, F. S. “İngiliz Elçilik Raporlarına Göre Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/ Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı, (Aralık 2021): 238.

5. SONUÇ

SCF'nin neden 1930 yılında kuruldu? Bu sorunun cevabı 1929 Ekonomik Buhranının halk üzerinde neden olduğu maddi sıkıntıların giderilmesini sağlamak içindir. Buhran Türkiye'de hissedildikten sonra kısa sürede etkisini göstermiş ve zaten emeklemekte olan Türk ekonomisini yerle bir etmiştir. Bu durum halkın şikayet etmesine neden olmuştur. Halkın şikayetlerinin zamanla artması üzerine 1930 yılında bir çözüm olarak Gazi Paşa tarafından SCF kurdurulmuştur. Kısaca bu sorunun cevabı 1929 Ekonomik Buhranıdır. SCF'nin 1930 yılında kurulmasının bir diğer nedeni de Takrir-i Sükun Kanununun süresinin uzatılmamasıdır. Bu durum bir özgürlük havası getirmiştir.

1929 Ekonomik Buhranının etkisinin ve bunun doğurduğu şikayetlerin önlenmesi için neden parti kurulmasından başka bir çözüm düşünülmeydi? Kabine değişikliği neden düşünülmeydi? Kabinet değişikliğinin düşünülmemesi sebebi halkın CHF'nin yalnızca üst yöneticilerinden değil aynı zamanda taşradaki temsilcilerinden de şikayetçi olmasından kaynaklanmıştır. Yani kabinenin değişmesi kısa vadede halkın şikayetlerine çözüm getirmeyecektir. Bunun tespitini yapan Gazi Paşa kabine değişikliğini gündemine almadan direkt olarak yeni partiyi çözüm olarak görmüştür. Öte yandan parti kurulmasından başka bir çözümün halkın şikayetlerini gidermede çare olamayacağı, halkın bir bekleyiş içinde olduğu görüldüğünden parti kurulma işi tercih edilmiştir.

SCF'ye lider olarak neden Fethi Bey seçilmiştir? Fethi Bey hükümeti ve İsmet Paşa yönetimini eleştiren bir kişidir. Hatta onlar geçmişte TCF döneminde de karşı karşıya gelmiş ve birbirlerinin yerine geçmiştir. Yani bir başka anlatımla Fethi Bey ve İsmet Paşa arasında siyasi bir rekabet vardır. Öte yandan İsmet Paşa'yı korkmadan çekinmeden eleştirecek kişi Fethi Bey'dir. Yine Fethi Bey'in kişilik özelliğinin insanları bu partiye çekeceği düşünülmüştür. Fethi Bey'in kendi partisi içindeki oluşabilecek muhalefeti de dinleyip onların söylediklerini önemseyeceği düşüncesi bir başka sebeptir.

Partinin ismi neden Serbest Cumhuriyet olmuştur? Bu durum Fethi Bey'in siyasi çizgisi ile açıklanmalıdır. Onun liberal kimliğini bilen veya sorularıyla öğrenen Gazi Paşa partinin isminin "Serbest Cumhuriyet" olması fikrini benimsemiştir. Ayrıca

CHF'nin solunda olan bir partinin isminde Serbest kelimesinin olması aslında olağan bir durumdur.

SCF'ye kimler katılmıştır? Lider Fethi Bey'in yanında liberal kimliğiyle tanınan Ağaoğlu Ahmet Bey ve Gazi Paşa'nın çocukluk arkadaşı Nuri Bey (Conker) ve Süreyya Paşa (İlmen) SCF'ye ilk katılanlar arasındadır. Bunların yanında Gazi Paşa kız kardeşi Makbule Hanımı partiye katılması için teşvik etmiş ve o da partiye katılmıştır. Gazi Paşa'nın kız kardeşini SCF'ye girmeye teşvik etme sebebi insanların SCF'ye girmelerinde tereddüt etmemelerini sağlamaktır.

SCF 1930 yılı Belediye seçimlerinde ne yaptı? SCF 1930 yılı Belediye seçimlerine Fethi Bey'in kararıyla katılmıştır. Partinin önde gelenleri parti kapatıldıktan sonra gerek anılarında gerek vermiş oldukları demeçlerinde bu seçimlere katılmak istemediklerini, bunun partiye zarar vereceklerini belirtmişlerdir. Nitekim SCF 1930 Belediye seçimlerine katılmış ve 502 seçim bölgesinden 31'inde SCF başarılı olmuştur.

Fethi Bey'in İzmir konuşmasının partiye etkisi nasıl olmuştur? Fethi Bey'in İzmir konuşması ve öncesinde çıkan olaylar SCF için bir dönüm noktasıdır. SCF heyetinin İzmir'i de kapsayan Ege ziyareti halkın partiye olan ilgisini ortaya çıkarmış ve kamuoyu bunu görmüştür. Halk SCF'yi benimsemiştir. Bununla birlikte Fethi Bey'in İzmir konuşmasını yapmadan öncesindeki olaylar hükümet kanadını endişelendirmiştir. Bu durum da SCF için bir kırılma noktasıdır. İzmir gezisi ve sonrası ile ilgili olarak gazeteci Yunus Nadi'nin Gazi Paşa'ya yazdığı açık mektupta anlatılan konuyu destekler niteliktedir.

SCF'nin çok partili hayata geçişte rolü var mıdır? Varsa nedir? Bu sorular çalışmamız için çok önemlidir. SCF Cumhuriyetin ikinci muhalif partisidir. Ömrü çok kısa olmuştur. Ama etkileri ve faaliyetleri bazen günümüzde bile tartışma konusu olmaktadır. SCF'nin kuruluşu ve faaliyetleri, teşkilatlanma çalışmaları, seçime girme kararı ve yaptıkları kendisinden sonra kurulan partiler için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü SCF'nin sözü geçenlerine göre 1930 Belediye Seçimlerine girmek için acele davranılmıştır. Yeterli teşkilatlanma yapılmamışken böyle bir seçime girmek parti için fayda sağlamamıştır. Dolayısıyla SCF'nin ilk başlardaki faaliyetleri daha doğrusu hataları önemlidir. Sorumuza gelirse SCF'nin çok partili hayata geçişte görünürde bir rolü bulunmamakla birlikte SCF'nin taşra

teşkilatında görev alan kişiler sonrasında çok partili dönemde Türkiye’de söz sahibi olmuşlardır. Dolayısıyla sonraki dönemde görev alan kişiler SCF döneminde tecrübe kazanmıştır.

SCF, Türk Demokrasi tarihinde önemli bir mevkiye sahiptir. Milli Mücadele döneminde memleketin kurtuluşu için bir arada bulunan kişiler yine memleketin içerisinde bulunduğu farklı bir sıkıntıya çözüm getirmek için yeni bir işe girişmişlerdir. Aslında politika ve tarzlar farklı olsa da hedef memleketi düzlüğe çıkartarak rejimin ve rejim gereği yapılan devrimlerin yerleşmesine katkı sunmaktır. Yani ana hedef aynıdır. Bir diğer hedefte yukarıda çeşitli şekillerde belirtildiği üzere devletin batılılar nezdindeki imajını yükseltmektir.

KAYNAKLAR

ARŞİVLER

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

RESMİ YAYINLAR

Ayın Tarihi (Dergi)

T.B.M.M. Z.C.

T.C Resmi Gazete

GAZETE VE DERGİLER

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Serbes Cumhuriyet Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Vakit Gazetesi

Vatan Gazetesi

Yeni İstanbul Gazetesi

ARAŞTIRMA ESERLER

- Ağaoğlu, A. (2018), *Serbest Fırka hatıraları*, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ahmad, F. (1996), *İttihatçılıktan Kemalizme*, 3. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (1999), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, 5. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, Sarmal Yayınevi.
- Akşin, S. (2021), *Kısa Türkiye Tarihi*, 29. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Albayrak M. (2010), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atay, F. R. (2012), *Çankaya*, İstanbul, Pozitif Yayınları.
- Avşar, A. (2018), *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Baskı, Ankara, Maarif Mektebi Yayınları.
- Aydemir, Ş.S. (2019), *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, 3. Cilt, 36. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Aydın, A. (1994), Cumhuriyet döneminde Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi, *Marmara İletişim Dergisi*, (8).
- Aysal, N. (2009), Yönetel alanda değışimler ve devrim hareketlerine karşı gerici tepkiler 'Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı' *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 11 (44).
- Balkaya, İ. S. (2005), *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi-Sayı 96.
- Başar, A. H. (1981), *Atatürk'le üç ay ve 1930'dan sonra Türkiye*, 2. Baskı, Ankara, A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksekokulu Basımevi.
- Bila, H. (1979), *CHP Tarihi*, Ankara, Doruk Matbaacılık.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, *SİYASAL PARTİLER-Cumhuriyet Halk Partisi (1950-1980) Cumhuriyet Halk Partisinin Siyasal Toplumsal ve İdeolojik Kökenleri-Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası-Serbest Fırka*, İletişim Yayınları 65
- Çakırbaş, E. (2015), *İzmir basınındaki yansımalarıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi, Aksaray.
- Çanakçı, H. (2008), *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Yarın Gazetesine yansıması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Çaparlar, M. (2020), *Serbest Cumhuriyet Fırkası Akdeniz teşkilatlanması ve faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncüyıl Üniversitesi, Van.
- Çavdar, T. (1995), *Türkiye'nin demokrasi tarihi*, 2. Baskı, İmge Kitabevi.
- Çoker, F. (Haz.) *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, No:6, C:3, Ankara.
- Doğan, A. (1964), *Kurtuluş kuruluş ve sonrası*, İstanbul, Dünya Yayınları.
- Elyiğit, G. (2021). *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Karadeniz teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Emrence, C. (2006), *99 Günlük muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı, İstanbul.
- Erer, T. *Türkiye'de Parti Kavğaları*, İstanbul Ticaret Postası Matbaası, İstanbul.
- Ertan, T. F. (2020) *Başlangıcından günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 8. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Georgeon, F. (2020), *Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930*, (Çev:Ali Berkday), 5. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

- Gezer, G. (2022). 1929 Bunalımı'nın Türkiye'ye yansımaları ve Atatürk'ün üç aylık Anadolu gezisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), İzmir.
- Goloğlu, M. (2021), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 1924-1930 devrimler ve tepkileri*, 5. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Goloğlu, M. (2021), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1931-1938 tek partili cumhuriyet*, 3. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Göçmen, M. (2007), Okyar, Ali Fethi, *TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara.
- Gözcü, A. (2006), *Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyasal söylemleri ışığında iktidar-muhalefet ilişkileri ve kamuoyu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Grew, J. (2000), *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları-Atatürk ve İnönü*, (Çev:Muzaffer Aşkın), İstanbul.
- İlmen, S. (2015), *Zavallı Serbest Fırka-CHP'nin kapattırdığı parti*, İstanbul, Derin Tarih Kültür Yayınları.
- İnan, A. (1959). *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnönü, İ. (2020), *Hatıralar*, 6. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Irmak, S. (1984), *Atatürk bir çağın açılışı*, İstanbul, İnkılâp Yayınevi.
- Koçak, C. (2014), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1968), *Politikada 45 Yıl*, 1. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Karpat, K. H. (2018), *Osmanlı'dan günümüze elitler ve din*, 6. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınevi.
- Karpat, K. H. (2010), *Türk demokrasi tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2021) *Türk siyasi tarihi siyasal sistemin evrimi*, 10. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınevi.
- Kılınçkaya, D. (2012), Serbest Cumhuriyet Fırkasının toplumsal tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (15)
- Kınross, L. *Atatürk bir milletin yeniden doğuşu*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kocatürk, U. (2000), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, 3. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları XVI. Dizi- Sayı 492.
- Lewis, B. (1984), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kırıatlı, 2. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları IV. Dizi-Sa.8.
- Lewis, B. (2020), *Demokrasinin Türkiye serüveni*, 7. Baskı, Çevirenler:Hamdi Aydoğan-Esra Ermert, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Mahmutoğlu, T. B. (2017), *CHP'nin belediye ve genel seçim çalışmaları ve propagandaları (1923-1957)*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Mango, A. (1999), *Atatürk*, İstanbul, Yeni Binyıl Sabah Kitapları.
- Atatürk, M. K. (2018), *Nutuk*, İstanbul, İstanbul, Lades Kitap Yayıncılık.
- Okyar, A. F. (1980). *Üç devirde bir adam*, İstanbul, Tercüman Yayınları.
- Okyar, A. F. (2017). *Serbest Cumhuriyet Fırkası hatıraları*, İstanbul, Örgün Yayınevi.
- Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (2019), *Atatürk, Okyar ve çok partili Türkiye- Fethi Okyar'ın Anıları*, 8. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Osmanoğlu, A. *Babam Abdülhamid*, İstanbul.

- Özalp, K. ve Özalp, T. (1992), *Atatürk'ten anılar*, Genel Yayın no:317, Atatürk Dizisi.29, 1. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özen, H. (1988), *Türk Basınında Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Öz, E. (2015). İzmir ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt (4).
- Öztürk, K. (Haz.) *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. 3. Dönem 1927-1931*, Ankara, T.B.M.M Vakfı Yayınları No:9, C:2.
- Öztürk, K. (Haz.), *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M – III. Dönem 1927-1931*, Ankara, T.B.M.M Vakfı Yayınları NO:10, C:3
- Sertel, Z. (2019), *Hatırladıklarım*, 2. Baskı, İstanbul, Can Yayınevi.
- Sevük, İ. H. (2021), *Atatürk'le beraber*, Hazırlayan:Lütfü Tınç, 7. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Soyak, H. R. (2010), *Atatürk'ten hatıralar*, 6. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Şarman, K. (2016), *büyük günlerin adamı Fethi Okyar'ın hayatından kareler*, 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şeker, K. (2014). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gelişmelere bakışı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (32), Isparta.
- Şirin, F. S. İngiliz Elçilik raporlarına göre Serbest Cumhuriyet Fırkanın kuruluşu ve sonrasında yaşanan gelişmeler, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/ Prof. Dr. Süleyman Büyükkaracı Özel Sayısı, (Aralık 2021).
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1977), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*, Ankara, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayın No:30.
- Tevetoğlu, F. (1988). Atatürk'le Okyar'ın çıkardıkları Gazete: Minber, Ankara, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5(13), 184.
- Timur, T. (2013), *Türk devrimi ve sonrası*, 7. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- Topkaya, E. (1969), *Anayasa Siyasi Partiler Kanunu Program ve Tüzükleriyle Türkiye'de Başlıca Siyasi Partiler*, Ankara, Ulusal Basımevi.
- Tunaya, T. Z. (1952), *Türkiye'de siyasi partiler 1859-1952*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınlar A.Ş. Basımevi.
- Tunçay, M. (1992), *T.C'nde tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*, 3. Baskı, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Turgut, H. (2021), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 24. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Us, A. (1964), *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler*, İstanbul, Vakıf Matbaası.
- Us, A. (1966), *Hatıra Notları 1930-1950 (Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi Ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları)*, İstanbul, Doğruluk Matbaası.
- Uzman, N. (2010) Cumhuriyet Türkiye'sinin İlk Kadın Milletvekilleri: Biyografileri, Genel Özellikleri ve TBMM'deki Faaliyetleri, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü II. Genç Bilim Adamları Sempozyumu*, Bildiriler 17-18-20 Mayıs 2010, Ankara.
- Üstel, F. (2004), *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Üstün, K. (1978), *Menemen Olayı ve Kubilay*, 2. Baskı, İstanbul, Çağdaş Yayınları.
- Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm*, (2005), İletişim Yayınları, Cilt 7, 1. Baskı, İstanbul

- Yetkin, Ç. (1997), *Atatürk'ün başarısız demokrasi devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Baskı, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Yıldırım. S. (2019), *Toprak Mahsulleri Ofisi Tarihçesi 1938-2018*, Ankara,
- Yılmaz, M. (1990), *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yüce, N. (1988), Ağaoğlu Ahmet , *TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara.
- Yücekök, A. N. (1983), *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamantonun Evrimi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:533.
- Yüksel, M. (2008), *Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın araştırılması*, (Yayımlanmamış Lüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Zürcher, E. J. (2020), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : SEL, Devran
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri :
Medeni hali :
Telefon :
Faks :
e-mail :

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Öğrenci
Lisans	Gazi Üniversitesi	13.06.2016
Lise	Anamur Lisesi	17.06.2011

